

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Maruf NAS

BİLGİ TOPLUMU VE GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2020

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Maruf NAS

BİLGİ TOPLUMU VE GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Murat AKTAŞ

MUŞ-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Muş Alparslan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Bilgi Toplumu ve Gözetim Teknolojileri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Muş Alparslan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin .....yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

02/06/2020

Maruf NAS

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	V
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLGİ TOPLUMUNUN TANIMI TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ VE BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ.	3
1.1.1. Toplumsal Dönüşüm Süreci	3
1.1.1.1. Tarım Toplumuna Geçiş	3
1.1.1.2. Sanayi Toplumu	4
1.1.1.3. Yeni Bir Toplum Modeli Olarak; Bilgi Toplumu	6
1.2. BİLGİ TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ	8
1.2.1. Bilgi Toplumu Kavramı	8
1.2.2. Bilgi Toplununun Özellikleri	9
1.2.3. Bilgi Toplununun Temel Değişkenleri	11
1.2.3.1. Bilgi Teknolojisi.....	11
1.2.3.2. Teknoloji ve Toplumsal Değişme	11
1.2.3.3. Bilgisayar Tabanlı Bilgi Sistemleri	12
1.2.3.4. İletişim Teknolojisi	13
1.2.3.5. Bilgi Sistemi Ve İnternet.....	14
1.2.3.6. Bilgi Toplumu Ve Küreselleşme.....	14
1.2.3.7. Bilgi Ekonomisi	15
1.2.3.8. Bilgi Toplumu ile Sanayi Toplumu Kıyaslaması.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM VE GÖZETİM TOPLUMU

2.1. GÖZETİM KAVRAMI	18
2.1.1. Gözetim/Denetim Ve İktidar İlişkisi.....	19
2.1.2. Teknoloji, Denetim Ve İktidar	20
2.2. GÖZETİMİN DEĞİŞEN DOĞASI.....	21

2.2.1. Denetimin Temel Bileşeni Olarak Gözetimin Tarihsel Zeminini.....	21
2.2.1.1. Modern Dönem Öncesi Toplumlarda Gözetim.....	21
2.2.1.2. Modern Toplumsal Yapıda Gözetim.....	22
2.2.1.3. Modern Gözetimin Değişen Yüzü: Panoptikondan Büyük Biradere.....	23
2.2.1.4. Bilgi ve İletişim Teknolojilerinden Gözetim Teknolojilerine.....	25
2.2.2. Yeni Gözetim Sistemleri	30
2.2.2.1. Görsel ve İşitsel Gözetim Sistemleri.....	32
2.2.2.2. Biyolojik Gözetim Sistemleri.....	34
2.2.2.3. Gözetim Sistemlerinin E-Kapısı: E-Devlet.....	36
2.3. GÖZETİM TOPLUMU	38
2.3.1. Gözetim Teknolojileri Ve Dijital Kültür	41
2.3.2. Gözetim Teknolojisi ve Güvenlik.....	44
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BİLGİ TOPLUMU VE GÖZETİME DAİR DEĞERLENDİRMELER	
3.1. BİLGİ TOPLUMUNDAN GÖZETİM TOPLUMUNA	48
3.1.1. Topluma Bakan Yönüyle Gözetim Tartışması.....	49
3.1.2. Mahremiyet Sorunsalı	52
3.1.3. Veri Güvenliği Tehlikesi.....	57
3.1.4. Etik Boyutu	61
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	65
KAYNAKÇA	68
ÖZGEÇMİŞ.....	79

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLGİ TOPLUMU VE GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ

Maruf NAS

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat AKTAŞ

2020, 85 sayfa

Bu çalışmada, bilgi toplumu ve gözetim toplumuna geçişin etkileri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda gözetim pratikleri üzerinde durularak, bunların toplumsal yapıda etik ve özel hayatın korunması ile ilgili boyutları ele alınmıştır. Günümüzde mevcut toplumlarda şirketler, iktidarlar ve devletler için bilgi ve iletişim teknolojilerinin güç simgesi haline gelmesi, bu gücün yönetim ve kontrol mekanizması kapsamında kullanımı ve bu kullanımın özel hayatlar üzerindeki sonuçları ele alınmıştır. Gelişmekte olan bilgi ve gözetim toplumunda bireylerin mahremiyetinin yok olması yahut kasten yok edilmesi ve gözetimin sınırlarının gittikçe genişlemesi beraberinde insan hakları ihlalleri ve etik sorunlar da getirmektedir.

Bir yandan bilgi teknolojilerinin hemen hemen her alanda kullanılmaya başlaması, “ev” ve diğer bireysel alanların birer kontrol alanı haline getirilmesi, öte yandan internet ve sosyal ağların kullanımı ile bireylerin gönüllü özel yaşam ihlali, teknolojilerin özel alanları kamu alanına taşınmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla hemen hemen her alanda kullanımı sürdürülen gözetim pratikleri, gün geçtikçe sınırları aşarak daha da genişlemekte ve özel alan sınırları da gittikçe belirsiz bir hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Toplumu, Gözetim, Büyük Birader, Bilgi Teknolojileri.

ABSTRACT
MASTER THESIS
INFORMATION SOCIETY AND SURVEILLANCE TECHNOLOGIES

Maruf NAS

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Murat AKTAS

2020, Page: 85

In this thesis, the effects of the formation of the information society and the transition to the surveillance society have been evaluated, and they have been discussed with the dimensions of the ethical and the protection of private life in the social structure by emphasizing the surveillance practices. In today's existing societies, information and communication technologies become a symbol of power for companies, governments and states, the use of this power under the name of management and control mechanism and the results of this use are discussed. In the developing new structure of surveillance society, the privacy or deliberate destruction of individuals' privacy leads to ethical violations of the ever-widening boundaries of surveillance.

The use of information technologies in every area, turning “home” and other individual areas into a control area, on the other hand, with the use of internet and social networks, individuals' voluntary private life violations cause technologies to move private areas to the public domain. Surveillance practices, which are continued to be used in every field, go beyond the borders day by day and the borders of the private area are becoming increasingly uncertain.

Key Words: Information Society, Surveillance, Big Brother, Information Technologies.

TEŞEKKÜR

Kendisiyle tanışıp öğrencisi olmaktan büyük bir onur duyduğum, öğrenim hayatımı sürdürmem ve bu çalışmayı nihayete erdirmem noktasında sabır ve şefkat ile bana rehberlik eden kıymetli danışmanım Prof. Dr. Murat AKTAŞ' a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca gerek kaynak temini gerekse çeviri noktasında desteklerini esirgemeyen değerli dostlarım Hüseyin KUL ve Fırat UYANIK' a çok teşekkür ediyorum.

Son olarak hayatımın her aşamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, hayattaki en büyük şansım olan aileme minnettar olduğumu ifade etmek istiyorum.

Muş-2020

Maruf NAS

KISALTMALAR DİZİNİ

AVM	: Alışveriş Merkezi
ECHELON	: İletişim Araçlarını Dinleme Sistemi
ENIAC	: İlk Dijital Bilgisayar
DNA	: Deoksiribo Nükleik Asit
GSM	: Küresel Cep Telefonu Sistemi (Global System for Mobile)
GPS	: Küresel Konumlama Sistemi (Global Positioning System)
GPRS	: Paket Anahtarlama Radyo Hizmetleri (General Packet Radio Service)
NSA	: Ulusal Güvenlik Kurumu (National Security Agency)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
PROMIS	: Savcılık Yönetim Bilgi Sistemi (Prosecutor's Management Information System)
SMS	: Kısa Mesaj Servisi (Short Message Service)
TDK	: Türk Dil Kurumu
WAP	: Kablosuz Uygulama Protokolü (Wireless Application Protocol)

GİRİŞ

Günümüzde, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal bakımdan önemli ve köklü değişiklikler meydana gelmektedir. Bu değişikliklerin temel nedeni, bilgi teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler ve gittikçe artan bilgi birikimidir. Bilgi birikiminin başlangıcı ise, doğada var olan her şeyin insan zihni tarafından sorgulanması ve anlaşılması ile başlamış, elde edilen verilerin kullanıma uygun hale getirilmesi ile geliştirilmiştir. Bilgi birikiminin artması toplumsal yapının sürekli bir biçimde dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler toplumun yeni döneme ulaştığına dair düşünceleri ve “bilgi toplumu” kavramını beraberinde getirmiştir.

Bilginin kullanıldığı alanlarda ortaya çıkan genişleme, bilgi esaslı şekillenen toplumun oluşumunun hızlanmasını sağlamıştır. Teknolojik araçların yanı sıra yeni teknolojileri bünyesine almak isteyen bireylerin, işletmelerin ve devletlerin sayısında da önemli bir artış kaydedilmiştir. Ek olarak, ekonomik alanda artış gösteren teknoloji, ekonomi hacminin genişlemesini sağlamış, hem üretim hem de ödeme açısından bu gelişmeler çeşitlilik elde edilmesinin önünü açmıştır. Küreselleşme, rekabet ve uluslararası yarış, devletlerin hem siyasal hem ekonomik hem de sosyal bakımdan ilerlemesinde öncü rol üstlenmiş, devletlerarasında önemli bir ölçüt halini almıştır. Tüm bu gelişmeler, günümüzde mevcut olan bilgi toplumunu şekillendirmiş ve bu toplumun gelişmesini sağlamıştır.

Teknolojik ilerlemeler gözetim araçlarının daha az maliyetli, daha yaygın ve daha fonksiyonel olmasını sağlamıştır. Bu durum, bireysel ve toplumsal hayatın bütünüyle gözetlenmesini mümkün hale getirmiştir. Bireyler, yeni gözetim teknolojileriyle birlikte, yalnızca gözetlenen olmaktan çıkmış yönlendirilebilen, eylemleri öngörülebilir ve bedenleri birer veri kaynağı haline dönüştürülen “dijital bireyler”e evrilmesiyle sonuçlanmıştır. Gözetimin yaygınlaşması, başta gözetimin meşruiyeti olmak üzere gözetimin etik boyutu, gözetimin iktidarla ilişkisi ve gözetim sonucu elde edilen verilerin güvenliği gibi bir dizi tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, bilgi ve bilgi toplumuna ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmektedir. Bu çerçevede bilgi toplumunun tanımı, tarihsel gelişimi, özellikleri ve aynı zamanda toplumsal dönüşüm süreçleri de detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

Özellikle bilgi toplumunun iyi bir biçimde anlaşılabilmesi açısından tarım toplumu ile sanayi toplumu süreçleri detaylı bir biçimde ele alınmış ve bilgi toplumunun oluşmasına neden olan etmenler de bu bölüm dâhilinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, gözetim ve denetim kavramları teorik açıdan ele alınmaktadır. Yine bu bölümde teknoloji, denetim ve iktidar ilişkisi üzerinde de durulmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde aynı zamanda gözetimin tarihsel gelişimi, değişimi, modern hale gelişi ele alınmış olup, modern denetim mekanizmasının geçirdiği evrim, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gözetim teknolojisine geçişi, gözetim sistemlerinin günümüz uygulamaları da incelenmektedir. İkinci bölümde son olarak gözetim teknolojisi ile güvenlik arasındaki ilişkiye değinilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde ise bilgi toplumu ve gözetim ile ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir. Bu bağlamda gözetim alanında ortaya çıkan tartışmalar, veri güvenliğinin oluşturduğu riskler ve gözetimin etik boyutu gibi konular gözetim faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLGİ TOPLUMUNUN TANIMI TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ VE BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ

1.1.1. Toplumsal Dönüşüm Süreci

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ilerlemeler, toplumsal yapıda oluşan değişimler ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapıda yaşanan büyük değişim ve dönüşümler genel olarak üç önemli aşama şeklinde ele alınmaktadır. Bunların ilki tarım toplumu, ikincisi sanayi toplumu ve sonuncusu da bilgi toplumu olarak adlandırılmaktadır.

Bilgi toplumuna geçiş sürecinin net biçimde ortaya konabilmesi için daha önceki süreçlerden de bahsetmek gerekmektedir.

Bu önemli süreçleri daha iyi anlamak adına insanların henüz tarım ile tanışmadığı, avcılık ve toplayıcılık sayesinde hayatlarını idame ettirdikleri “devlet öncesi toplum”dan diğer bir ifadeyle; geçim ekonomisinden söz etmek gerekir. Geçim ekonomisinde insanlar yalnızca günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim (avcılık ve toplayıcılık) yapması, “artık değer” teşkil edecek bir durumun ortaya çıkmasını engellemiştir. Artık değer olmadığı bu tür bir toplumda, toplumsal sınıfların varlığından da söz etmekte mümkün değildir. Kabileler (*gensler*) halinde yaşayan bu insanlar avcılık ve balıkçılık aletleri ile ev eşyaları dışındaki diğer tüm araç gereçleri ortak mülk olarak kullanmışlardır (Engels, 2017: 186).

Böylece geçim ekonomisine göre yaşayan insanlar, ihtiyaçlar ile olanaklar arasında sıkı bir ilişki barındıran bu sistemde, doğal koşullardaki en ufak bir olumsuzluktan (kuraklık, su baskını vb.) önemli ölçüde etkilenme tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır (Clastres, 2016: 13-14). Dolayısıyla insanlar, doğanın bu tehdidine karşılık yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. İlk olarak Asya’da yetiştirilmeye ehil hayvanların bulunması hem insanların geçim ve yaşam alışkanlıklarını değiştirmiş hem de ilk toplumsal iş bölümünü ortaya çıkartmıştır (Engels, 2017: 187).

1.1.1.1. Tarım Toplumuna Geçiş

M.Ö. 8000’li yıllarda başladığı tahmin edilen tarım ekonomisi, 1700’lü yılların yarısına kadar devam etmiştir. Bu ekonomiye bağlı olarak tarım toplumu kavramı ortaya

çıkılmıştır (Süreyya, 2004: 107). Tarımsal üretime geçiş süreci ile birlikte, ihtiyaç duyulan besin maddeleri üretilmeye başlanmış ve üreticilik sürecine de geçilmiştir. Kas gücü ile üretim, uzun süre boyunca devam etmiş ve çeşitli madenlerin işlenmeye başlanmasıyla birlikte tarım alanında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Daha sonra tekerleğin icadı, su gücünden yararlanılarak buğday öğütmenin başarılması gibi gelişmelerle kas gücü yerini yavaş yavaş icat edilen bu ürünlere ve daha az zahmete bırakmıştır (Öztürk, 2001: 7). Bu süreçte nüfusta artış meydana gelmiş ve yerleşim alanları da genişlemiştir. Dolayısıyla ekonomide hızlı bir büyüme meydana gelmeye başlamış, refah seviyesi ve nüfus artışı hızlanmıştır. Daha önce avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdüren insanlar, tarımı ekonomik bir faaliyet alanı olarak yavaş yavaş benimsemeye başlamışlardır. Göçebelik gittikçe azalmış ve yerleşik yaşam artmaya başlamıştır (Pirenne, 2008: 40).

Bu süreçte devlet yapılanmasının da ilk kez ortaya çıktığı görülmektedir. Devletin ortaya çıkış nedeni hem toplumsal kurallara uyulmasını sağlamak hem de rakip toplumlar karşısında oluşan savunma ihtiyacı olmuştur. Tarımsal üretimin artmasına bağlı olarak ticari faaliyetlerde gelişmeler meydana gelmiş ve dönemin koşullarına göre ekonomik bir yapı da oluşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde ilk kez şehirler kurulmuş, komünal mülkiyet türü ortaya çıkmış ve doğal kaynakların kullanımı sınırlı hale getirilmiştir. Tarımsal faaliyetlere bağlı olarak tarımda kullanılan malzemeler, araç ve gereçler de gelişme göstermiş, çalışma yaşamı kavramı ortaya çıkmıştır. Çalışma yaşamında ilkel bir emel kullanılmış ve toprak en önemli ve büyük sermaye halini almıştır (Pirenne, 2008: 41).

Tarım toplumunun ortaya çıkışı yaklaşık bin yıllık bir süreye yayılmış ve sanayi toplumu kavramı ortaya çıkana kadar varlığını sürdürmüştür.

1.1.1.2. Sanayi Toplumu

Sanayi toplumu, uzun bir süreç sonunda ortaya çıkmıştır. Basit şekilde üretilen ve kullanılan aletlerin çok daha karmaşık aletlerle yer değiştirmesi, toplumda ortaya çıkan sosyal ve ekonomik değişiklikler, bu toplumun şekillenmesinde rol oynamıştır (Vural, 2000: 95).

Sanayileşme süreci, 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan değişikliklerin meydana geldiği sanayi devrimi ile başlamıştır (Kocacık, 2003: 2). Sanayi devrimi, hayvan ve insan

gücüne dayanan bir üretim şeklinden, makineleşme sürecine geçiş olarak ifade edilebilir. Bu üretim biçimi ilk olarak dokumacılık sektöründe kullanılmış ve daha sonra diğer sanayi kollarında da etkin bir üretim yöntemi haline gelmiştir (Küçükkalay, 1997: 52).

Sanayi Devrimi'nin en önemli sembolü, buhar makinesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca buhar makinesi, genel olarak tüm sektörlerde kullanılabilen teknolojilerin de başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. İktisat tarihi alanında çalışmalar yapan Paul David, buhar gücünü kullanarak elektrik motorunu çalıştırmış ve bu motorun tasarruf sağladığını kanıtlamıştır. 1880'li ve 1890'lı yıllarda birden fazla buhar makinesi aynı yerde kullanılmış ve elektrik de genel olarak kullanıma uygun hale gelmiştir (Aslan, 2005: 44).

Sanayi toplumunun ortaya çıkması sonucunda en köklü değişiklik ailede ortaya çıkmıştır. Tarım toplumlarında temel işgücü insan olduğu için aileler geniş bir yapıya sahiptir. Geniş aile yapısı içinde bireyler aralarında işbölümü yaparak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak sanayi toplumunda insan gücünün yerini makine gücünün alması, çekirdek aile kavramını ortaya çıkarmıştır. Tarım toplumunda var olan ataerkil sistem değişmiş ve insanlar fabrikalarda işçi pozisyonunda çalışmaya başlamıştır. Böylece üretimin temel alanları tarlalardan fabrikalara doğru evrilmiştir. Bu durum sonucunda insanlar fabrikalar çevresinde yaşamaya başlamış, daha önce uzak köylerde kendi halinde yaşamını sürdüren insanlar şehirleri oluşturmaya başlamıştır. Toplumsal yaşamda iki temel sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar üretim araçlarına sahip olan kapitalistler ve üretim alanında işçi konumundaki bireylerdir. Bu sınıflar "burjuva" ve "proleterya" olarak isimlendirilmiştir (Marx and Engels, 2014: 21-22).

Sanayi Devrimi'nden sonra fabrikaların üretimde temel merkez konumunu alması ve yeni teknolojilerin üretim alanında kullanımıyla birlikte, çok büyük bir üretim artışı elde edilmiştir. Teknolojiye dayalı yeni üretim sisteminde işbölümünün artması ile üretimde verimlilik sağlanmış ve süreklilik kazanmıştır. İkamet edilen konutların ve işyerlerinin birbirinden ayrılması, sürekli olarak sirkülasyon halinde insanların evleri ve işyerleri arasında bir trafik oluşmasına yol açmıştır (İşevi ve Çelme, 2005: 252). Yoğun iş temposu, makineleşmenin ve fabrikaların gerektirdiği işbölümü, işçi pozisyonunda fabrikalarda çalışmakta olan insanları canlı birer makine haline getirmiş ve sanayileşmenin önemli bir rol oynayıcısına dönüştürmüştür (Göktürk, 2007: 211).

Sanayi toplumu, yaklaşık iki asır boyunca işlevselliğini devam ettirmiştir. Ancak bu süreçte bazı sorunlar ortaya çıkmış, krizler ve sorunlar gittikçe büyümüş ve yeni bir toplumsal düzen ihtiyacı ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970’li yıllarda ardı ardına ortaya çıkan dolar krizleri ve buna bağlı olarak gelişen 1974 ve 1979 petrol krizleri, esasında sanayileşme sürecini büyük oranda olumsuz yönde etkilemiştir (Harvey, 1992: 145).

1970’li yıllardan itibaren ortaya çıkan sorunlar ve krizler sonucunda ileri seviyede sanayileşmiş olan ABD ve Japonya gibi ülkelerde değişiklik eğilimleri açığa çıkmaya başlamıştır. Böylece sanayi toplumu yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu yeni yapılanma düzeni “Bilgi Toplumu” olarak ifade edilmiş ve dünya genelinde kısa bir süre içinde etkisini göstermeye başlamıştır.

1.1.1.3. Yeni Bir Toplum Modeli Olarak; Bilgi Toplumu

Sanayi toplumundan hemen sonra ortaya çıkan bilgi toplumu, işgücü ve makinenin yerine bilginin tercih edildiği, fikirlerin, yeniliklerin ve kavramların çeşitlendiği, Post-modern bir toplum yapısına evrimleşme süreci olarak ifade edilebilir (Yazıcı ve Karlı, 2016: 21).

“Sanayi Sonrası Dönem”, “İletişim Çağı” ve “İletişim Çağı” gibi tanımlamalar zamanla “Bilişim Çağı” ve toplumları gibi tanımlamaları “Bilgi Çağı” ve “Bilgi Toplumu” tanımları takip etti. Bazı iddialara göre günümüzdeki anlamıyla “bilgi toplumu” terimini ilk olarak Japon Yoneji Masuda, “Sanayi Sonrası Toplum Olarak Bilgi Toplumu” (The Information Society: As Post Industrial Society (1980) adlı çalışmasında kullandı. “Bilgi Toplumu” kavramı hala yer yer; “Enformasyon Toplumu” anlamında kullanılmaktadır. “Dijital Toplum”, “Post-Endüstriyel Toplum”, “Post-Kapitalist Toplum”, “Sanayi Ötesi Toplum” ve “Sibernetik Toplum”, “İletişim Toplumu”, “Bilişim Toplumu” gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanıldığına da rastlanmaktadır.” (Aktaş, 2019).

Enerji kullanımının kas gücünden makine gücüne geçmesi ile başlayan sanayileşme sürecinde yaşanan olumsuzlukların sonucunda doğan bilgi toplumu, birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. 1950’li yıllarda ağır işlerde çalışan ve mavi yakalı olarak isimlendirilen işçilerin sayısı % 50’lerden % 20’lere düşmüş, istihdamda mavi yakalı işçilerin sayısı gittikçe azalmıştır. Ortaya çıkan bilgi toplumunda hizmet

sektörünün payı artmaya başlamış ve nitelikli çalışan ihtiyacı artış göstermiştir (Aktan ve Tunç, 1998: 134).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle sosyalist ve kapitalist sistemler arasında ortaya çıkan rekabet sonucunda büyük teknolojik gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojileri alanlarında ortaya çıkan gelişmeler toplumsal bir gelişme olarak algılanmıştır (Çelik, 1998: 54). Ortaya çıkan yeni toplum kavramı farklı kişiler tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Drucker oluşan yeni topluma "Kapitalist Ötesi Toplum" adını verirken, Machlup "Bilgi Ekonomisi" adını vermiş, Bell "Sanayi Sonrası Toplum" ifadesini kullanırken Toffler "Üçüncü Dalga" ifadesini tercih etmiştir. Bunlar dışında oluşan yeni düzen "Hizmet Sınıflı Toplum, Teknotrotik Çağ, Enformasyon Toplumu" gibi isimlerle de isimlendirilmiştir (Atasoy, 2007: 165).

İletişim teknolojilerinde sağlanan gelişmeler, telgraf ve daha sonra kablosuz teknolojinin kullanımının yaygınlaşması, anlık iletişimin mümkün hale gelmesi bilgi çağını başlatan hamleler olmuştur. 19. yüzyıl itibariyle gelişme gösteren elektrikli telgraf teknolojisi ile devlet yönetimi, haberleşme, şirket yönetimi gibi alanlarda önemli bir ilerleme sağlanmış, telefonun icadı ile teknolojiye önemli bir adım daha atılmıştır. Telefonun icadı ile zaman ve mekân fark etmeksizin iletişim kurulabilmesi mümkün hale gelmiştir. Bilgisayar teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerde temel etken, bilginin uygulamaya alınması olmuştur. Daha önceki dönemde insan gücüne dayanan sermaye yapısı, bu dönemde bilgisayar teknolojisi üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır (Güney, 2001: 335).

İletişim teknolojilerinin büyük bir hızla gelişme göstermesi ve bilginin önem kazanması, firmalar arası rekabet oluşmasına zemin hazırlamış, bilgi toplumu firmalarında üretimin en uygun biçimde gerçekleşmesi, yenilik ve maliyetlerin düşürülmesi temel amaç haline gelmiştir (Kırankabeş, 2006: 237).

Teknolojik alanda meydana gelen hızlı değişiklikler sonucunda üretimde bilgisayarlı sistemlerin yaygınlaşması da hızlanmış ve iş yaşamında da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu doğrultuda işgücü, ağırlıklı olarak bilgi esaslı hale gelmiştir. İş süreçlerinin süresi kısalmış, değişim ve pazara uygunluk kaçınılmaz hale gelmiştir. Rekabet ortamının gittikçe yoğunlaşması sonucunda iş tanımlarını esnek bir hale

gelmiştir. Ek olarak yöneticiler ile personel arasındaki bağların da bu süreçte güçlendiği görülmektedir (Tarcan, 2000: 7).

Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte dünyanın bilgi otoyolları ve iletişim ağları ile örülerek birbirine bağlandığı bir süreçte yaşamaktayız. Bu yüzden yaşadığımız çağı bilgi çağı, günümüz toplumunu ise bilgi toplumu olarak adlandıranlar bulunmaktadır (Aktaş, 2019a). Bu yeni yeni toplum yapısında piyasa ekonomisine geçiş koşulları ortaya çıkmış, toplum sermaye, kâr ve verimlilik gibi kavramlarla ifade edilmeye başlanmış olup servet ve zenginlik anlam bakımından önemli bir değişikliğe uğramıştır (Erol, 2001: 36). Bilgi toplumuna yönelik kabul gören önemli yapılardan biri, ekonominin bilgi temelli bir altyapı çerçevesinde örgütlenmesidir. Sanayi toplumları için en önemli faktör olan maddesel üretim, bilgi toplumunda bilgi üretimine yerini devretmiştir. Bunun nedeni, bilginin en önemli ve verimli üretim faktörü olarak görülmesidir. Bilgi, sermaye ve emekten çok daha esnek bir yapıya sahip olup ışık hızında teknoloji sayesinde her yere ve her zaman taşınabilmektedir (Erkan, 2000: 146).

Bilgi toplumunun ortaya çıkması ve gelişme göstermesi ile birlikte, toplumsal zenginliğin temel unsuru insan faktörü olarak değişiklik göstermiştir. Bilgi temel üretim unsuru haline gelmiş, verimlilik artmış, üretimde maliyetler düşürülmüştür. Teknolojik gelişmeler bilgi ve bilişim teknolojilerinin dünya genelinde yayılmalarını hızlandırmış, internet üzerinden ticaret ve iletişim gücüne sahip olmak temel amaçlardan biri haline gelmiş ve birçok ülke tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi toplumunun gelişimi sonucunda üreticiler, tüketiciler, araçlar, devletler, firmalar bir araya gelmiş ve her biri kendi açısından bu yeni düzende çeşitli yararlar elde edebilmişlerdir.

Bilgi çağının bir getirisi olan ve ülkelerin ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkileyen rekabet de bilgi toplumu ile birlikte gelişme göstermiştir. Rekabet gücünün sağlanabilmesi, sürdürülebilir hale getirilebilmesi ülkenin gelişmişlik düzeyine de doğrudan etki etmektedir.

1.2. BİLGİ TOPLUMUNUN ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Bilgi Toplumu Kavramı

Bilgi toplumu, sanayi toplumunun standartlaşma, kitleselleşme ve merkezileşme gibi anlayışlarının yerine bireyselleşme, yerel kültürlere önem verme ve bilimin-aklın sorgulanması gibi yeni bir toplum yapısını ortaya çıkarmıştır (Bozkurt, 1997: 199).

Bilgi toplumu, her çeşit bilginin üretildiği, bilgi ağları ile şekillenen, hazır olan bilgilere erişim sağlayan ve erişilen bu bilgileri dağıtabilen, hemen hemen her sektörde kullanıma uygun bir toplum yapısı olarak ifade edilmektedir (Kesici, 1993: 62).

Bilgi toplumu kavramı, aynı zamanda “bilgisayar-iletişim teknolojilerine yatırım yapan ve birçok özelliği bakımından sanayi toplumundan ayrılan toplum” şeklinde ifade edilirken (İnan, 2003: 397), bir başka tanımlamada ise “bilginin işlenmesi, toplanması, dağıtımı ile ilgili tüm faaliyetlerin gerçekleştiği toplum” olarak açıklanmaktadır (Dura ve atik, 2002: 272).

Bilgi toplumunda insan faktörü ile bilgilerin niteliği önemlidir. Bilgi, önem verilen tek kaynak olarak ön plana çıkmaktadır. Bilgi toplumunda yaşamakta olan bireylerin çok daha duyarlı bir yaklaşıma sahip olduğu, bilgi ve denetim için gerekli olabilecek teknolojilerin sağlandığı ve bir sektör olarak bilgi ekonomisinin kullanıldığı görülmektedir (Alakuş, 1991: 11).

1.2.2. Bilgi Toplumunun Özellikleri

Bilgi toplumu tanımlaması yapılırken ve bu toplum türünün özellikleri saptanırken genel olarak sanayi toplumu ile bir kıyaslama yapılmaktadır. Her biri coğrafyada farklı özelliklere sahip olan bilgi toplumunun genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Arklan ve Taşdemir, 2008: 72):

- Önemli etkiler bırakan ve değişikliklere yol açan tarım ve sanayi devrimleri sonrasında bilgi devriminin sonuçları günümüzde de yaşanmaktadır.
- Bilgi, bilgi toplumunun en temel ve en önemli kaynağıdır.
- Bilgi toplumu içinde toplumsal yaşamın en önemli özellikleri hızlı değişim, hızlı gelişme ve hızlı bilgi artışıdır.
- Bilgi toplumu ile birlikte ortaya bilgi üretimi, depolama ve pazarlama gibi istihdam alanları ortaya çıkmıştır.
- Bilgi çalışanlarının etkisi iş alanında gittikçe baskın hale gelmektedir.
- Bilgi birikiminin oldukça hızlı bir gelişme göstermesi sonucunda bilgede seçiciliğin ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

- Teknolojik alanda meydana gelen gelişim ve ilerlemeler, bireylerin yaşadıkları yerle daha fazla ilgilenmelerini sağlamaktadır.
- Bilgi toplumunda siyaset, büyük oranda bilgi temelli olarak gelişme gösterecektir.
- Eğitim ve öğretim alanlarında süreklilik yerleşik hale gelecek ve aktif öğrenme gereksinimi yaşam boyunca devam edecektir.
- Eğitim sürecinde bilginin ve öğrenmenin öğrenilmesi en önemli amaç haline gelecektir.
- Kişisel, toplumsal alanlarda ve iş yaşamında monotonluk önemsiz hale gelecek ve mevcut olan yerlerde de hoş görülmeyecek bir hale gelecektir.
- Yeni bilgilerin öğrenilmesi ve uygulanması, yeni projeler üretilmesi ve geliştirilmesi, çalışan bireyler arasında önemli hale gelecek ve diplomaların eski önemi kalmayacaktır.
- Her etkinlik için insan unsuru günümüzden çok daha önemli bir hale gelecektir.
- Yayın olanakları, son teknoloji bilgisayarlar, teknolojik ilerlemeler yeni sistemlerin oluşturulmasına zemin hazırlayacak ve bilgi birikimi oldukça hızlı bir artış gösterecektir. Bu artış sonucunda bilginin saklanması ve ihtiyaç halinde bu bilgiye ulaşılması önemli bir alan haline gelecektir.
- Gelişen ve çok daha işlevli hale gelen bilgisayarlar, farklı ve çeşitli yayın imkânları, haberleşme ve bilgi iletişimini çok daha kolay bir hale getirecek, dünya bu anlamda küçülecektir.

Bu özelliklere bakıldığında, toplumun her alanında bilgi ve bilgi iletişimlerinin önem kazanacağı görülmektedir. Bilgi toplumunun en çarpıcı özelliği bilgi üretimindeki hızlanma, değişim ve gelişimdir. Bu değişim ve gelişimler hem iş hayatını hem de sosyal hayatı doğrudan etkilemektedir. Yine ekonomi, siyaset ve diğer alanlarda da bilginin en önemli faktör haline gelmesi beklenmektedir. Kısacası bilgi toplumuyla birlikte insan ve bilgi üretimi oldukça değer kazanmaktadır.

1.2.3. Bilgi Toplumunun Temel Değişkenleri

Bilgi toplumunun temel değişkenlerine aşağıda yer verilmektedir.

1.2.3.1. Bilgi Teknolojisi

Bilgi teknolojisi, bilgi üretimi ve bu üretilen bilgilerin kaydedilmesi, muhafaza edilmesi, gerekli olduğunda bunlara ulaşılabilmesi ve aktarılması gibi işlemlerin etkili ve verimli bir biçimde gerçekleşmesini sağlayan teknolojidir (Bensghir, 1996: 39).

Bilginin elde edilmesi, işlenmesi saklanması ve nakledilmesi günümüzde yeni teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bilgi teknolojisi aracılığıyla devletler yeni teknolojiler bulma, geliştirme, uygulama, uyum sağlama gibi süreçlerden geçmektedir (Erkan, 1994: 92). Bilgi artışının hızlı bir biçimde gerçekleşmesi, hem bireysel hem de toplumsal alanda çeşitli süreçlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda ise çoğu zaman bir konu ile ilgili mevcut bilgiler yetersiz kalmaktadır. Bilgi toplumunda en önemli özelliklerden bir tanesi bilgi üreticileri ve bilgi çalışanlarının gittikçe artmasıdır. Bilgi toplumunda bilgi belirleyici güçtür ve bu bağlamda bilgi odaklı çalışma alanları da gün geçtikçe artmaktadır (Fındıkçı, 1996: 7).

Bilgi teknolojilerinin kurumlara girmesi ve toplumsal yapı içinde yer edinmesi ile paralel olarak yeni iş alanları ve istihdam olanakları da ortaya çıkmaktadır. Bu alanda istihdam edilmesi istenen personelde temel özellik, bilgi teknolojisi alanında uzmanlaşmış olması ve yönetsel açıdan da tatmin edici bir seviyeye ulaşmış olmalarıdır (Bensghir, 1996: 264).

Bilgi teknolojileri, istihdam olanakları düzeyinin artmasından ziyade, istihdam edilecek personelin nitelikleri noktasında belirleyici olmaktadır. Bilgi teknolojilerini en iyi şekilde kullanabilen ve entelektüel üretim sağlamada etkili olabilecek nitelikte bireylerin istihdamı önemlidir.

1.2.3.2. Teknoloji ve Toplumsal Değişme

Teknolojik gelişmeler, toplumdan bağımsız düşünülemez. Teknolojinin gelişimi bir toplumsal yapı içinde ortaya çıkmakta ve bu teknolojileri kullanan toplumlar, sürecin taşıyıcıları olmaktadır. Teknolojilerin gelişiminde toplumdaki sosyal sınıfların katkısı oldukça fazladır ve teknolojik gelişmeler yavaş yavaş toplumsal yapıda birikmektedir. Teknolojinin işleyişi ve bu işleyişin evrensel bir hale gelmesi, hem teknik bir süreci hem

de değişim mekanizmasının işleyişini kapsamaktadır. Bu bakımdan teknolojik gelişmelerin zaman ve uzamdan soyutlanmış halde düşünülmemesi gerekmektedir (Kara, 2017: 124).

Ekonomik büyüme sürecinde kaynak tahsis edilmesinde ortaya çıkan değişikliklerle kazanımlar ve teknolojiye gelişmeler aracılığıyla sağlanan verimlilik bütün halde ele alınmaktadır. Teknolojilerin ve teknolojik alanda sağlanan bilgilerin sanayi sektörüne aktarılması ile ürün çeşitliliği, ürün kalitesi ve artış, verimlilik, üretim payının artması gibi sonuçlar elde edilmektedir. Rekabetin oldukça yoğun bir biçimde sürdüğü teknolojik pazarlarda üstünlük elde edilebilmesi için yeni ürünlerin denenmesi, yeni yöntemlerin kullanılması gereklidir. Bilgi teknolojilerinin kullanılmaya başlandığı yeniçağda, gerçekleşen her bir ilerleme, yapılan her bir ekleme, bilgi üretiminin hız kazanmasını sağlarken üretim maliyetlerinin düşmesine de katkı sağlamaktadır (Yücel, 1997: 23).

Bilgi toplumunda bireyler sentez, tahlil, araştırma, yaratıcı düşünce, nesnellik, problem çözme ve karar verme gibi yetenekleri ve teknikleri; etkili konuşma, grup çalışması yapabilme, rapor yazma, sunma gibi süreçlerde kullanabilmektedir. Bu toplumda yer alan bireyler, sanayi toplumlarındaki mekanik teknolojilerle elde edilen maddi üretimler yerine bilgi üretimine önem verir hale gelmektedir. Sanayi toplumlarında mevcut olan mekanik yaklaşım, fiziksel emek temelli ilerlemekte iken bilgi toplumlarında zihinsel emek ön plana çıkmaktadır. Bu sayede milli sınırların aşılması ve bilginin kısa sürede küresel hale gelmesi de mümkün hale gelmektedir (Yücel, 1997: 27)

1.2.3.3. Bilgisayar Tabanlı Bilgi Sistemleri

Bilgi sistemi, karar alma, işlem kontrolü, problem çözme ve yeni hizmetler ortaya çıkarmada gereksinim duyulan bilginin üretilmesini sağlayan yapıdır. Bu işlemler için girdi, çıktı ve işlem aşamalarından yararlanılmaktadır. Girdi, içte ya da dışta verilerin toplanmasını sağlamaktadır. İşlem, verilerin bilgiye dönüştürülmesi aşamasıdır ve çıktı, işlenmiş bilgilerin kullanılmak için aktarılmasıdır.

Bilgi sistemleri ayrıca yöneticilerin ya da personelin sorunlarının çözülmesinde, karmaşık bir yapıya sahip olan konuların belirlenmesinde, yeni ürünler oluşturulmasında katkı sağlayabilmektedir (Tahirov, 2009: 123).

Bilgisayarlar, bilgi sistemlerinin hızlı, doğru ve verimli bir biçimde kullanılmasını sağlamakta, bilginin hızlı bir biçimde elde edildiği günümüz şartlarında, teknolojilerde önemli bir rol üstlenmektedir.

1.2.3.4. İletişim Teknolojisi

Yirminci yüzyıldan itibaren gelişimi hız kazanan bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve bütünlüğü, iş yaşamında köklü değişikliklere neden olmuştur. Dönüşüme ayak uydurmakta yetersiz kalan sektör ya da işletmeler yok olmuş yahut farklı bir alanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Teknolojik gelişmeler özellikle verilerin son derece hızlı bir biçimde işlenmesi, aktarılması ya da muhafaza edilmesi gibi işlemlerin önemini artırmış, bu işlemler için bilgisayar sistemlerinin kullanılması ise zorunlu bir hal almıştır.

İletişim teknolojilerinde ortaya çıkan ilerleme ve hızlı gelişmeler, bilgilerin çeşitli unsurlar arasında paylaşılmasını ve kullanılmasını olanaklı hale getirmektedir. Bilgi ve iletişimle ilgili süreçlerde iş hayatının yeniliklerine ayak uyduran sektörlerde verimlilik konusunda önemli bir artış sağlanmakta, bu da küresel rekabeti direkt olarak etkilemektedir. İletişim teknolojileri aynı zamanda işletmelere ve devletlere, bilgi erişimi ya da Pazar bulma, pazara açılma gibi alanlarda ciddi fırsatlar yaratmaktadır. Çünkü iletişim teknolojileri, bilgi işlenmesi için gerekli olan bütün teknolojiler ile iletişim alanındaki teknolojilerini kapsamaktadır. Bireyler ve toplumsal yapıda iletişim teknolojisinin gelişmesi; telekomünikasyon, enformasyon, iletişim, telekonferans sistemleri, yayım ve basımla ilgili tüm teknolojileri de içermektedir. Bu alanda gerçekleştirilen yatırımların miktarı her geçen gün artmakta olup ülkelerin bu işten ciddi bir kâr payı elde etmelerini sağlamaktadır (Tahirov, 2009: 129).

Teknolojiyle ilgili gelişmelerin etkileri sonucunda ekonomik alanda küresel bir önem taşıyan değişiklikler olanaklı hale gelmiştir. Ancak ortaya çıkan değişiklikler yalnızca gelişmiş ekonomik yapıya sahip olan ülkelerde etkili şekilde değerlendirilebilmiştir. Gelişme sürecindeki ekonomik yapılarda ise yapısal birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar nedeniyle küreselleşme sürecinde devletten devlete değişiklik gösteren sorunlar da ortaya çıkmıştır (Balkanlı, 2002: 24).

1.2.3.5. Bilgi Sistemi Ve İnternet

Dünya genelinde gün geçtikçe artış gösteren bilgiyi üretme, saklama, paylaşma ve erişim sağlama gibi talepler doğrultusunda ortaya çıkan internet, çok büyük bir ağıdır. Güncel yaşamda ya da özel olarak istenen her bilgiye rahatlıkla ulaşılmasını büyük oranda kolaylaştıran internet, toplumsal yapının da büyük oranda değişmesine neden olmuştur. Yerel, ulusal yahut küresel ekonomileri doğrudan etkileyen internet, bu ekonomilerde yapısal değişiklikler oluşmasına da yol açmıştır. Bu bakımdan yeni teknolojilerden internet, çok önemli bir yere sahip olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde yaşamlarını sürdüren bireyler ve toplumlar, gelişmiş ülkelerdeki gelişmeleri internetle takip edebilmektedir. Bu bakımdan bilgi sistemlerinde de internet olmazsa olmaz bir unsur haline almıştır (Yılmaz ve Horzum, 2005: 111).

Bilgi sistemlerinde ortaya çıkan gelişmeler, dünya genelinde ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlayan bir hal almıştır. Bunda internet kullanımının ve gelişiminin de önemli bir payı bulunmaktadır. Bilgi sistemleri kullanımı sayesinde erişim sağlanabilen “ağ” etkisi, hem ekonomi hem de dış ticarete, yani küreselleşme ile doğrudan etkisi bulunan yapıların önemini de ortaya koymaktadır. Bilgi sistemleri ve internetin yayılması, mobil iletişim ve teknolojik ilerlemelerin, ticaret alanındaki gelişmelerin de hız kazanmasını sağlamaktadır. Bu alanlarda ortaya çıkan gelişmeler, rekabeti sağlayan dinamiklerin de artmasına yol açmaktadır (Uçkan, 2006: 29).

Bilgi sistemleri ve bilgi ekonomisi ile bağlantılı olarak ekonomik faaliyetlerin günümüzde internet aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Mal, hizmet ve ürün alımı, satımı, ihale, nakit aktarımı gibi ekonomik faaliyetler ve işlemler, yeni teknolojiler vasıtasıyla internet üzerinden gerçekleştirilebilmektedir (Gürdal, 2004: 54).

1.2.3.6. Bilgi Toplumu Ve Küreselleşme

“Küre” ve “dünya” anlamına gelen “globe” kelimesinden türetilmiş olan “globalization” küreye veya dünyaya ait, küresel veya dünyasal anlamına gelmektedir. Aynı zamanda üç boyutlu yuvarlak fiziksel bir şekli ifade etmek için kullanılan “global” (küresel) Larussa göre ise tamamıyla ele alınan anlamına gelmektedir (Aktaş, 2012a: 224). Buradan türetilen “küreselleşme” ya da “globalleşme”, başlangıçta ekonomik bir kavram olarak kullanılmıştır (Tezcan, 1996: 187). Günümüzde küreselleşme, dünya genelinde ekonomik, kültürel ve siyasal bütünleşme, görüş ve fikirlerin, teknolojilerin

devletler seviyesinde kullanılması, ulus ve devlet sınırlarının ötesinde ani etkileşimlerin oluşması, rekabetin güçlenmesi, dolaşımın serbest hale gelmesi, pazarın büyümesi ve dünya geneline yayılması biçiminde ifade edilmektedir (Kaçmazoğlu, 2002: 49).

Küreselleşme, rekabet ile doğrudan ilişkilidir. Rekabet, küreselleşme kavramı ile ortaya çıkmış olup küresel Pazar gereklerinin sağlanması, devletlerin rakipleri karşısında güçlü bir konuma erişmesi ve bu durumun sürdürülmesi olarak açıklanmaktadır (Toulmin, 1999: 906).

Küreselleşmede teknolojik ilerlemeler, ideolojik etkenler ve ekonomi, ana etkenler olarak değerlendirilmektedir. Bilişim teknolojilerindeki pahalılığın azalması, bilgi akışının hızlanmasını sağlamış mesafe ve zaman algıları değişmiş, küresel değerlerin oluşum süreci de bu sayede hızlanmıştır (Yurdabakan, 2002: 63). Daha önceki dönemlerde yeni kıtaların, ticaret yollarının, hammaddelerin keşfedilmesi ile oluşan ekonomik devrimlerden ayrı olarak bilgisayar teknolojisi ile yaratılan yenisünya, önemli bir keşiftir. Bu keşif, yani internet kullanımı, üretim, tüketim gibi temel alanlara ek olarak zaman ve mekân algısında da dönüşüm yaşanmasını sağlamıştır. Bireylerin karşılıklı bağlarının güçlenmesi ve zaman üstü bir biçime dönüşmesi, bu durumun sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Demir, 2003: 8).

1.2.3.7. Bilgi Ekonomisi

Ekonomik gelişmeler, toplumsal dönüşümün temel etkenidir. Örneğin tarım toplumlarında ekonomik faaliyetlerin tarım üzerinden yürütülmesi etkilidir. Yine sanayi toplumu ifadesi, dönemin geçerli ekonomik faaliyetinin sanayi ve sanayi üretimi gelişmesi nedeniyle kullanılmıştır. Bilgi toplumu ifadesi de yine, ekonomik alanda yer alan temel üretim faktörünün bilgi ve bilgi teknolojileri olması nedeniyle kullanılmaktadır. Bilgi teknolojisi, ileri teknoloji alanında sahip olunan üretim ve yenilikçilik (inovasyon) yeteneği aracılığı ile sanayi ve hizmetlerin gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Berberoğlu, 2010: 144).

Bilgi ekonomisine geçme aşamasında ve sonrasında kitlesel üretim veya sanayinin tamamen ortadan kalkması söz konusu değildir. Ancak birincil derecede önemli faktörler de olmayacaktır. Artık birincil derecede önemli olan, bilgi üretimi, üretilen bilgilerin değerlendirilmesi ve yararlı bir hale getirilmesidir. Dolayısıyla denilebilir ki, sanayi toplumundaki kas ve makine gücü, bilgi ekonomisinde yerini beyin gücüne bırakmıştır

(Aktan ve Tunç, 1998: 122). Nitelikli insan sermayesi, bilgi ekonomisinde en kıymetli sermayedir. Bilgi temeline dayanan üretim ve hizmet sektörü ise ekonominin temeli haline gelmiştir. Bilgi ekonomisinde en önemli simge, bilgisayarlar ve bilişim teknolojisidir. Bilginin üretimi, işlenmesi, yararlı hale getirilmesi, paylaşımı, dağıtımı gibi süreçlerin tamamında iletişim ve bilgisayar teknolojileri kullanılmaktadır.

Bilgi ekonomisi ile ilgili köklü değişikliklerden bir tanesi de hız ekonomisinin, ölçek ekonomisinin yerini almasıdır. Üretimi yapılan ürünlerin hacminden ziyade üretim hızı ve ortaya çıkan ürününü niteliği çok daha önemli bir hale gelmiştir. Çünkü hız, rekabetin en önemli belirleyici faktörlerinden biri haline gelmektedir (Şentürk, 2002: 264).

Bilgi ekonomisinde önemli yeniliklerden bir tanesi de, internet teknolojisinin ekonomik alanda kullanımınıdır. Satış işlemleri, para transferleri, ihaleler, sözleşmeler gibi bu alanda kullanılan tüm işlemlerde yeni teknolojilerin kullanılabilmesi, ekonomi alanında değişiklikler meydana gelmesine yol açmaktadır. Daha önceki sanayi toplumunda makineler en önemli malzeme pozisyonunda iken, bilgi ekonomisi ile belirleyici olan bilgi haline gelmiştir. Bilgi, teknoloji çağının en önemli noktası olarak ekonomik yapının da büyük oranda değişmesine yol açmaktadır. Bilginin üretilmesi, saklanması ve güncel olarak muhafaza edilmesi oldukça zordur ve bunlar, yeni düşünce yapısına sahip bireyler, toplum ve kurumların oluşmasını sağlamaktadır (TÜSİAD, 2002: 22).

1.2.3.8. Bilgi Toplumu ile Sanayi Toplumu Kıyaslaması

Sanayi toplumundan sonra ortaya çıkmış olan bilgi toplumu, sefine kıyasla önemli farklılıklar barındırmaktadır. 250 yıllık hükümlü olan sanayi toplumuna göre oldukça genç sayılan bilgi toplumu birey, devlet ve toplum yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Sanayi toplumu ile bilgi toplumu kıyaslanmaya çalışıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır (Kocacık, 2003: 4):

- Sanayi toplumunda temel üretim aracı buharlı makineler iken bilgi toplumunda bu araç bilgisayardır.
- Sanayi toplumunda maddi üretim olan temel gaye bilgi toplumunda bilgi üretmektir.

- Sanayi toplumunda temel iki faktör olan fiziksel emek ve fiziksel sermaye bilgi toplumuyla birlikte yerini zihinsel emek ve beşeri sermayeye bırakmıştır.
- Sanayi toplumunda fabrikalara bağlı olarak yapılan üretim bilgi toplumuyla birlikte veri bankaları ve bilgi ağlarına bağlı olarak yapılmaya başlanmıştır.
- Sanayi toplumunda üçlü bir endüstriyel yapı (sanayi, tarım ve hizmet) mevcutken bilgi toplumunda temel endüstri bilgi endüstrisi olmuştur.
- Sanayi toplumunda meta ekonomi (işbölümü, üretim tüketimin ayrılması) hüküm sürerken bilgi toplumunda sinerjik ekonomi (Müşterek üretim ve kullanımda paylaşım) temel model olarak alınmıştır.
- Sanayi toplumunda işletme ve kurumlar önemli görülürken bilgi çağında gönüllü topluluklar önemli görülmeye başlanmıştır.
- Bilgi toplumundan önce özel mülkiyet, rekabet ve karın yükseltilmesi en temel hedefler olurken, bilgi toplumuyla birlikte müşterek katılım ve sosyal yarar ön plana çıkmıştır.
- Sanayi çağı sınıflı bir toplum ortaya çıkarırken, bilgi çağı çok merkezli ve fonksiyonel bir toplumu hedeflemektedir.
- Her iki çağda da demokrasi olgusuna büyük önem atfedilirken, bilgi çağında daha katılımcı bir demokrasi sistemi öngörmektedir.
- Sanayi toplumunda hak talepleri işçi hareketleriyle orta çıkarken bilgi toplumunda sivil hareketler bu görevi üstlenmiştir.
- Sanayi toplumunda temel tehditler işsizlik, savaş ve faşizm olurken, bilgi toplumuyla birlikte bu tehditlerin yerini gelecek şokları ve kişisel terör almıştır.
- Sanayi toplumuyla birlikte gelişen en temel düşünceler bireysel özgürlük ve hümanizm olurken, yeni toplum modelinde toplumsal katılım ve küreselleşme düşünceleri gelişim göstermiştir.
- Eğitimin sürekli hale gelmesi, küreselleşmeyle birlikte ulus devlet sınırlarının daha geçirgen olması; dolayısıyla insan, bilgi ve teknolojinin daha rahat hareket etmesi de bilgi toplumunun ortaya çıkardığı diğer gelişmeler arasında sayılır.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM VE GÖZETİM TOPLUMU

2.1. GÖZETİM KAVRAMI

Fransızca kökene sahip olan gözetim (*surveillance*) kavramı kişi, durum ve davranışların izlenmesi anlamında kullanılmış olsa da, bu kavramın birden fazla tanımı bulunmaktadır. Clarke (2005) tarafından gözetim, “bir kişinin hareketlerini yakından izlemek, kişi veya grupların iletişim ve eylemlerinin sistematik olarak izlenmesi” olarak ifade edilirken, Petersen (2007) tarafından “birisini veya bir şeyi izlemek ve bunları kaydederek saklamak” olarak tanımlanmıştır. Konuyla ilgili yapılan bir başka tanımlamada ise “insanlar, süreçler ve kurumlarla ilgili bilginin kategorize edilmesi, gözlemi ve kayıt edilmesi” ifadeleri kullanılmaktadır. Bu tanımlama, gözetimin belli bir hedefe yönelik ve sistematik bir biçimde gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Modern bir bakış açısına göre yapılan tanımlamaya göre ise gözetim “yönetim, koruma, yön verme, nüfuz etme gibi amaçlar için hedefi belli, sistematik ve rutin bir şekilde elde edilen kişisel detaylar” biçiminde ele alınmaktadır (Çetin ve Asıl, 2017: 182).

Gözetim kavramı, TDK Sözlüğünde “nezaret, gözetme işi” olarak ifade edilmektedir. Bu alanda gerçekleştirdiği çalışmalarla bilinen Staples (1997) ise gözetim kavramını “insanların yakında takip edilmesi” biçiminde tanımlamaktadır (Staples, 1997: 9). Yine bu alanda bilinen çalışmalara sahip olan Lyon, gözetim kavramını “kişisel bilgi ve verilerin toplanması, bunların yönetim, etkileme ve yönlendirme gibi amaçlarla sistematik biçimde gözlemlenmesi” olarak açıklamaktadır (Lyon, 2006: 14). Gözetim dikkatini bireylere vermekte, bireylere odaklanmaktadır. Bu odaklanma ise tesadüf sonucu oluşmuş değildir. Lyon’a göre gözetim belli prensipler ve teknikler çerçevesinde, kasıtlı olarak gerçekleştirilmektedir (Lyon, 2013: 31).

Söz konusu tanımlamalara bakıldığında gözetimin iki yönü olduğu görülmektedir: mümkün kılan ve kısıtlayan. Gelmiş geçmiş bütün toplumların ortak kaderi olarak ifade edilen gözetim kavramının iki boyutu Giddens tarafından açıklanmıştır. Buna göre gözetimin ilk boyutu, bireylerin günlük yaşamlarındaki faaliyetlerinde başvurdukları zihinlerine kodlanan bilgi depoları ve ikincisi, sosyal tabakalaşma yapılışında üst konumda bulunanların alttakileri izlemesidir (Özger, 2016: 7).

Genel olarak olumsuz bir kavram biçiminde algılanan müdahale, otoritenin pekiştirilmesi ve düzenin sağlanması için gerekli görülen her çeşit davranışın sınırlanması ve kısıtlanması olarak ifade edilebilir. Ancak bu olumsuz algının yanı sıra bir hatanın düzeltilmesi, bilgisizliğin giderilmesi ve yanlış anlamaların önüne geçilebilmesi için toplum yararına gerçekleştirilen eylemler de müdahale olarak ifade edilmektedir (Çetin ve Asıl, 2017: 183).

2.1.1. Gözetim/Denetim Ve İktidar İlişkisi

Eski çağlardan bu yana gözetim, devletin gücü için destekleyici ve yardımcı bir nitelik taşımakta olup, denetimin sağlanması için kullanılmıştır. Gözetim, sosyal kontrolün bir türü olarak daima var olmuştur. Tarihin ilk zamanlarından bu yana gözetleme – gözetim faaliyetleri üç temel evrede sınıflandırılmıştır (Tümürtürkan, 2010: 5):

- İlki, yerleşik medeniyetlerin, ilkel toplumların, göçebe toplulukların, feodal beyliklerin ve imparatorlukların dâhil olduğu gözetim türüdür. Bu tür gözetimde tarıma dayalı kamu faaliyetlerinde işgücünün denetlenmesi, göçebe yaşamın kontrolünün sağlanması, savaşlarda hazır olunması için asker sayısının belirlenmesi ve mevcut istikrarın desteklenmesi amacıyla nüfusun kayıt altında tutulması gibi amaçlar ön plana çıkmıştır.
- Gözetim türlerinden ikincisi, “teknik gözetim” olarak isimlendirilmiş ve modern toplumsal yapının oluşmasıyla gelişme göstermiştir. Ulus devlet yapılarının oluşması ve bu yapıların korunması amacıyla toplumsal denetimin sağlanmasını amaçlayan bir yapıya sahip olan teknik gözetim döneminde temel unsurlar sanayi kentleri, askeri yapılanma, ulus devletlerin iç ve dış tehditlerden korunması, devletin idaresi olarak ifade edilebilir. Teknik gözetimde temel karakteristik özellik üretimde bilimsel yöntemlerin kullanımı ve kamusal alanlarda bürokrasinin ön plana çıkmasıdır.
- Son olarak, günümüz toplumlarında da uygulanmasına devam edilen gözetim türü ise günlük yaşamın hem bireysel hem de toplumsal olarak gözetilmesi olarak açığa çıkmıştır. Teknolojik gelişmelerin sonucunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bu gözetim, enformatik gözetim olarak isimlendirilmektedir. Üstün ve egemen sınıfların, iktidarların meşru bilgi kaynaklarına erişimini

sağlamakta ve bu çerçevede bilgisayar, uydu, telekomünikasyon gibi teknolojilerden yararlanmaktadır. Genom projesi ve genetik mühendisliği de bu gözetim türüne dâhildir.

Modern gözetim, kapitalist gelişmelerle eş zamanlı olarak ortaya çıkmış, kapitalizmin gelişmesi sonucunda üretimin daha çok fabrikalarda yapılması ile fabrika disiplininin ön plana çıkması, sermayenin emek üzerinde sahip olduğu kontrolün artmasını sağlamıştır. Kapital yapının gelişmesiyle birlikte fabrikalarda başlayan gözetim, günlük yaşamda da kendine yer bulmuştur. Bunun sonucunda bireyler hem özel hem de kamusal alanda, bireysel ve toplumsal bakımdan sürekli olarak izlenir hale gelmiştir (Tümurtürkan, 2010: 7).

2.1.2. Teknoloji, Denetim Ve İktidar

Hayatın her alanını etkileyen değişim ve dönüşümlere yol açan teknoloji, yeni iletişim ağları ve yapılanmalar oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda denetim, gözetim ve mahremiyete yönelik alanlarda yeniden sorgulama dönemi başlamıştır. Teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan etkileşim, sosyal ve kültürel açıdan toplumsal değişimler ve dönüşmeler oluşmasına neden olmuş, denetim ve gözetim kavramları da bu çerçevede yeniden şekillenmiştir. Teknoloji ve toplumsal yapı arasındaki ilişki bağlamında tüm bu kavramlar yeniden ele alınmış ve tartışmaya açık hale gelmiştir. Ortaya çıkan tartışmalar kapsamında ortaya çıkan temel konular arasında verilen kim tarafından nasıl elde edildiği, ne gibi bir amaçla elde edildiği, güvenlik ve gizlilik tanımlamaları ve bunların nasıl sağlanacağı gibi konular üzerinden şekillenmiştir (Bozoğlu, 2018: 265).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni medya araçları, özellikle iktidar-özne ilişkilerinde temel nokta haline gelmiştir. Teknolojinin küreselleşme bağlamında insanı ve ticari tüm faaliyetlerde etkin bir hale gelmesi, başlı başına yeni bir iktidar alanı oluşturmuştur. Buna ek olarak siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanların hemen hemen hepsinde teknolojik bir bağımlılık meydana gelmiş, yeni medya araçlarının kullanılabilmesi için herkesin aynı araçlara sahip olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Teknolojinin üstünlüğünden bireyler kadar devletler ve iktidarlar da yararlanmakta, teknoloji ile tahakküm olanakları büyük oranda artmaktadır (Babacan, 2016: 524).

Teknoloji ve iktidar arasında ortaya çıkan ve kaçınılmaz hale gelen bağımlı ilişki, denetim mekanizmalarının da bu çerçevede şekillenmesine yol açmıştır.

2.2. GÖZETİMİN DEĞİŞEN DOĞASI

Gözetim olgusu, insanlık tarihi boyunca ortak bir pratik olarak şekillenmiş; toplumda yer alan çeşitli ifadelerin, kurumların ve yapıların düzenlenmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Toplumsal açıdan tehlike ve tehditler kadar yararlı olan durumların da gözetilmesi, kurumların ve yapıların işlevselliğinin denetlenmesini mümkün hale getirmiştir. Gözetim olumsuz bir bakış açısından ziyade, toplumsal yapıda birliktelik ve işbirliğinin oluşmasını sağlayan, işlevsel bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

2.2.1. Denetimin Temel Bileşeni Olarak Gözetimin Tarihsel Zemini

Gözetim toplumsal yapıya olduğu kadar iktidara yönelik ilişkilere de yön veren, kurumsal pratikler ve yönetim arasındaki etkileşimin sonucunda değişen ve dönüşen yapıya sahip bir olgudur. Toplumsal yapının düzenlenmesi için kullanılan araçsal bir iktidar biçimi olarak da ifade edilebilecek olan gözetim mekanizması, iktidarın kategorize edilmesini (meşrulaştırma, yeniden üretim vb.) sağlamakta, tehdit ve risk faktörlerinin teşhis edilmesi ve engellenmesinde aktif olarak kullanılmaktadır.

2.2.1.1. Modern Dönem Öncesi Toplumlarda Gözetim

Toplumsal yapının oluşmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren toplumsal yaşamın düzenlenmesi için insanlar, gözetim pratiklerini uygulamışlardır. Bu alanda en önemli ilerlemeler ise yazının icadı ile gerçekleşmiştir. Yazının icadı sonucunda resmi olarak kayıt tutma sistemi, yani resmi anlamda ilk gözetim faaliyetleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Giddens, 2008: 66).

Yazının kayıt amacıyla kullanılmaya başlaması sonucunda gözetim mekanizması önemli ölçüde gelişme göstermiş ve devlet tarafından toplumsal bir yönetim ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi gerçekleşene kadar bu gözetimin yine de çok düzenli olduğu söylenemez. Ancak yine de yazı, gözetim faaliyetlerinin temel aracı olarak kabul edilmektedir. Yazının icat edilmesiyle birlikte nüfusun denetlenmesi kolaylaşmış ve yazılı tarih iktidar sürecinde çok önemli bir konuma yükselmiştir (Akdağ, 2015: 16).

Modern dönem öncesinde din, sosyal denetimde kullanılan araçlardan bir tanesi olmuştur. En ilkel toplumlarda bile Tanrı her şeyin sahibi ve bileni olarak ön plana

çıkılmaktadır. Semavi dinlerde Tanrı, toplumsal yaşamdaki her şeyi görür ve bilir. Yalnızca yaptıklarımızı değil yapacaklarımızı da tahmin eder ya da önceden bilir. İslamiyet'in temel kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de de Tanrı'nın yeryüzünde olup biten her şeyden haberdar olduğu birçok defa belirtilmektedir.

2.2.1.2. Modern Toplumsal Yapıda Gözetim

Modernizm, bir kavram olarak Aydınlanma Çağı'na geçişin ifade edilmesinde kullanılmakta ve Rönesans ile Reform hareketlerinin gerçekleştiği 16. ve 20. yüzyıllar arası dönemi kapsamaktadır. Modernizm, aydınlanma, pozitivism ve rasyonalizm kavramları üzerinden şekillenmiştir (Kaypak, 2013: 85).

Gözetim olgusu ilk kez modernizmin temsilcileri olan W. Taylor, Weber ve Marx tarafından incelenmiş ve gözetim pratikleri modernizm ekseninde tartışılmıştır. Gözetim olgusu kapitalizm temelinden ortaya çıkmış; işyeri gözetimi, insan aklının kontrol altında tutulması, nüfusun gözetimi, müşteri gözetimi ve bilgisayarla gözetim olarak beş aşamada gerçekleşmiştir (Çakır, 2014: 109). Kapitalizm düzeni içinde gelişme gösteren bilgi ve iletişim teknolojileri, gözetim pratiklerini kolaylaştırmış ve toplumsal yaşamın her kesiti için denetime zemin hazırlamıştır.

Günümüzde, iletişim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda hem bireysel hem de toplumsal yaşamda gözetleme ve kontrol altında tutabilme kolaylaşmış, iktidarın bilme arzusu karşılanır hale gelmiştir. Gözetim, sosyal ve toplumsal yaşamda her alanda bireyleri iktidarın bir parçası haline getirmektedir (Çaycı ve Çaycı, 2016: 162).

Sonuç olarak denetim ve gözetim mekanizmalarının bulunduğu her yerde iktidarın varlığı da ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede elektronik ve bilgi teknolojilerine dayalı denetimin otoritesi de gittikçe güçlenmektedir. Gözetleme ve izleme faaliyetleri doğal bir yapı içinde güç ve otoritenin de temel bileşenleri haline gelmiştir (Savcı, 2002: 335).

20. yüzyılla birlikte “geleneksel gözetim” dönemi sona ermiş ve “yeni gözetim dönemi” başlamıştır. Yeni gözetim dâhilinde bilgisayarlar, kameralar, elektronik sistemler, DNA analizleri, beyin tarama sistemleri vb. araçlar ortaya çıkmıştır. Yeni gözetim araçları ile gözetim olgusu farklı bir boyut kazanmış ve George Orwell tarafından 1949 yılında kaleme alınan *1984* adlı eserde bu yeni gözetim sistemi anlatılmış, gözetim faaliyetleri “*Büyük Birader Bizi İzliyor*” metaforu oluşmuştur (Günaydın, 2014: 31).

2.2.1.3. Modern Gözetimin Değişen Yüzü: Panoptikondan Büyük Biradere

Modern gözetim, kapitalizmle birlikte gelişme göstermeye başlamıştır. Bu süreçte üretim araçlarını ellerinde tutan sermayedarlar, azami kâr sağlayarak üretim yapabilmek amacıyla işçi sınıfını fabrikalarda gözetim altına almaya başlamıştır. Fabrika yapılanmaları, gözetim için uygun bir zemin oluşturmuş ve sermayenin emek üzerinde kontrolünü de artırmıştır. Fabrikalarda kapitalizmle birlikte gelişmeye başlan gözetim, zamanla gündelik hayatta da ortaya çıkmaya başlamıştır (Tümürtürkan, 2010: 6).

Esasında 18. yüzyıldan itibaren halkların kontrol altında tutulabilmesi için imparatorluklar tarafından otoriter kontrol mekanizmaları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu süreçte Jeremy Bentham tarafından yeni bir yapı tasarlanmış ve bu yapı “Panoptikon” adıyla anılmaya başlanmıştır. *Pan* kelimesi “bütün” ve *opticon* kelimesi “gözlemlemek” anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu kavram, “bütünü gözetlemek” olarak anlamlandırılmıştır. Bentham tarafından tasarlanan yapıda temel düşünce geniş kitlelerin kontrol altına alınmasıdır. Bu yapıda temel işlev, otorite odaklılık ve sürekliliktir. Bentham’ın planının temelinde gözetleme bulunmaktadır ancak bu gözetlemenin etkin ve verimli olabilmesi için temel ilke “görünmeden gözetleme” olmalıdır. Bu ilke doğrultusunda gözetleme faaliyeti olmadığında bile bireylerin gözetlendiği hissine kapılması ve sürekli bir otoritenin varlığını hissederek hareket etmesidir. Bu durum, otoriteyi ve iktidarı sürekli hale getirmektedir (Özdel, 2012: 23).

Günümüzde, gündelik yaşamdaki tüm faaliyetlerin izi sürülebilmektedir ve bu durum sonucunda kişisel veriler kolaylıkla tespit edilebilir, depolanabilir hale gelmiştir (Stalder, 2002: 125).

2002 yılında *The Guardian* adlı gazetede yer verilen bir habere göre, gelişmiş bir ülke sınırlarında yaşayan, ekonomik bakımdan aktif olan yetişkin bireylere ait tüm veriler, 700 büyük veri tabanında depolanmaktadır. Gözetim olgusu yeni teknolojiler sayesinde yaygın hale gelmekte ve sıradanlaşmaktadır. Bu çerçevede tüm modern toplumlar, gözetim toplumu haline gelmiş durumdadır (Şener ve Kuş, 2015: 63).

Giddens (1995), modern toplumlarda gözetim kavramının gündelik ve sıradan bir hale gelmesinden, günümüzde toplumsal örgütlenmede gözetimin bir ön koşul haline gelmesinden bahsetmektedir.(Giddens, 1995: 54-73).

Gözetlemenin üç türünden söz etmek mümkündür (Şener ve Kuş, 2015: 65):

- **Siyasi İktidarın Vatandaşları Gözetlemesi:**

Modern toplumlarda toplumsal güvenliğin sağlanması için vatandaşlar devlet tarafından sürekli olarak gözetlenmektedir. Otoriter rejimlere sahip olan modern ülkelerde, iktidarlar gözetleme teknolojilerinden çok daha fazla yararlanmaktadırlar.

- **İşgücü ve Tüketicilerin Sermaye Tarafından Gözetlenmesi:**

Sermaye gözetimi işgücüne ve tüketicilere yönelik olmak üzere iki boyutlu olarak incelenmektedir. İşgücü gözetimi, işçilerin en iyi seviyede verimli ve üretken olmalarını sağlamak amacıyla gözetim teknolojilerinin kullanılması biçiminde ifade edilmektedir. Üretim denetiminde kullanılan araçlar arasında 24 saat kayıta olan kameralar, parmak izi makineleri, işyeri girişlerindeki kart okutma sistemleri örnek olarak gösterilebilir. Tüketicilerin gözetiminde ise şirketler tarafından tüketicilere ait veriler (devlet istatistikleri, kredi kartları vb.) kullanılmaktadır. Tüketicilerle ilgili elde edilen veriler, tüketicilerin gelecekteki yönelimleri konusunda bilgi vermektedir. Bu alanda sosyal medya da aktif olarak kullanılmaktadır.

- **Gözetimin Sıradanlaşması ve Bireyselleşmesi:**

Gözetleme, giderek bireyselleşmektedir. Özellikle sosyal medya uygulamalarının yaygın hale gelmesi sonucunda bireylerin birbirini gözetlemesi de meşru bir hal almıştır. Bu sıradanlaşmada, iletişim teknolojilerinin (telefon, tablet vs.) küçülmesi ve taşınmasının kolaylaşması da etkili olmuştur. Bireyler yeni teknolojileri kullanarak yalnızca birbirlerini gözetlemekle kalmamakta, gözetlemenin kolaylaşması için gönüllü olarak sürekli veri de üretmektedirler.

Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojilerinde görülen gelişimle birlikte, bir “gözetim kültürü” ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kültür, Orwell’in distopyasından bir açıdan farklıdır; gözetim yalnızca iktidar yani “Büyük Birader” tarafından değil, iktidarın organları tarafından gerçekleştirilmektedir. Staples’e göre yeni gözetimde Büyük Birader

değil, “Küçük Biraderler” mevcuttur ve gözetim de bunlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Günaydın, 2014: 41).

2.2.1.4. Bilgi ve İletişim Teknolojilerinden Gözetim Teknolojilerine

Bilgi İletişim Teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte yaşanan süreç, toplum ve teknoloji arasındaki ilişkide devletin üstlendiği rolün tespiti; zaman ve mekân fark etmeksizin kültürel ve toplumsal gelişmeler açısından örgütleyici ve belirleyici bir yere sahiptir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, ortaya çıkan gelişmelerin merkezinde yer almaktadır (Castells, 2008: 39). Ortaya çıkan dönüşüm ve değişimlerle günümüz çağı, bilgi çağı olarak adlandırılmıştır. Günümüz teknolojik devriminde belirgin temel özellik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kendisi değil, bunların bilgi üretimine, araç ve ağıtlara uygulanması, yeniliğin kullanımı için besleyici bir unsur olmasıdır. Buna, son yirmi yılda ortaya çıkan ve hızla gelişme gösteren telekomünikasyon örnek gösterilebilir. Telekomünikasyon bünyesinde hem analog hem de dijital sistemler bulunmaktadır. Bu çerçevede cep telefonu, faks, GPRS (*General Packet Radio Service-Paket Anahtarlamalı Radyo Hizmetleri*), sabit telefon, internet vb. iletişim teknolojileri telekomünikasyon faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır (Wood, 2003: 17).

Telekomünikasyon teknolojileri üç temel aşamadan geçmiştir; işlerin otomasyonu, kullanım şekillerinin denenmesi ve uygulamalarda yeni biçimlendirmeler yapılması. Bilgi teknolojileri uygulama alanları olan araçlar olduğu kadar, gelişime açık süreçlerdir. Bu süreci kullananlar, internet kullanımı örneğinde olduğu gibi, teknolojinin kontrolünü de ele alabilmektedir. Bu doğrultuda toplumsal kültürün şekillendirilmesi, üretim ve dağıtımın kapasitesinin artırılması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu süreçte ilk kez bilgi (insan aklı) üretim süreci için belirleyici bir unsur haline gelmiş ve aynı zamanda üretimde doğrudan bir güç halini almıştır (Castells, 2008: 41).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler, toplumsal ve bireysel yaşamda köklü değişiklikler oluşmasını sağlamış, bireyler ve toplumlar arası iletişim ve etkileşimin farklı yazılımlar kullanılarak takip edilebilmesini mümkün hale getirmiştir. Bilgi sistemlerinin üreticileri, aynı sistemlerden geçen tüm bilgilere erişim gücünü de elde etmiştir.

Bilişim teknolojilerinin insan yaşamında yer alan temel unsurlardan biri haline gelmesi sonucunda, gözetim unsurlarının da insan hayatına dâhil olmasına yol açmış,

özellikle günümüzde sıklıkla kullanımı tercih edilen sosyal medya gibi mecralarda gözetimin büyük oranda hatasız şekilde gerçekleştirilmesi mümkün hale gelmiştir (Yang, 2015: 3).

Gözetimde temel faaliyetler; basit gözlem, birebir izleme, ajan kullanma, dinleme, mülakat ve görüşmeler, kişilerle ilgili olarak oluşturulan ve saklanan dosyalar gibi farklı yöntemlere sahiptir. Tarihsel süreçte otoriter toplumlarda bölünme, istilaya uğrama, devlet tarafından görevlendirilen ajanların mevcut olması gibi nedenlerle genel bir güvensizlik ortamı meydana gelmiş, bu bağlamda gözetim faaliyetleri de toplumsal yaşamın temel parçalarından biri haline gelmiştir (Wood, 2003: 16).

Günümüzde ise bilgi ve iletişimde yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda kişisel verilerin mesafe fark etmeksizin gönderimi ve alımı son derece kolaylaşmış, bu durum sonucunda gözetleme, küresel bir olgu haline almıştır (Lyon, 2006: 90).

1945 yılında ilk dijital bilgisayarın (ENIAC) üretilmesi ve ardından bilgisayar kullanımının yaygınlaşması sonrasında gözetime yönelik faaliyetler ve gözetim kavramı yepyeni bir biçim kazanmıştır (Uzgören, 1999: 167). Günümüzde bilgisayarlar, gözetimin temel aracı olarak öne çıkmaktadır. Yeni teknolojiler, tüketici davranışlarını takip eden ve inceleyen kişilerin önemli, zengin ve büyük bir veri tabanı edinmesini sağlamaktadır. Barkotlar, optik tarama cihazları gibi teknolojiler, bireysel yaşamın örneklem olarak değerlendirilmesi ve izlenebilirliğin artırılması için kullanıma uygun hale getirilmiştir (Mattelart, 2012: 284).

Başlangıçta iletişim sorunlarının giderilmesi amaçlanarak ortaya çıkarılan bilgi ve iletişim teknolojileri ve bu teknolojilere ait ürünler, zaman içinde kısmen ya da bütünüyle gözetim için kullanıma uygun hale getirilmiş ve iktidarlar tarafından da toplumun gözetim altında tutulabilmesi amacıyla kullanılır hale gelmiştir. Gözetim ile ilgili temel faaliyetler, küresel olarak devletler-hükümetler, istihbarat kanalları ve küresel şirketler aracılığıyla diğer ülkelere odaklanmış durumda olup bireysel açıdan da kişisel verilerin elde edilmesi için iç piyasalarda etkin bir hal almaya başlamıştır (Dolgun, 2008: 263).

Günümüzde, demokratik toplumlarda iktidarı elinde tutmak isteyen otoritelerin bilgiye her bakımdan hâkim olması hayati önem taşımaktadır. Bilgi, modern toplumlarda temel güç olma özelliği taşımaktadır ve bu bakımdan bilginin üretimi, dağıtımı, denetimi iktidarların devamlı olabilmesi bakımından gerekli görülmektedir. İktidarın toplumsal

yapıya hâkim olabilmesi, bireyleri en iyi biçimde tanmasına ve bireysel alanda her çeşit bilgiye sahip olabilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan gözetim ve gözetime yönelik faaliyetler, günümüzde iktidarın halk üzerindeki denetim yöntemlerinin temeli olarak görülmektedir. Özellikle dijital çağın başlaması, zaman ve mekân mefhumunun önemini kaybetmesi sonrasında iktidarlar, toplumsal gözetim ve denetimin sağlanabilmesi için medya ve iletişim teknolojileri kullanılmaktadır. Bireysel hale gelen gözetim mekanizmaları ile toplumsal yaşamın her alanda ve istenen her zaman diliminde gözetilmesi son derece kolay bir hale gelmektedir (Çaycı ve Çaycı, 2017: 39).

İktidara gelen ve iktidarda olan otoritelerin en önemli isteği, iktidarın devamlılığının sağlanması ve toplumlar üzerinde bir üstünlük ve yetki oluşmasının sağlanabilmesidir. Bunun için de toplumdaki tehdit unsurlarının erken tespiti, bunların yok edilmesi, iktidarın gücünün artırılması, kontrol mekanizmasının geniş alanlarda kullanılabilmesi ve otoriter bir yaklaşım benimsenmesi gibi taleplerin tamamında denetim mekanizması ön planda yer almaktadır (Karslıoğlu, 2014: 9).

Toplumsal yapının oluştuğu ve kabul edildiği ilk dönemlerden bu yana gözetim pratikleri evrimleşerek kullanılmaktadır. Gözetim yöntemlerinde çeşitli değişiklikler tarihsel süreçte söz konusu olsa da, iktidar açısından önemi artmış ve toplumsal kontrolün sağlanmasının iktidarın kudreti açısından önemi fark edilmiştir. Bu durum, 18. yüzyıldan itibaren iktidar teknolojilerinde temel unsur olarak kabul edilmektedir. Gözetleme, iktidarın aleyhine olarak görülen ya da öyle olduğu iddia edilen her çeşit tehlikenin engellenebilmesi için kullanılmaktadır. Gözetlemenin meşru hale getirilmesi için ise iktidarlar tarafından yasalar çıkarılmakta ve toplum tarafından da bu faaliyetlerin normalleştirilmesi sağlanmaktadır (Demircan, 2019: 2045). Gözetleme ve gözetleme faaliyetlerinin bu aşamaya gelmesinde bilgi ve teknoloji tarafından sağlanan telekomünikasyon, işitsel ve görsel kayıt teknolojileri, dijital bilgisayar teknolojileri ve takip faaliyetleri doğrudan etkili olmuştur (Wood, 2003: 18).

Gözetim teknolojisinde gelişimin ortaya çıkmasını sağlayan bilişim teknolojilerinin gelişimi aşamalar halinde meydana gelmiştir. Bilgisayarların icadı, bilgi paylaşımının gittikçe kolaylaşması, telekomünikasyon alanındaki gelişmeler ve yenilikler, kişisel bilgisayarların icat edilmesi ve hızla yaygınlaşması, internet kullanımının başlaması, donanım ve yazılım alanında gerçekleşen gelişmeler, işletim sistemlerinin oldukça kolay

bir kullanım alanı oluşturması gibi gelişmeler, bu sürecin aşamaları olarak ifade edilebilir (Yıldırım, 2006: 23).

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren elektronik gözetim teknolojilerinde dünya genelinde bir kullanım alanı oluşmuş ve etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknolojilerin kullanım alanının hızla gelişmesinde özellikle devlette ve sivil alanda gerçekteşen iş güvenliği, arama kurtarma çalışmaları, ulusal güvenlik vb. faaliyetler etkili olmuş, gözetim araçlarının kullanımının önünü açmıştır (Petersen, 2001: 59). Aynı şekilde gözetim ile ilgili gerçekteştirilen faaliyetlerde dijital sistemlere geçişin teknoloji üretimine hız sağlaması, söz konusu sürecin gelişimine katkı sağlamıştır. Dijital video gözetleme sistemlerinin daha uygun maliyetlerle üretilebilmesi, toplum içinde bu sistemlerin yayılmasına da zemin hazırlamıştır (Petersen, 2001: 60).

Gözetim faaliyetleri, gözetim teknolojisi ile önemli ölçüde evrimleşmiş ve farklı bir boyut kazanmıştır. Bu teknolojilerle ilgili genel çıkarımlar zaman zaman yapılmaktadır. Buna göre tamamen "iyi" ya da tamamen "kötü" kavramı bu teknoloji için kullanılan kavramlar değildir. Söz gelimi devletin vatandaşları için veri tabanlarına sahip olması, ortaya çıkabilecek sorunların analiz edilmesi için faydalı bir birikim olabilirken, aynı veri tabanı nedeniyle toplumda bireysel olumsuz muamele potansiyeli de olabilmektedir. Bu da "gözetimin ikiyüzlülüğü" şeklinde açıklanmaktadır. Gözetim teknolojileri sonucunda elde edilenler de farklılık ihtiva edebilmektedir. Her ne kadar her çeşit teknolojide verilerin somut olması beklenmekte ise de bu durum değişebilmektedir. Söz gelimi cep telefonlarının başlangıçta ses kaydı ya da iletişim için kullanılırken zamanla internet kullanımı, GPS, video görüşme gibi gelişmelerle temel kullanım amacında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gelişmelere ek olarak gözetleme teknolojileri için en önemli araç, günümüzde oldukça önemli bir yere sahip olan, bilginin saklanması, eşleştirilmesi, geri alınması, pazarlanması, işlenmesi ve dolaşımına imkân tanıyan bilgisayar teknolojileri olmuştur. Gözetleme teknolojilerinin büyük hızla ilerlemesinde bu teknolojilerin etkisi son derece fazladır (Lyon, 2006: 13).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde sağlanan gelişimle birlikte kişilerin fiziksel takibine ek olarak elektronik ortamda da takip edilebilmesi ağırlık kazanmıştır. Bireyler, gözetim araçları ile dijital kodlamanın bir parçası haline gelmiştir. Bilişim teknolojilerinin kullanımının artması sonucunda gözetim, sıradan bireylerin yaşamında

da ortaya çıkmaya başlamış olup, bilgi ve iletişim teknolojileri ile gözetimin yayılması arasında paralellik söz konusudur. Gözetleme sistemlerinde ortaya çıkan gelişmeler, geleneksel gözetim yöntemleri ile kıyaslandığında daha az belirgin ve daha sistematik bir yapıya sahip olarak öne çıkmaktadır (Lyon, 2006: 12).

İletişim teknolojilerindeki gelişim ve bu gelişimlerin etkilediği alan gözetleme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle internet kullanımının yaygınlaşması, alışveriş, ticaret, bilimsel faaliyetler, siyasi propaganda, toplumsal örgütlenmeler gibi farklı alanlarda kullanılır hale gelmiştir. Gözetim faaliyetleri internet kullanım ve yayılım hızı doğrultusunda, yine internet üzerinden yapılmaya teşvik etmektedir (Alkan, 2003: 42).

Gözetim, toplumsal denetimin temel araçlarından biri olup, “sistematik izleme” olarak da ifade edilmektedir (Bozkurt, 2000: 72). Gözetim, bilgi ve iletişim teknolojilerinde görülen ilerleme ile eş zamanlı olarak hızlı bir biçimde gelişme göstermiş ve özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra bireysel mahremiyetin ihlaline neden olmuştur. Ancak bu sistem, günlük yaşamın ilk dönemlerindeki pratikleri ile ilk çağlara kadar, toplumsal açıdan ise 18. yüzyılın önemli İngiliz düşünürü olan Jeremy Bentham’a kadar uzanmaktadır. Bilgi teknolojilerinin üretim ve dağıtımı ile ilgili faaliyet gösteren ülkelerin ekonomik açıdan sağladıkları güç, diğer ülkeleri de etkilemekte ve bu ülkelerin küresel ölçekte lider konumuna gelmesine yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan bu teknolojileri hâlihazırda kullanmakta olan ülkelerde siyasi, ekonomik, istihbarat ve gözetim açısından denetim mümkün ve kolay hale gelmektedir. Günümüzde, bilginin üretimi toplumsal ilişkilerden ibaret olmaktan çıkmış ve bireysel-mekânsal gözetimin ön planda olduğu bir dönem başlamıştır. Bilgi toplumunun gözetim toplumuna dönüştüğüne yönelik bakış açısı gittikçe yayılmaktadır (Dolgun, 2008: 239).

Gözetim günümüzde birçok farklı biçimde ve yaygın olarak kullanılan önemli bir teknoloji haline gelmiştir. Bu sistem içinde saklanacak bir yerin kalmaması, en mahrem alanların bile gözetlenebilir hale gelmesi, iktidarların tarihsel süreç boyunca sahip olmadığı önemli ve hayati bir olanak elde ettiğinin de önemli bir göstergesidir (Dolgun, 2008: 212).

2.2.2. Yeni Gözetim Sistemleri

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda gözetim teknolojileri de büyük oranda gelişme göstermiştir. Bu yeniliklerin temelinde iki sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki özel sektörde ve kamuda iktidarların vatandaşlara dair olası tüm bilgileri edinmek ve vatandaşları daha fazla kontrol altına alma hırsıdır. İkincisi ise gözetim teknolojilerinin önemli bir sektör haline gelmesidir. Modern gözetleme faaliyetlerinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm, bireylerin yaşam biçimindeki değişikliklerle paralel ilerlemektedir. Modern yaşama geçişle birlikte kentler yaşam alanı olarak tercih edilmeye başlamış, bu da kentlerin nüfusunun kontrolsüz biçimde artmasına neden olmuştur. Nüfusun kontrol altında tutulamaması sonucunda suç oranında artış meydana gelmiş, bunun yanında farklı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Sorunların ortadan kaldırılması ve denetimin güçlendirilmesi için iktidarlar gözetim araçlarını etkin biçimde kullanmaya başlamıştır (Lyon, 2006: 101).

Bilgi teknolojilerinin üretimi ve ithal edilmesi, ülkelerin ekonomik bakımdan güçlenmesini sağlamış ve bir taraftan da söz konusu ülkelerde gözetim sistemlerinin kullanımını sonucunda küresel ölçekte liderlik arzusunun tatmin edilmesine yönelik çalışmalar başlamıştır. İktidarlar, bireylerin kendi istekleri ile bir mekâna hapsedilmesi ve gözetlenmesi amacını taşımışlardır. Ekonomik, toplumsal ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, bu amaç doğrultusunda şekillenmektedir. Aynı zamanda teknolojilerin kullanım alanının genişlemesi ile birlikte toplumlar daha önce yapılamadığı kadar rahat bir biçimde kontrol altına alınabilir hale getirilmiştir. Kişisel bilgisayarlar, cep telefonları, faks ve telekomünikasyon sistemleri, televizyon gibi cihazların “tümleşik sistem” doğrultusunda gelişme göstermesi de bu durumun kolaylaştırılmasını sağlamıştır (Dolgun, 2008: 134).

Tarih boyunca neredeyse her dönem mevcut olan gözetim, günümüzde toplumların küresel olarak sistematik bir biçimde gözetlenmesine olanak tanır hale gelmiştir.

Bilgi teknolojilerine dayalı gözetimin telefon dinleme faaliyetleri ile başladığı ifade edilebilir. Ancak bu gelişmenin hızlanması bilgisayar, iletişim ve uydu gibi alanlarda gelişmeler yaşanması ile doğru orantılıdır. Dijital teknolojiler son derece hızlı bir biçimde yayılmakta olup gözetimin yeni araçları arasında sayılabilmektedir. Özellikle retina

tarama, lazer sistemleri, kızıl ötesi ışınların kullanımı gibi faaliyetler buna örnek gösterilebilir.

Gözetim teknolojilerinin araçları arasında yer alan temel faktör, teknolojidir. Sanal gerçeklik algısı yaratılarak oluşturulan sanal mekânlarda gerçekleştirilen her çeşit faaliyet, gözetleme faaliyetlerini de kolaylaştırmakta, mahremiyet alanlarının ihlali konusunda da bir rahatlığa yol açmaktadır (Çelik, 2014: 198). Bilgi teknolojilerine dayanan gözetim sistemleri doğrultusunda bireyler özel alanlarda ya da kamusal alanlarda elektronik bir gözetime maruz kalmakta ve çoğu zaman bunu fark etmemekte yahut önemsememektedirler (Dolgun, 2008: 143).

İktidarların, hükümetlerin ve devletlerin istihbarat faaliyetleri çerçevesinde yaptıkları dinlemeler ile ulusal güvenliğin ve suçun önlenmesi açısından gerçekleştirilen güvenlik amacıyla yapılan dinlemeler sıklıkla gözetim teknolojilerinde kullanımına devam edilen uygulamalardır.

Günümüzde altyapı sağlama imkânlarının da oldukça fazla olması doğrultusunda özel amaçlı dinleme faaliyetleri de yaygınlaşmıştır. Günümüzde, telefonların akla bile gelmeyeceği dinleme yöntemleri söz konusudur. Deniz dibi fiber kablolar aracılığıyla gerçekleştirilen, uzayda uydular aracılığıyla veri elde etmeyi sağlayan dinleme seçenekleri bulunmaktadır. Gözetime yönelik faaliyetler dünya genelinde bireylerin ve toplumun gözetim altında tutulmasını sağlarken, ülkeler özelinde ekonomik çıkarların korunmasını amaçlamaktadır. Günümüzde bireylerin her çeşit bilgisi, hareketi gözetlenmekte ve sınıflandırılmakta olup, yapay zekâ aracılığıyla elde edilen verilerin sınıflandırması da sağlanmaktadır.

Gözetimin yeni durumunda, görseller, isimler, DNA kodları, özel yaşamın detayları gibi birçok bilgi bulunmakta, saklanmakta, dağıtılmakta ve dolaşım ağları ile iletilmektedir. Yani yeni dönem gözetimde gözetimin aksamadan ilerlemesi, internet teknolojisi aracılığıyla mümkün olabilmektedir (Lyon, 1997: 39). İnternet teknolojisi bireysel yaşam için önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Akıllı telefonlardan ya da kişisel bilgisayarlardan, sanal mekânlar aracılığıyla her çeşit işlemin yapılabilmesi büyük bir kolaylık sağlamış olup, toplumsal yaşamda da bu kolaylık sorgulanmadan, çabucak kabul görmüştür (Güven, 2007: 100). Bir açıdan da bu durum, olumsuz yönleri ağır basan sonuçlar doğurmaktadır.

İnternet teknolojileri ile birlikte gözetim teknolojilerinde kullanılan yöntemlerden biri “çerezler (*cookies*)”dir. Herhangi bir web sitesinin ziyaret edilmesi sırasında kullanıcının kişisel bilgisayarına iletilen bilgisayar kodları olarak ifade edilebilir. Çerezlerin hard diske yüklenmesi sonucunda web site operatörü siteye ne zaman giriş yapıldığını tespit edebilmektedir. Bu sayede web sitesine sahip olan firma sahipleri ve yöneticiler tarafından veriler kaydedilebilmektedir. Bu sayede toplumsal veriler toplanmakta ve hedef kitle belirlenmektedir (Lyon, 2006: 111).

Günümüzde yaygın bir biçimde kullanılan yeni gözetim teknolojilerinden biri de Radyo Frekanslı Tanıma Teknolojisi (*Radio Frequency Identification*) olarak isimlendirilmiştir. Bu teknoloji ile her şeyin fiziksel temas olmaksızın takip edilebilmesi mümkün hale gelmiştir.

Kendi alanında gelişmeye devam eden uydu sistemleri, bilgisayarlar ve diğer ultra teknolojiler birbiri ile bağlantılı ve senkronize biçimde kullanılabilmesi ile gelişmelerin ve ilerlemelerin çok daha hızlı bir biçimde gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu durum kişisel verilerin de ihlale açık hale getirilmesini de kolaylaştırmaktadır (Güçüyener, 2011: 65).

İnternet tabanlı gözetim sistemleri, kâğıt üzerinde gerçekleştirilen gözetimden çok daha pratik, kapsamlı ve sistematik biçimde yapılabilmektedir. Kendi alanında uzmanlık sahibi olan kurumlar veya kişiler geliştirilen bu sistemleri çok daha yaygın olarak kullanmaktadırlar. Modern topluma dâhil olmak ve bu toplumun araçlarını kullanmak, her yere iz bırakmak anlamına gelmektedir (Lyon, 1997: 154). İnternet alanındaki gelişmelerin ve bilgi teknolojilerinin gözetimi güçlendirmesine ek olarak, toplumsal açıdan da çeşitli etkileri ortaya çıkmaktadır. Staples’e göre (1997) “*Büyük Birader yoktur; çünkü biz oyuzdur*” (Güven, 2007: 105).

2.2.2.1. Görsel ve İşitsel Gözetim Sistemleri

Görsel ve işitsel iletişim, dolayısıyla gözetim faaliyetleri 20. yüzyıl itibariyle şekillenmiştir. Bu yüzyılda ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşümler meydana gelmiş, bu dönüşümler çerçevesinde görsel ve işitsel iletişim de değişikliğe uğramıştır. Yenilikler sonucunda uyduların aktif biçimde kullanılabilir hale gelmesi, yeni kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması, küreselleşme gibi faktörlere ek olarak radyo ve televizyonda ortaya çıkan

değişiklikler, görsel ve işitsel alanda etkileşim ve yeniden şekillenmeye yol açmıştır (Coşkun, 2017: 472).

Gözetimde ilk kez karakteristik özelliklerin şekillenmesi, küresel terör korkusu ile tetiklenmiştir. 11 Eylül'de gerçekleştirilen saldırılar sonrasında küresel ölçekte güvenlik seviyesi maksimum düzeye çıkarılmış ve terör korkusu ile gözetim meşrulaştırılmıştır. Kişilerin ve toplumların gözetim altına alınması, adımların detaylı olarak takip edilmesi mümkün hale gelmiştir. 1952 yılında kurulan NSA (National Security Agency) dünyanın en gelişkin istihbarat örgütü olup, askeri üslerin ve yabancı diplomatların dinlenebilmesi amacıyla yola çıkmış, günümüzde her çeşit yazışmayı, görüşmeyi, konuşmayı takip edebilir hale gelmiştir. Bunun için ECHELON ve PROMIS sistemleri kullanılmaktadır. Söz konusu programlarda bilgisayar ve uydu iletişimi aracılığıyla görsel ve işitsel alanda izleme kolay bir biçimde yapılabilmektedir (Tümurtürkan, 2010: 15).

İnternet kullanımının dünya genelinde son derece hızlı şekilde yaygınlaşması, kişilerin özel yaşamlarına ilişkin bilgilere ulaşımın kolaylaşması, görsel ve işitsel gözetimde veri sağlanabilecek temel araç olarak internetin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Facebook, LinkedIn, Twitter, Instagram gibi sosyal medya alanlarında ve paylaşım sitelerinde özel hayatları dair bilgiler, fotoğraflar ve videolar bireylerin kendi rızasıyla yüklenebilmekte, bu sayede gözetim çok daha kolay şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Öte yandan işverenlerin, iş başvurusunda bulunan bireylerin karakteristik ve kişisel özelliklerine ulaşabilmesi de bu çerçevede kolaylaşmıştır. Ancak bir açıdan da özel yaşamın ihlali meşru hale gelmeye başlamış ve kanıksanmıştır.

Sosyal ağlar gibi görsel ve işitsel olarak gözetimi kolaylaştıran bir başka araç ise soy arama ya da mezuniyet bilgilerine erişim sağlamayı kolaylaştıran web siteleridir. Bu tür sitelerde bireylerin sicil geçmişi, davaları, emlak bilgileri gibi temel ve önemli bilgilerine ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu tür dizin tarama sistemlerinde geçmiş adres bilgileri, akrabalar, ilişkiler, dava kayıtları, vergi bilgileri ve menkul kıymetlere ilişkin bilgilere ulaşılabilir (Bennett, 2001: 199).

Görsel ve işitsel gözetim sistemlerine kişisel kameralar, Türkiye'de de hemen hemen her sokakta, her caddede bulunan MOBESE kameraları ve özel - tüzel gizli kameralar da örnek verilebilir.

2.2.2.2. Biyolojik Gözetim Sistemleri

Gözetim faaliyetleri, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzenli bir hal almıştır. Halen gelişerek devam eden gözetim sürecinin günümüzde ulaştığı nokta, biyoteknolojik gelişmeler içinde yer alan insan genomu ve genetik mühendisliği ile ilgili projelerdir. Bireylerin biyolojik özellikleri ile denetlenmesi nedeniyle “biyolojik gözetim” olarak isimlendirilen bu yöntemin temeli Soğuk Savaş döneminde NSA tarafından geliştirilen sinyal istihbaratı faaliyetlerine kadar gitmektedir. Ancak İnsan Genomu Projesi çalışmaları kapsamında ulusal düzeyde oluşturulan DNA veritabanları, ağır hükümlülerin derilerinin altına yerleştirilen çiplerle sürekli takip edilebilmesini öngören sistemler yani “elektronik künyeleme” sistemi gibi uygulamalar biyolojik gözetimin önemli ölçüde ilerlemesinin asıl nedeni olmuştur (Dolgun, 2005: 121).

Gözetimle ilgili faaliyetlerin en üst aşaması, biyoteknoloji, genetik mühendisliği, biyometri, sinyal istihbaratı gibi uygulamalar oluşturmaktadır. Biyoteknoloji aracılığıyla bireylerin cinsiyet, saç, göz rengi, ten rengi gibi görünüş özellikleri ile DNA örneği, göz retinası, parmak izi, el haritası gibi karakteristik özellikleri tanımlama için kullanılabilir (Dolgun, 2008, 172). Bireylerin davranış biçimleri ve fiziksel özelliklerini inceleyen biyometri, gözetimde kimlik doğrulama veya kontrol için kullanılmaktadır. Bu alanda kullanılan yöntemler davranışların rutin döngüsünü ya da davranış farklılıklarını tespit edebilmektedir (Duran, 2009: 27).

20. yüzyılın sonlarından itibaren laboratuarlara, banka kasalarına ve benzeri yerlere kontrollü giriş için kullanılmış olup bunun için manyetik çubuklar ve kodlanmış kartlar kullanılmıştır. Bedensel gözetleme teknolojileri ise makine ya da bireylerin zihinlerinde tutulan kodlar aracılığıyla numaralanmış-şifrelenmiş kodlarla başlamıştır. Burada uygulanan kodlama kelime ve numaralarla değil, bedensel parçaların; el, göz, parmak, ses, yüz vs. makinelere gösterilmesi ya da dinletilmesi biçiminde uygulanmıştır (Lyon, 2006: 152).

Beden parçalarının kimlik belirleme ve gözetleme gibi amaçlarla kullanımı ilk kez 1930’lu yıllarda Amerika’da kullanılan yalan makineleri ile uygulamaya alınmıştır. Günümüzde beden gözetimi bilgisayar sistemlerine bağlı şekilde yürütülmektedir. Bilgisayarların ve iletişim gücünün gittikçe gelişmesi ve büyümesi ile farklı teknolojik alanlarda veri transferi yapılması kolaylaşmıştır (Lyon, 2006: 154).

Bireylerin biricik olması, kimliklerin tek olmasıyla doğrudan orantılıdır. Bireysel özellikleri doğrultusunda bireylerin diğer bireylerden ayrılması, kontrol mekanizmasının çok daha kolay bir biçimde uygulanabilmesini de sağlamaktadır. Bir taraftan sunulan haklarla özgürleşmek, bir taraftan kontrol ve gözetim uygulamalarına maruz kalmak anlamına gelmektedir (Lyon, 2006: 146).

Bilgi teknolojileri bir taraftan temel hak ve özgürlüklerin devamlılığını sağlarken, bir yandan da gözetim teknolojilerine hizmet etmektedir. Ancak gözetim teknolojilerindeki hiçbir gelişme, toplumu genom projesi kadar tehdit etmemiştir. İnsan Genomu Projesi, DNA dizisi ve organizmanın tüm genlerinin belirlenmesi, bir başvuru kaynağına dönüştürülmesidir. İnsan genomuna ait taslak dizisi, 2000 yılı Haziran ayında açıklanmıştır. Bu proje ile bilim insanları kalıtsal, tedavisi olmayan hastalıklar için çözüm bulmayı amaçlamışlardır. Adli tıp ise bu proje ile aranan suçlu bireylerin etkili bir biçimde belirlenebilmesini hedeflemiştir. Bir başka açıdan yasal suçların, toplumsal ve ahlaki sorunların bu proje ile çözülüp çözülemeyeceği konusu da gündeme gelmiştir. Bu konu ile ilgili ortaya çıkan en önemli problem, genetik bilgilerin nasıl saklanacağı, kim tarafından denetlemeye tabi tutulacağı, ne gibi amaçlarla muhafaza edileceği, bu genlerin davranışları doğrudan etkilemesi nedeniyle yanlış kişilerin kontrolüne geçmesi durumunda ortaya çıkabilecek sorunlar olmuştur (Victorian, 2001: 25).

Biyogözetim çalışmaları yapılması, bireyin bedensel özelliklerinin şifre konumuna geçmesi anlamına gelmektedir. Genetik kodlamanın pratiğe dökülmesinin ardından insan bedeni hem gözetleme alanı hem de veri kaynağı haline gelmiştir. Genetik kodlama ile birlikte çok önemli ve ciddi boyutlarda sosyal ve bireysel sorunlar ortaya çıkabilecektir. Sosyal bakımdan genetik kodlama dışlanma, sosyal sınıflaşma gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilecektir (Dolgun, 2008: 168-169).

Bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim sonucunda gözetim açısından yönetimde de değişim ve dönüşümler ortaya çıkmıştır. Gözetim teknolojilerinin bu dönüşümünün en can alıcı örneği ise ev hapsi ve e-kelepçe uygulamaları olmuştur. Biyolojik gözetim dâhilinde ele alınan ev hapsi ve e-kelepçe uygulamaları ile yeryüzü, bilgi teknolojilerinin ve bu teknolojileri takip eden gözetim teknolojilerinin sonucunda, “şeffaf bir hapishane” niteliğine sahip olmuştur. Bu durum sonucunda “evler” de dâhil olmak üzere gözetimden gizlenebilecek gizli bir yer kalmamıştır.

Biyolojik gözetimde güvenliğin sağlanması amacıyla yasal olarak pek çok ülkede kullanılan en yaygın uygulama “elektronik künye” sistemi olmuştur. Bu yöntemle düşük risk grubunda bulunan ve tehlike arz etmeyen suçluların cezalarını evde çekmeleri sağlanmış, elektronik künye aracılığıyla söz konusu suçluların sürekli olarak gözetim altında tutulmaları sağlanmıştır. Künye sisteminde sürekli sinyal gönderimi aracılığıyla sağlanan takiple, suçlu bireyin menzil dışına çıkması engellenmektedir. Bu yöntem aynı zamanda devletin ya da iktidarın denetiminin en uç noktalarından birinin de göstergesidir (Dolgun, 2008: 178). Denetimli serbestlik kapsamında uygulamaya alınan e-kelepçe uygulaması ve diğer uygulamalar, suçluların cezalarını toplum içinde çekmelerini amaçlamaktadır. Bu çerçevede suçların cezasının bireyselleştirilmesi hem de suçlunun topluma kazandırılması için de bir fırsat yaratılmaktadır (Nursal ve Ataç, 2006: 62).

Bir gözetim alanı olarak “ev” ortamının mahremiyet kaybı olarak değerlendirilmesi eksik kabul edilmektedir. Bilgi teknolojilerinin etkisiyle toplumda ortaya çıkan dönüşümler kapalı alanlar ve evler de devletin denetim alanına dâhil hale gelmektedir.

2.2.2.3. Gözetim Sistemlerinin E-Kapısı: E-Devlet

İnternet ve bilgisayar teknolojisinin yayılması ve hızlanmasıyla birlikte, vatandaşlar, kurumlar ve devletler arasında önemli bir dönem başlamış, devlet hizmetleri gittikçe sanal ortamda hizmet verir hale gelmiştir. Bu durum “E-Devlet” olarak isimlendirilmiş, bu işleyiş dâhilinde özel ve tüzel kuruluşlar, kamu kurumları ve diğer kuruluşlar devlet ile bağlantı için akıllı kart, bilgisayar, dijital tv, mobil cihazları kullanır hale gelmiştir. Vatandaşlar ise bu çerçevede e-devlet uygulaması ile işlemlerini yapar hale gelmiştir (Andersen, 2001: 86). Bu sayede evrakın ve dosya dolaplarının yerine veritabanları kullanılmaya başlanmıştır (Demirel, 2006: 83).

“Devletin vatandaşlara karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve hizmetler ile vatandaşların devlete karşı görev ve hizmetlerinin karşılıklı olarak elektronik iletişim ve işlem ortamlarında kesintisiz ve güvenli olarak yürütülmesi” olarak tanımlanan e-devlet uygulaması (Türkiye Bilişim Şurası, Mayıs 2002 Tarihli Çalışma Grubu Raporu) vatandaşların ve kurum/kuruluşların iletişimde, işlemlerin yürütülmesinde gerçekleştirilen sanal faaliyetleri kapsamaktadır (Kırçova, 2003: 27).

OECD tarafından 2003 yılında yayınlanan rapora göre e-devlet, devlet tarafından internet tabanlı hizmetlerin ve kamu alanında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını ifade etmektedir (OECD Flagship Report, 2003: 23).

E devlet ve bu alandaki uygulamalarda devlet kavramı işlevsel olarak bilinen devlet ile aynıdır. Farklı olan yalnızca araç ve yöntemlerin kullanım şeklidir. E-devlette işlemler genel itibariyle bilişim teknolojilerinin kullanımı ve bu alanda kullanılan araçlarla sağlanmakta olup kamu hizmetlerinin yönetsel bakımdan değişikliğini ortaya çıkarmıştır (Gültekin, 2007: 32). E-devlet uygulaması ile birlikte e-egitim, e-trafik, e-şehir, e-tarım, e-sağlık, e-sosyal güvenlik, e-imza gibi kavramlar da kullanılmayan başlanmıştır. Bu yeni uygulamalarla vatandaşların sağlık, su-elektrik işlemleri, ulaşım işlemleri, fatura ödeme işlemleri, evlendirme işlemleri, kurs olanakları gibi kamu hizmetleri de sanal bir ortama geçirilmiştir. Aynı zamanda sigorta hizmetleri, iş bulma, iş takibi, işsizlik sigortası gibi sosyal güvenlik işlemleri de bu uygulamalar üzerinden yapılabilir hale gelmiştir (Yıldırım, 2006: 61-62).

E-devlet uygulamasında, belli başlı bir veri tabanının devlete ait kurumlar ve birimler bünyesinde paylaşılması, bu veri tabanının kullanıldığı her işlemle mevcut bilgilerin güncellenmesi durumu söz konusudur. Bu da devletim gözetim için kullandığı bilgi ve verilerin en üst seviyeye çıkarılması anlamına gelmektedir (Dolgun, 2008: 255).

Türkiye’de 2004 yılından itibaren e-devlet uygulamaya alınmış, tüm kamu hizmetleri özel işletmeler, kamu kurumları ve vatandaşlar için etkin şekilde kullanılabilir hale getirilmiştir. E-devlet uygulamalarının kurulması, yönetimi ve işletilmesine yönelik sorumluluk ve yetki, 26145 sayılı ve 20.04.2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmış ve ardından yürürlüğe alınmıştır. E-devlet hizmetleriyle birlikte bireysel elektronik devlet uygulamaları ön plana çıkmış, şeffaf bir yapıya geçiş gerçekleşmiştir. Ancak duruma vatandaşlar açısından bakıldığında, olumsuz durumun daha fazla ağır bastığı görülmektedir. Kişisel verilerin internet ağında sürekli akışı, iktidarın ve devletin bu veri akışını takip edebilmesi, kurumlar arası bütünleşik bir veri tabanı olması mahremiyet ihlali ve gözetim endişesi ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni, sanal gözetimin yaygınlaşmasına yönelik süreçte ortaya çıkan söz konusu denetim uygulamaları doğrultusunda toplumun alışmış olduğu yahut benimsediği iletişimin farklılaşması, yeni

denetim yöntemlerinin iktidarın ve devletin yeni ve özgün yönetim ve güvenlik boyutlarına sahip olmasıdır (Tataroğlu, 2008: 63).

Kişisel verilerin toplandığı ve bütünleşik olarak devlet tarafından takip edilebildiği bir süreci başlatan e-devlet uygulamaları, toplumsal denetimde kullanılan en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Bu araç, verimli olduğu kadar bireysel ve örgütsel kötü amaçlar için de tehlike arz etmektedir. Gücün sahibi olan iktidar, bu yeni araçla vatandaşların bilgileri paylaşma veya paylaşmama noktasında da söz sahibi olabilmektedir. Bu nedenle vatandaşların gönüllülüğu durumu bu araçla söz konusu olamamaktadır (Tataroğlu, 2008: 68).

Her ne kadar e-devlet uygulaması büyük ölçüde kolaylık sağlamakta ise de günümüzde daha çok bir veri toplama aracı olarak kullanılmaktadır. Vatandaşların kişisel bilgilerine ulaşılması, bu verilerin depolanması, paylaşılması gibi faaliyetler devletler için son derece kolay bir hale gelmiştir. Bu çerçevede iktidarlar vatandaşlarının tüm verilerine; noter işlemleri, vergi işlemleri, vakıf faaliyetleri, trafik-ceza bilgileri vb. ulaşabilmektedir. Bu durumda vatandaşlar istekli ya da değil, kendilerini devletin gözetimine ister istemez bırakmaktadır.

E-devlet uygulaması ile amaçlanan, vatandaşların demokratik şekilde sürece dâhil olmasının sağlanması, her bir vatandaşın haberdar edilmesi ve uygulamalara katılımının sağlanmasıdır. Ancak bu uygulamada bazı eksiklikler bulunmaktadır. Söz gelimi yeni teknolojilere ulaşmadaki eşitsizlik durumudur. Kırsal alanlarda yaşayan bireyler, toplumun yoksul kesimi ve eğitim seviyesi yüksek olmayan toplumda bireyler, zengin, erişimde sorun yaşamayan ve eğitilmiş bireylere nazaran ikinci planda kalmasıdır. Bir başka nokta, e-devlet türünden uygulamaların bireyleri nesne konumuna getirmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan katılımcılık sorunlarıdır. Bu tür bir durumda iki yönlü bir etkileşim söz konusu olsa dahi genel olarak durum devletin avantaj sağlayacağı biçimde gelişmektedir. Bu tür bir iletişim modelinde temel amaç tarafsız durumda bulunan bireylerin avantajlı tarafa geçmesinin sağlanması ve her anlamda olumsuz tutumların ortadan kaldırılmasıdır (Toker, 2016: 64).

2.3. GÖZETİM TOPLUMU

Gözetim toplumu, bireysel ve özel yaşamın her türlü ayrıntısının devlet ve büyük şirketlere ait olan büyük bilgisayarların veri tabanlarında toplanması, muhafaza edilmesi

ve işlenmesi olarak ifade edilmektedir (Dolgun, 2005: 19). “Gözetim Toplumu” ifadesini ilk kez kullanan Gary T. Marx’a göre yeni gözetim anlayışının ortaya çıkması, modern toplumlarda elektronikleşme ile başlamıştır. Marx’a göre gözetim toplumu bilgisayar teknolojisinin bütünsel denetimdeki engelleri aşması durumudur. Teknolojik yenilikler ise gözetim olanaklarını ve potansiyelini sürekli biçimde artırmaktadır. Yaşadığımız toplumda güvenlik daima gizlilik tehdidine sahiptir (Timurtürkan, 2010: 4).

Gözetim toplumu, bilgisayar ve iletişim alanlarında gelişme gösteren teknolojinin etkisiyle merkezi otoriteye engel teşkil edebilecek her şeyin ortadan kaldırılması durumunun ifade edilmesidir. Gözetim potansiyeli sürekli olarak artmaya devam etmektedir. Mahremiyet için bir tehdit olan bu durum sonucunda bireyler hak ve özgürlüklerinin, mahremiyetlerinin tehlike içinde olduğunu fark edebilmektedir (Toker, 2016: 63).

Bilgi, gözetim toplumunda iktidarın en önemli parçalarından biri haline gelmiş durumdadır. İktidarlar, iktidarın sürekliliğini sağlamak amacıyla bireyler üzerinde ancak gözetim yoluyla tahakküm kurabilmektedir. Her ne kadar bu durum mahremiyetin yok edilmesi anlamına gelse de, gözetim teknolojilerinin gelişmesine engel olunamamıştır (Lyon, 2006: 15).

Modernite, küreselleşme ve ulus devlet yapıları gözetimin kullanım yöntemlerini değiştirmiş ve bu duruma bilişim teknolojilerindeki gelişmeler de önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Küresel olarak gelişen söz konusu teknolojiler sonucunda mesafe bir sorun olmaktan çıkmış, dünya bu anlamda küçülmüş ve gözetim de gündelik yaşamda yadigar olmayan bir detay haline gelmiştir. Küresel ölçekte devletlerin iktidar ve güç kaygıları, ekonomik kaygılarla birleşmiş ve gözetim son derece önemli bir hale gelmiştir. Daha önceki dönemlerde kolluk güçleri ve cezalarla yürütülen baskı ve denetim faaliyetleri gözetimdeki yeni teknolojilerle birlikte toplumun bir parçası haline gelmiş ve bireyleri etkisi altına almıştır (Tokgöz, 2011: 16).

Gözetim ve gözetime yönelik faaliyetlerin denetim aracı haline dönüşmesi, gözetim olgusunun toplumsal ihtiyaçları karşılayabiliyor olmasından kaynaklanmıştır. Modern toplum demokrasilerinde güç ve iktidar, denetim ve gözetimi de beraberinde getirmektedir. Çünkü gözetim ve denetimle elde edilen bilgi ve veriler, iktidarın, var olmanın, sürekliliğin temel şartı haline gelmiş durumdadır. Merkezi güç, bilgidir.

Bireysel ya da kurumsal önemli bir bilginin iktidarın devamlılığı için önemi oldukça büyüktür. Bilgi beraberinde hiyerarşik yapıyı ve devletin üstünlüğünü beraberinde getirmektedir. Bu durum özellikle de iktidarın sosyal yaşamdaki gizli denetim müdahalesi ile kendini göstermektedir. Sosyal ilişkilerin ulusal sınırları aştığı teknoloji çağında paylaşım ağları ve medyanın da önemi oldukça fazladır. Günümüzde gözetleme ve gözetim faaliyetleri dâhil olmaksızın bireyler özgür iradeleri ile kendileri ile ilgili bilgileri sosyal ağlardan paylaşmakta ve kamusal alana yaymaktadır. Buna ek olarak medyadaki ilerleme ve teknolojik gelişim, gözetlemeyi normal bir sürece dönüştürmüştür (Çaycı ve Çaycı, 2017: 39).

Bireyler modern toplumda doğdukları andan itibaren bir şekilde sistematik olarak –bilerek ya da bilmeyerek – kayıt altına alınırlar. Cep telefonlarının dinlenmesi, çipli veya akıllı kartlar aracılığıyla ekonomik işlemlerin denetime alınması, şehirlerde kullanılan kameralar, web sitelerinin takip edilmesi, e-postaların okunması gibi yöntemler toplumsal denetimin ve gözetimin gücünü gittikçe artırmaktadır (Dolgun, 2005: 2).

Günümüzde toplum, geçmiş-bugün-gelecek üçgeninde gözetim altına alınmış durumdadır. Daha önceki dönemlerde gözetim elit bir kesimin elindeyken günümüzde toplumun geneline uygulanır bir hal almıştır. Gözetlenen bireyler daha önceki dönemde belli başlı kişilerken, günümüzde kitleler gözetlenebilmektedir. Yine daha önceleri belli uzmanlar tarafından yürütülen gözetim faaliyetleri, günümüzde bireysel olarak da gerçekleştirilebilir bir hal almıştır (İsmayılov ve Sunal, 2012: 37).

Gözetimin öznesi konumundaki insanlar, Lyon'un ifadesiyle kullanılan teknolojilere umut, beklenti ve ihtiyat durumlarında yaklaşabilmektedir. Gözetimin, doğrudan denetim olarak algılandığı durumlarda ise denetimin yoğunluğu azalabilmekte ya da yoğunlaşabilmektedir. Gözetime karşı mücadele, her ne kadar mümkün olsa da kısıtlıdır. Örneğin sosyal ağların kullanımının bırakılması, teknolojik ürün ve aletlerin kullanımından vazgeçilmesi vb. (Tokgöz, 2015: 72).

Teknoloji ile birlikte, hem maddi hem manevi kültürde de değişiklikler ortaya çıkmakta ve gözetlenmenin etkisiyle bu değişiklikler sürekli hale gelmektedir. Bireysel alışkanlıklar, kaygılar, istekler ve diğer tüm değerlerde de aynı değişiklikler gündeme gelmektedir. Teknoloji, tüm bu değişikliklerin ortasına yerleşmiş ve gündelik yaşamı sürdürmek için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Bu gelişmenin gözetimle ilişkisi

bilinmekte ise de günümüzde bu da bir gereklilik olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumda bireyler gözetimin gönüllü özneleri haline gelmektedir. Bireysel ve toplumsal değerlerin yitilmesiyle bireyler gözetim toplumuna itilmektedir. Bireysel olarak herkes ve genel olarak toplum gözetlenmeye, mahremiyetin önemsizliğine, bu durumdan rahatsızlık duymamaya alıştırmış duruma gelmiştir. Sonuç olarak günümüzde teknoloji ve teknolojiye alıştırma çalışmaları sonucunda gözetimin şiddeti ve etki alanı büyümüş, güçlenmiştir (Çetin ve Asıl, 2017: 201-201).

2.3.1. Gözetim Teknolojileri Ve Dijital Kültür

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ve yaygın olarak kullanımı sonucunda gözetim kavramında da dönüşümler ortaya çıkmıştır. Gözetim teknolojilerinin biçimsel olarak değişikliğe uğraması toplumsal dönüşüme de yol açmıştır. Daha önceki dönemlerde kontrol altına almak ve kontrol altında tutmak gibi amaçlarla kullanılan gözetim yöntemleri, bilgi teknolojilerinin yaygınlaşması ile bireysel ve toplumsal yaşamın her alanına yayılmıştır. Bu durum ise toplumsal yaşamda mahremiyetin bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Teknolojik açıdan ortaya çıkan gelişmeler bir taraftan bireysel yaşamın kolaylaşmasını sağlarken, bir taraftan da ciddi ve önemli sorunların oluşmasına yol açmıştır. Gözetim ve gözetleme, insanlık tarihinin her döneminde kullanılan bir kavram olup günün koşulları doğrultusunda şekil değiştirmiştir. Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri sonucunda gözetleme gerek yasal gerek yasadışı bir şekilde uygulamaya alınmıştır. Geleneksel iletişim araçlarına nazaran daha farklı bir özgürlük alanı oluşmasına aracılık eden internet, bireysel yaşamda ve mahremiyet konusunda ihlallerin artmasını da kolaylaştırmıştır (Bozkurt, 2000: 71).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iletişimin dijitalleşmesi ve özellikle de mobil iletişimin gittikçe gelişmesi ile artan hareketlilik, toplumsal yaşamda etkileşimin yoğunlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca mal ve hizmet akışında sınırların netliğini kaybetmesi, küresel ilişkilerin bütüncül yayılımı da bu gelişimi tetiklemiştir. Öncelikli olarak internet kullanımını ve geri kalan bütün dijital teknolojilerin yaygınlaşması sonucunda bilgi üzerindeki ulusal ve uluslararası birçok faktör de devre dışı bırakılabilir hale gelmiştir. Bu durum, bireylerin ve toplumların farklı kültürlerle maruz kalmasına ve bu kültürlerden doğrudan etkilenmesine neden olmuştur. Bu

gelişmelerin temel nedeni, dijitalleşme süreciyle birlikte görselliğin ön plana çıkması ve birçok aktarımın görselliğe dayalı olarak gerçekleştirilmesidir (Çaycı ve Karagülle, 2016: 572).

20. yüzyıldan itibaren süregelen bilgi ve iletişimin, ardından dijitalleşmenin gelişiminde bilgisayarların keşfedilmesi ve gelişimi önemli bir role sahiptir. 1840'lı yıllarda Charles Babbage tarafından geliştirilen analitik makineye dayanarak, 1940 yılında Eckert ve Mancley tarafında geliştirilen ilk bilgisayar (ENIAC), askeri amaçlarla kullanılmıştır (Öğüt, 2001: 35). 1990'lı yıllarda bilişim teknolojilerinin birbirine eklenerek kullanılabileceğini ifade eden “convergence” kavramı ortaya çıkmıştır. Convergence kavramı, SMS (*İng; Short Message Service - Kısa Mesaj Servisi*) ve GSM (*İng; Global System for Mobile - Küresel Cep Telefonu Sistemi*) olarak ortaya çıkmış ve kullanılabilir hale gelmiştir. Bu teknolojinin bilgisayar teknolojisine eklenmesiyle birlikte WAP teknolojisi (*İng; Wireless Application Protocol - Kablosuz Uygulama Protokolü*) ortaya çıkmıştır. WAP teknolojisinin ekonomik alanda ilgi uyandırması, bu alanda gerçekleşecek yeniliklerin de önünü açmış, böylece veri transferlerinin çok daha hızlı yapılabilmesini sağlayan GPRS teknolojileri geliştirilmiştir (Yıldırım, 2006: 32). Günümüzde internetin her alanda kullanılabilir olması bilgi üretimi, paylaşımı, muhafaza edilmesi gibi tüm alanlarda interneti önemli bir konuma ulaştırmıştır.

İletişimde dijitalleşmenin gelişimi elektronik cihazların sürekli olarak gelişmesini, cep telefonlarının çok amaçlı hale gelmesini de tetiklemiştir. Teknolojinin kapasitesi gittikçe artmış, hayatın her alanında kullanıma hazır hale getirilen bilgi üretimi ve bilgi paylaşımı da büyük bir artış göstermiştir. Bu gelişmeler, kültürel unsurların küresel ölçekte yayılması için sağlam bir zemin oluşturmuş, bu durum sonucunda bireylerin ve toplumların bilgi üretme, depolama, paylaşma, erişme, iletme şekilleri de dijital çağa uygun hale gelmiştir. İçeriklerin dijitalleşmesi sonucunda ise televizyon, radyo, gazete gibi kitle iletişim araçlarında da dijital bir dönüşüm görülmüştür (Çaycı ve Karagülle, 2016: 573).

Dijitalleşme, zaman içinde kendi kültürünü doğurmuş, “dijital kültür” kavramı küresel ölçekte kabul gören bir kavram haline gelmiştir. Dünya genelinde nüfus bakımından sosyal ağlara katılımın artış göstermesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerin de gelişim hızlarının artmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Yapılan yeni medya

araştırmaları çerçevesinde dijital kültürün başlangıcı olarak internet kabul edilmekte, bu dönemde doğan bireyler “ağ nesli” olarak isimlendirilmiştir. Marx’a göre kapitalizm sonucunda ortaya çıkan modernleşme süreci her şeyi maddi bir unsur olarak dönüştürmüş, her şey sayısal bir veri değeri edinmiş, bu doğrultuda bireyler de varlıkları dışında bir alanın biçimini almıştır (Avcı, 2015: 256).

“Dijital” kavramı, görüntü ve sesin, yani verilerin sayısal bir formatta kodlanması ve iletilmesi üzerine kurulu elektronik sistemleri ifade etmektedir. Günümüzde analog şekilde saklanan, kullanılan ya da iletilen verilerin büyük çoğunluğu sayısallaşmış hale getirilmiştir. Bu da kullanım açısından hem hız hem de büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır (www.elektrotekno.com/about25604.html). Bu doğrultuda sayısal veriler, kullanıcı profilleri, simgeler, dijitalleşmenin bir getirisi olarak ortaya çıkan ve çok hızlı ilerleyen sosyal ağlardan takip edilebilmektedir (Timisi, 2005: 92).

Barshkow’a göre (2004), günümüzde ülkeler arasında var olan kültürel sınırlar, bölgesel ölçekte ortaya çıkan değişim sistemleri, sınırlar, gler, medya ve turizm gibi nedenlerle geçirgen bir yapı edinmiştir. Buna karşılık Gupta ve Ferguson’a (1992) göre; kültür akışkan bir yapıya sahip olup sürece göre değişebilen bir yapıdır.

Kültür kavramının mekân bakımından algılandığı dönem, çok gerilerde kalmıştır. Castells’e göre (2009), toplumdaki sosyal morfoloji ağlar aracılığıyla oluşmaktadır ve bu da kültürel köklerin değişmesine neden olmaktadır. Bedensel, mekânsal ve zamansal sınırlamaların ortadan kalkması, bireysel ve toplumsal ilişkilerin de akışkan bir seyir izlemesine neden olmuş, ortaya çıkan yeni toplumsal yaşam biçimi dijital gelişmeler çerçevesinde şekillenmiştir. İnternet dhilineki web siteleri üzerinden bireysel profiller ve hesaplar kullanılarak resim ve video paylaşımı ile birçok alanda gözetleme “mekni” oluşturulmuştur. Bu yeni mekân dhilineki gerçekliğin de boyutu değişmiş, artık sanal gerçeklik üretimi başlamıştır.

Dijital gözetleme ve iletişim pratiklerinin gelişme göstermesi ile eş zamanlı olarak gözetim alanlarında da genişleme ve çeşitlenme söz konusudur. Gündelik yaşamın gözetlenmesi ve teşhiri, kayıt altına alınabilirliği, bireysel mahremiyet için bir tehdit unsuru haline gelmiş durumdadır. Dijital sistem çerçevesinde kullanılan gözetim teknolojileri ve gözetleme faaliyetleri, daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede değişime uğramıştır. Arada bir etkileşim düzeyi oluşturulmaksızın, çoğunlukla

gözetlenen tarafın farkında bile olmadığı yeni bir gözetleme teknolojisine geçiş yapılmıştır. Bu durum aynı zamanda gözetim yapısının temelini de bozulmaya başlamasının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Lyon, 2013: 53).

Dijitalleşmenin günümüzde daha da gelişerek ilerlemesi, karmaşık bir yapıya sahip olan gözetim teknolojilerini de bir nevi mutasyona uğratmaktadır. Aynı şekilde, dijitalleşme, kültürel açıdan da değişikliklerin meydana gelmesi için zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda kültürel değişme çoğu zaman olumsuz bir biçim almakta, öte yandan küreselleşmenin etkisiyle olumlu katkılar da sağlamaktadır. Bilişim teknolojilerinin artması ve gelişmesi sonucunda kültürlerarası etkileşimde gözle görülür bir artış meydana gelmiş, bir yandan da bireysel ve toplumsal değerler kayba uğramıştır. Bu bakımdan dijital kültürün, asal kültür faktörlerine zarar verdiği ve toplumsal kültürü yok ettiği ifade edilebilir. Bireyler “sanal gerçeklik” alanında daha fazla yoğunlaşarak zaman içinde ve son derece hızlı bir biçimde kimliklerini, varlıkları ve şahsiyetlerini kaybetmektedir. Sanal ilişkilerin artması ile ortaya çıkan “sanal mekân” algısı, bilgisayar, mobil cihaz ve internet kullanımı sonucunda bireylerin gerçeklikle bağlantı kurmasını zorlaştırmaya başlamıştır. Bir başka açıdan, dijitalleşme, iktidarların gözetleme faaliyetlerini çok daha gizli ve hızlı biçimde gerçekleştirmelerine olanak tanımış, bu da bireysel yaşamın gizliliğinin ihlal edilmesiyle sonuçlanmıştır.

2.3.2. Gözetim Teknolojisi ve Güvenlik

Gözetim teknolojileri genel olarak güvenliğin sağlanmasına yönelik adımlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Buna kamera kullanımı örnek verilebilir. Kamu alanlarında bilgisayar kullanımı kamu binalarının korunması ve askeri amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış, zamanla diğer alanlara da yayılmıştır. Ancak gözetim teknolojileri özellikle internet ve ağlar aracılığıyla vatandaşların gözetlenmesi özellikle 11 Eylül terörist saldırıları ile birlikte gittikçe daha hızlı bir şekilde başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere devletler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Aktaş, 2012, 68-80).

Her şeyin görünür hale gelmesi, terör gibi toplumsal açıdan ve devlet açısından riskli durumların risk oluşmadan önce tespit edilebilmesi ve yok edilebilmesine yönelik inancı sağlamaktadır. Modern toplumda ve devlette suç potansiyeli her alana ve zamana

yayılmış durumdadır. Bu da suçun önlenmesinde gözetim teknolojilerinin her zaman ve her yerde uygulanabilirliğini gerekli hale getirmektedir.

Güvenlik amacıyla yapılan gözetim faaliyetleri birçok alanda kullanılmaktadır. Farklı kullanım alanlarında gözetimin yaygınlığına örnek olarak ulaşımda bagajların ve yolcuların kablosuz iletişim ağlarının takip edilmesi, biyometrik gözetim faaliyetlerini içeren ulaşım faaliyetleri, kontrol noktalarında kamera izleme ve detaylı tarama yapılması. Ayrıca ülke sınırlarının güvenliğinin sağlanması, teröristler ve dolandırıcılıkla mücadele, kaçakçılık faaliyetlerinin tespiti için gözetim, güvenlik personeli için araştırma faaliyetleri, cinayet ve hırsızlık gibi asayiş suçlarının önlenmesi için gözetim, toplumsal olumsuz durumların engellenmesi için gerçekleştirilen gözetim faaliyetleri verilebilir (Petersen, 2001: 64).

Güvenlik ile doğrudan bağlantılı güçlerin gözetim teknolojilerini ve silahlanmayı haklı hale getiren nedenlerden en önemlisi, modern toplumlarda gittikçe yaygınlık kazanan suç oranının engellenmesi ve suçluların teknolojik suç aletlerini kullanmalarının engellenmesidir (Yazıcıoğlu, 1997: 111). Güvenlik sağlama isteğinin artmasına neden olan temel faktör, toplumun farklı kesimlerden oluşması, toplumda zarar görmeye müsait olmaya dair bir endişenin sürekli olarak devam etmesidir. Terör endişesi buna örnek verilebilir. Terör faaliyetleri, gözetime karşı olumsuz algı oluşmasına en önemli etkenlerden biridir. Bundan yola çıkılarak oluşturulan korku ve endişe kaynakları, vatandaşların ve toplumun tehdit altında olduğuna inanmalarını sağlamakta ve bu da gözetime engel olunmasını ya da karşı çıkılmasını engellemektedir. Güvenlik seviyesinin artmasını sağlayan bir gözetim faaliyeti, toplumda yararlı olduğu için kabul görmektedir. Gözetim araçları tehlikeye karşı risklerin en aza indirilmesini sağlayan bir araç olarak kabul edilmektedir. Ancak güvenlik amacıyla benimsenen ve uygulanan gözetim faaliyetleri bir taraftan da herkesin potansiyel suçlu, her hareketin tehdit olarak algılanmasına da yol açabilmektedir (Petersen, 2001: 542).

Güvenlik güçlerinin suçları çözmek için çalışmalar yürütmesi, çeşitli delilleri takip ederek yorumlaması ve açıklaması şeklinde ilerleme göstermektedir. Aynı zamanda suçun ortaya çıkmadan tespit edilebilmesi de güvenlik açısından son derece önemlidir. Bunun içinse suçun gerçekleşme sürecinin ya da hazırlık aşamasının görülebilmesi, takip

edilebilmesi, bu sürece dâhil olunabilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada istihbarat faaliyetleri devreye girmekte ve önem kazanmaktadır.

İstihbarat faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında gözetim teknolojileri güvenlik sağlayıcılar için en önemli araç haline gelmektedir. Örneğin kameralı gözetim, dinleme, bir hamlenin ya da örneğin bir bombanın imhası için tespiti, istihbarat ve gözetimle mümkün olabilmektedir. Günümüzde bu faaliyetler dünyada başarının temel göstergelerinden birine dönüşmüş olup güvenlik güçlerinin başarısı gözetim teknolojilerine hâkimiyet ve bunların aktif kullanımı ile paralel olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Saylı, 2001: 781).

Gözetimin toplumun hemen hemen bütününe yayılması, güvenlik gerekçesiyle bireysel alanın ve tüm özel yaşam alanlarının sermaye sahipleri ve iktidar tarafından gözetlenmesi ile sonuçlanmıştır. Huzurlu ve güvende olmaya ihtiyaç duyan bireylerin gözetime maruz kalmayı kabullenmesi, panoptik devlet anlayışının da aktif olarak gerçekleşmesini sağlamıştır (Çaycı ve Çaycı, 2016: 166).

Bu durumun çıkış noktası 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör saldırıları olmuştur. Bu tarihte Amerika'da gerçekleşen terör saldırısından sonra alınan önlemler, güvenlik bakımından bireylerin gözetimi gerekli ve meşru görmesinin izahı bakımından son derece önemlidir. Söz konusu saldırı Amerika'da gerçekleşmiş olsa da, bu tarihten sonra güvenlik algısı "uluslararası terör" tehdidi bakımından ele alınmış ve bu doğrultuda hemen her ülkede uygulanmaya başlamıştır. Bu sebeple, saldırı sonrasında pek çok ülke özelinde güvenlik ihtiyacı gözetimin meşruiyetini kabul ettirmiştir. 11 Eylül öncesindeki gözetim faaliyetleri genel itibariyle eleştirilerin hedefi olurken, 11 Eylül sonrasında yasalarla gözetime yönelik destek elde edilmesi söz konusudur. Vatandaşlar, kitlesel bir saldırının yeniden gerçekleşeceğine yönelik bir korku ve endişeye kapılmıştır. Bu dönemde çıkarılan yasaların hazırlanmasında toplumsal psikoloji, yasalara meşruiyet kazandırmıştır (Demircan, 2019: 2054).

Gözetim teknolojileri mevcut olan ya da silinen bütün dijital verileri takip edebilmekte, fiziksel dünyada gerçekleşen bütün fiilleri takip edebilmektedir. Bilgi bu süreçte bir güce dönüşmüş, gözetim ve iletişim araçları devletin ideolojisi için en önemli araçlar haline gelmiştir. Otoriter devletlerin gözetim ve sansüre yönelik faaliyetleri duruma göre artırdığı da bilinmektedir. Örneğin Çin, Suriye gibi devletlerde sansür

yazılımları, gözetim ve takip sistemleri satın almaktadırlar (Çaycı ve Çaycı, 2016: 166). Durum güvenlik algısının güçlü kılınması nedeniyle ortaya çıkmış olsa da gözetim teknolojileri bir anlamda “meşrulaştırılmıştır.” Giderek toplumun her kesimine yayılmış ve mahremiyet ihlaline sebep olacak hale gelmiştir.

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile paralel olarak gözetim olgusu da kitlelere hitap edecek boyutlara ulaşmıştır. Gözetleme faaliyeti zaman içinde yalnızca devlete ait bir faaliyet olmaktan uzaklaşmış, sivil unsurları da kapsayacak biçimde genişlemiştir. Gözetim sistematik bir hale gelmiş ve verilerin çeşitliliği konusunda bir sınır kalmamıştır. Her ne kadar günümüzde halen toplumsal güvenlik için gerekli görüldüğü ifade edilse de yeni gözetim teknolojileri daha çok riskin yönetilmesi noktasında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Kayıt sistemleri suç faaliyetlerinde caydırıcı bir konumda kullanılabilir hale gelmiş olup tehdidin önlenmesinde faydalı olarak değerlendirilmektedir. Şehirlerin birçok noktasında yer alan kayıt sistemleri, AVM’lerde bulunan kapalı devre kamera sistemleri, dinleme cihazları gibi teknolojik gözetim sistemleri ile sağlanan güvenlik, yakalanan suçlular ve engellenen tehditler, bir bakıma güvenliğün temel aracı haline gelmiştir (Ball ve Webster, 2003: 2).

Bu noktada güvenlik için gözetim ve mahremiyet olgusunun irdelenmesi gerekir. Güvenlik nedeniyle toplumsal yapı tarafından kanıksanan, yadırganmaz hale gelen yahut zorla kabul ettirilen gözetim sistemleri, ilerleyen süreçte olumsuz durumlara yol açabilme potansiyeline sahiptir. Aynı şekilde kötü niyetli iktidar ya da devletlerin, toplumsal algıyı şekillendirmesinde de bu durum büyük bir rol oynamaktadır. Toplumun kabullendiği ve uğruna mahremiyetini de “feda ettiği” gözetim sistemleri, gelecekte çok daha yaygın hale gelecek ve daha fazla bireysel yaşama müdahale eder hale gelecek gibi görünmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLGİ TOPLUMU VE GÖZETİME DAİR DEĞERLENDİRMELER

3.1. BİLGİ TOPLUMUNDAN GÖZETİM TOPLUMUNA

Tarih boyunca toplumsal ve bireysel yaşamda önemli bir yere sahip olan gözetim uygulamaları, küreselleşmenin etkisiyle tüketim ve tüketici olma boyutuyla da toplumsal yapıda yer edinmeye başlamıştır. Gözetim teknolojisi sistemleri, bireysel gizlilik, mahremiyet, hak ve özgürlükler açısından tartışılabilir özelliklere sahiptir. Gittikçe çok daha yaygın bir hale gelen gözetim faaliyetleri, etik açıdan da sorgulanması gereken önemli bir araçtır (Tanyeri Mazıcı, 2018: 165).

Modern toplumun yapısının takip edilebilmesi, düzenlenebilmesi ve yönetilebilmesi için gözetim araçlarında önemli bir artış meydana gelmektedir. Bu araçlar farklı birçok türe sahip olup farklı biçimlerde bilgi toplama becerisine sahiptir. Ayrıca gözetim araçlarının önemli ölçüde ucuzlaması, uzaktan ya da müdahale olmadan yönetilebilmesi, gözetimi çok daha cazip bir hale getirmektedir. Bu durum aynı zamanda şeffaflığın yok olması ve gözetim sınıflarının belirsizleşmesi anlamına da gelmektedir. Buna rağmen güvenlik kaygısı, düzen ve disiplin gerekliliği gibi nedenlerle gözetimin bunca yaygınlaşmasına yönelik eleştirel bir bakış açısı oluşmamakta yahut zayıf kalmaktadır.

Teknoloji ve gözetim arasındaki ilişki, birçok eserde heyecan verici ve son derece yaratıcı bir ilişki olarak yansıtılmaktadır. Ancak gözetim, bu algıyı uyandırırken bir yandan da idrak etmede, okumada, anlamada, hayal etmede kısırlık sürecini de beslemektedir. Bu noktada topluma mal olmuş kişilerin ve sanatçıların yaratılan algı dışına çıkılmasını sağlayacak etkide eserler ortaya koyması gerekmektedir. Zaman içinde tüm bireylerin ve toplumun bağımlı hale getirildiği medya, internet, mobil cihazlar gibi uzantıları bulunan teknolojinin, ilerleyen süreçte olumsuz durumlar ve hatta kargaşa yaratabilme potansiyeli bulunmaktadır. Çünkü gözetimin etkilerine karşı alınmaya çalışılan bireysel önlemler, her an daha yetersiz hale gelmektedir (Yanık, 2017: 795-796). Buna rağmen günümüzde gözetim faaliyetlerine karşı algı normalleştirilmiştir. Bu normalleştirme gün geçtikçe artarak devam etmektedir.

3.1.1. Topluma Bakan Yönüyle Gözetim Tartışması

Gözetim faaliyetleri günümüzde güvenlik, siyaset, eğlence, tüketim gibi geniş bir alana yayılmış durumdadır. Elde edilen veriler devlet tarafından merkezlerde depolanmaktadır. Bu aşamada Amerika, İngiltere, Almanya gibi devletler birer “gözetim toplumu” olarak kabul edilmiştir (Martin, 1998: 57). Gözetim teknolojileriyle sağlanan veriler, iktidarın toplumsal yaşam hakkında bilgi edinme olanağı sunmakta, aynı zamanda toplumun bir disiplin altında tutulmasına da olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan iktidar en önemli ve en güçlü gözetleyici olarak toplumu takip etmektedir. Ancak gözetim yalnızca bununla sınırlandırılmaz (Demircan, 2019: 2035). Toplumsal yapı içinde bireyler her gün e-postalarına gelen *spam* maillerine, mobil cihazlarına gelen reklam mesajlarına tepki göstermelerine rağmen, bunların engellenmesine yönelik bir adım atmaktan da uzaktırlar.

Toplumsal dönüşüm ve değişimlerin tarihsel süreci içinde Sanayi Devrimi bir köşe taşı olarak nitelendirilebilir. Sanayileşme ile birlikte kapital ekonomi ortaya çıkmış ve bu aşamadan itibaren ekonomik etkiler toplumu gittikçe etkisi altına almıştır. Bu dönemde üretim ve kâr en önemli konular haline gelmiş ve bu düzen için bozucu etki yaratabilecek her şey kapatılarak, gözetlenerek ıslah edilmiş ya da kontrol altında tutulmuştur. Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte dünya genelinde kapitalist sistem iktidarı ortaya çıkmış, küresel bir pazar ortaya çıkmış ve teknoloji hızla tüm alanlara egemen hale gelmiştir. Üretimden ziyade kâr elde edilmesi yönünde, kitleli satış temelli bir yapı oluşmuştur. Bunun sonucunda tüketici konumunda bir kitleye ihtiyaç artış göstermeye başlamıştır (Şentürk, 2008: 222).

Ortaya çıkan rekabet ortamında küresel ölçekte hizmet veren ve rekabet eden şirketler, rakipleriyle ilgili bilgi edinebilmek için bir yarış içine girmiş ve ekonomik bir istihbarat ağı ile faaliyet göstermeye başlamışlardır. Rekabet içinde tüketici bilgilerinin elde edilmesi büyük önem kazanmış ve tüketici kitlenin gündelik yaşantıları gözetim teknolojileri ile kayıt altına alınmaya ve veri tabanlarında muhafaza edilmeye başlanmıştır. Söz konusu veri tabanları ile tüketicilerin hobileri, demografik verileri, dini yönelimleri, gündelik bakış açıları gibi farklı alanları içeren geniş bir yelpazede her çeşit bilginin derlenmesi sağlanmıştır ve sağlanmaktadır (Dolgun, 2005b: 236).

Tüketici profili oluşturulması, kişisel verilerin önemli hale gelmesi, tüketicilere yönelik bilgilere erişim sağlanması, tüketicilerin ilgisini çekebilecek ürünlerin pazarlanması gibi birçok konuda iletişim teknolojilerinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bu teknolojiler gözetleme ve gözetleme sonrasında elde edilen verilerin saklanması, senkronize edilmesi, güncellenmesi, pazarlanması gibi birçok hizmeti mümkün hale getirmektedir (Lyon, 2006: 13).

Tüketim kültürü içerisinde bankalar ve mağazalar önemli bir role sahip olmuşlardır. İndirimler, taksitli ürün satışları, promosyonlar, puanlar gibi faaliyetlerle bireyler kredi kartı sahibi olmaları yönünde teşvik edilmektedir. Bu kartlarla gerçekleştirilen alışverişler türü fark etmeksizin kayıt altına alınabilmekte, bu sayede toplumun gündelik faaliyetleri ve yaşam tarzına yönelik bilgilere ulaşabilmektedir. Söz konusu bilgiler aynı zamanda bankalarda bulunan bilgisayar sistemlerinde de kayıt altına alınmaktadır. Edinilen bilgiler doğrultusunda işletmeler değişik satış teknikleri geliştirebilmektedir. Bireyin yalnızca kredi kartının takip edilmesi ile sık gittiği yerler, tükettiği besinler, aile yapısı, hastalıkları vb. bilgilere ulaşabilmektedir (Tümürtürkan, 2010: 15-16). Günümüz tüketim toplumunda gözetim ve gözetime yönelik faaliyetlerden büyük ölçüde yararlanılmakta olup tüketimin artırılması için mümkün olduğu kadar kişisel veri toplanmakta ve muhafaza edilmektedir.

Devlet ve diğer kuruluşlar tarafından kişisel veriler toplanmasına ve mahremiyetin risk altında olmasına rağmen bireysel ya da toplumsal bir tepki söz konusu değildir. Bunda, gözetimin meşrulaştırılması önem kazanmaktadır. Meşruiyet nedenleri arasında teknolojilerin sağladığı yeniliklerin, hayat kalitesine sağladığı olumlu etkiler olarak algılanmasının büyük bir rolü bulunmaktadır. Gözetim tek yönlü olarak iyi yahut kötü olarak değerlendirilemez. Bu bakımdan kişisel verilerin toplanması, saklanması, kullanılması gibi alanlarda ikilemler ortaya çıkmaktadır (Lyon, 1997: 155).

Söz konusu ikilem içinde bireyler güç ve bilgi ilişkisine dikkat ettiklerinde teknolojik gelişmelerin daha iyi bir dünya için olduğuna ikna olmaktadır. Bu da gözetimin meşru hale gelmesine doğrudan etki etmektedir. Toplumlar, güvenlik ve emniyetin sürekli olabilmesi için gözetim araçlarına feda edilen mahremiyeti bir bedel olarak görmektedir. Gözetlemenin gerekliliğine yönelik algı, toplumun neredeyse tamamına sirayet etmiş durumdadır. Örneğin şehirlerde yaşayan bireyler, geceleri

uyurken alarmları çalıştığında daha güvende hissetmektedir, aynı şekilde yeni doğum yapan bir anne bebeğinin kaçırılmasına engel olacak her çeşit elektronik gözetimden memnuniyet duymaktadır. Gözetim teknolojileri sömürüden, zarardan koruyucu ve potansiyel tehlikeleri önleyici biçimde yansıtıldığında sosyal bakımdan toplum buna hazır olacaktır (Lyon, 2006: 278).

G. T. Marx (1998) da Lyon gibi, gözetim teknolojilerinin ihtiyaçların karşılanmasını sağladığına değinmiştir. Ona göre güçlü teknolojilerin talep edilmesi, kişisel veri gizliliği ve mahremiyetin sınırlı olmasının kabul edilmesi olarak değerlendirilmelidir. Kişisel veri gizliliğine yönelik beklentiler, toplumda mahremiyet algısının değişmesine ve sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda devletin müdahale hakkı, topluma ve bireylere etik değer halinde kabul ettirilmektedir (Sewel ve Barker, 2001: 187).

Günümüzde gözetim toplumunun belirlenmesinde temel olan karakteristik özellikler bulunmaktadır. Bunlardan biri, küresel terör eylemleri doğrultusunda ortaya çıkan ve kamu güvenliğinin sağlanması için uygulamaya alınan, kişisel mahremiyetleri yok eden gözetim pratikleridir. Bir başkası, e-devlet uygulaması çerçevesinde idari yapılanmanın ve devlet yönetiminin sanal bir sistem içinde yeniden şekillenmesidir. Bir başka özellik ise tüketimin önemli hale gelmesi ve tüketici davranış ve hareketlerinin yakından takip edilmesidir (Tümurtürkan, 2010: 14).

Dijital ya da fiziksel kayıt yöntemleri aklın, gerçekliğin ve sınırların üzerinde bir algı oluşturmakta, gözetimi verimliliğin, ulusal güvenliğin ve egemenliğin temeli haline getirmektedir. Toplumdaki bireylerin görünmesi, bilinmesi ve bireylerin hareketlerinin kayıt altına alınabilmesi her ne kadar meşru hale gelmiş olsa da, iktidara tehlikeli bir güç de sağlamaktadır. Ancak bu güç, toplum yapısında psikolojik bir yıkıma yol açma ve şiddete meyil riski de taşımaktadır. Aynı şekilde, sosyal yapıda gözetim nedeniyle ortaya çıkan ve şiddetlenen psikolojik baskı, güven kaybı, bunalım sonrasında iktidarın kudretinin zayıflaması da kaçınılmaz bir hal alacaktır (Yanık, 2017: 786).

Gözetim toplumunun açıklayıcısı olarak “sosyal ayrışma” son derece uygun bir ifadedir. Bu toplumlarda farklı gruplara farklı olanaklar verilmekte ve böylece demokratik yaklaşımdan uzaklaşmaktadır. Bazı gruplara uygulanan gözetim pratikleri onların özel alanlarının tamamıyla yok olmasına neden olurken, bazı gruplarda gözetim

faaliyetleri uygulanmamaktadır. Bu dengesizlik sonucunda “biz ve onlar” algısı ortaya çıkmakta, toplumda bir ayrışma oluşmaya başlamaktadır. Toplumsal ayrışma oldukça hızlı yayılan bir durumdur ve ticari kurumlar ile devletlere ait veritabanlarında riskli toplumsal gruplar, teröristler, hedef kitleler gibi sınıflandırmalar söz konusudur (Wood, 2006: 8). Toplumsal ayrışma ile ilgili olarak Oscar Gandy tarafından “panoptik çeşitlilik” kavramı kullanılmış, bu doğrultuda gerçekleştirilen takip pratikleri üzerinde durulmuştur. Özellikle tüketiciler özelinde yapılan bu inceleme çerçevesinde, maddi durumu iyi olan bireylerin daha fazla satın alma işlemi gerçekleştirdiklerine yönelik bir gözetim pratiği yürütüldüğünü, bunun da ayrışmanın temel nedenlerinden biri olduğunu ifade edilmiştir (Lyon, 2005: 2).

Günümüzde katı bir gözetim yerine gönüllü gözetim pratikleri ön plandadır. Gözetim, iktidarın güç kaybına uğramaması için gönüllü ve cezp edici bir biçimde topluma sunulmaktadır (Okmeydan, 2017: 59). Öncelikli olarak teknolojik gelişmeler ve toplumsal yapının değişimlerden geçerek ulaştığı günümüzden geleceğe bakıldığında, gözetim teknoloji, uygulama ve pratiklerinin yıkıcı boyutlara ulaşabileceği, etkisini artıracacağı ve daha fazla yozlaşmaya yol açacağı öngörülebilmektedir.

3.1.2. Mahremiyet Sorunsalı

Dijital iletişim ve teknolojideki hızlı ilerleme sonucunda insan faktörünün içinde bulunduğu tüm alanlarda yeni bir düzenlemeye neden olmaktadır. Aynı zamanda bu ilerlemeler ticari faaliyetler, sosyal ilişkiler ve ulusal/uluslararası ilişkiler de dâhil olmak üzere hem olumlu katkılar sağlamış hem de toplumsal yapıda gedikler açılmasına, mevcut problemlerin büyümesine neden olmuştur. İletişimde dijitalleşme, mobil cihazlarla teknolojinin hızla yayılması, hareketlilik ve gözetleme faaliyetlerini de büyük ölçüde hızlandırmış, mahremiyet sorunsalının derinleşmesine neden olmuştur. Böylece dijital yenilikler sonucunda yeni gözetleme pratikleri kullanıma hazır hale gelirken, bir yandan da bilgi ve veri mahremiyetinin ihlali sorunsalı hem bireyleri, hem toplumu hem de devletleri ilgilendiren boyutlara ulaşmıştır. Günümüzde mahremiyet algısı ve sınırları yeniden belirlenmektedir. Bu belirlemenin merkezinde ise bilgi teknolojileri ve iletişim bulunmaktadır (Çaycı ve Çaycı, 2017: 157).

Mahremiyet aynı zamanda bireylerin rahatsız edici olabilen çeşitli nedenlerden uzaklaştığı, kişisel alanını kontrol edebilme yetisi olarak ifade edilmektedir. Bu kavram

doğrudan kişilikle bağlantılıdır ve bireyin özgürlüğü, bütünlüğü, onuru, kişiliği mahremiyet aracılığıyla korunmaktadır (Kılınç, 2012: 1105). Mahremiyet, en genel tanımıyla temelde üç farklı biçimde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki bireysel fiziksel alanın korunmasına yönelik mekânsal mahremiyettir. İkincisi bireylerin zararlı ve haklı olmayan müdahaleler karşısında korunmasına yönelik bireysel mahremiyet ve sonuncusu bireysel verilerin toplanması, saklanması, dağıtımı ve kullanımının biçiminin belirlendiği denetlemeye yönelik bilgi mahremiyetidir. Bu alanların hepsinde teknolojik gelişmelere bağlı olarak çeşitli ihlaller gündeme gelebilmektedir (Dolgun, 2004: 16).

Sanayi toplumları döneminde ortaya çıkan sorunlar ekonomik durgunluk ve buna bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik, uluslararası anlaşmazlıklar sonucu meydana gelen savaşlar ve otoriter rejimlerdir. Bilgi toplumunda ise bu sorunların yerini yepyeni ve farklı sorunlar almış durumdadır. İnsan zihninin kavrayamayacağı kadar hızlı biçimde gelişme gösteren gelecek endişesi, özel yaşam mahremiyetine karşı gerçekleştirilen tecavüzler, bireysel ya da örgütlü terör saldırılarının yaygınlık kazanması, bireysel mahremiyet alanında devletin sürekli ve sorgusuz müdahalesi almıştır. Bu çerçevede bilgi teknolojileri, mahremiyet için bir tehlike arz eder konumda bulunmaktadır. Geline nokta temel sorunsal, ulusal sınırların bilgi ve iletişimde ortadan kalkması ve buna bağlı olarak veri-özneler olan bireylere ait bilgi ve verilerin dünyanın her yerinden ulaşılabilir, kullanılabilir bir hale gelmesi, kullanıcıların elektronik ortamda savunmasız bir halde kalmalarıdır (Dolgun, 2004: 16).

Günümüzde toplum ve iktidar arasında önemli bir yer edinmiş olan gözetim olgusu, hem toplumsal ilişkilerde hem gündelik yaşamda önemli bir araç haline gelmiştir. Yeni teknolojilerle sosyal ağlarda sürekli olarak gözetim altında bulunan bireyler, davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmekte ve bu şekilde kabul gördüğüne kendini inandırmaktadır. Kısacası birey, sosyalleşmek için kabuk değiştirmektedir. Sosyal bir varlık olarak bireyler sahip olduğu özellikler ile topluma kendini kabul ettirmekte ve mahremiyetini kamuya açık şekilde paylaşmaktan çekinmez hale gelmektedir (Bostan vd, 2017: 315).

Bilgi ve teknolojiler aracılığıyla bireyler daha önce olmadığı kadar şeffaf bir yapıya sahip olmakta ve savunmasız kalmaktadır. Bu bakımdan mahremiyetin ihlali ve kişisel yaşamın muhafazası sorunsalı modern toplumlarda hukukun en temel konuları arasında

yer almaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku dâhilinde mahremiyet, “korunması gereken bir temel hak” olarak ifade edilmekte olup, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 17. maddeye göre mahremiyet konusu;

“Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz” maddesi ile sabittir (Avrupa Konseyi, 2019: 25).

Mahremiyetin, gizliliğin ve birey olma bilincinin hayati bir anlama sahip olduğu ülkelerde, çıkarılan yasalar doğrultusunda bireylerin özel alanlarının koruma altına alınması amaçlanmıştır. Bu çerçevede 1966 yılında Amerika’da Enformasyon Özgürlüğü Yasası ile vatandaşların “çok gizli” dışında kalan belgelere erişimi sağlanmış, şeffaf bir yaklaşım amaçlanmıştır. Aynı biçimde 1970 yılında Norveç ve Danimarka, 1978 yılında Fransa ve Hollanda, 1982 yılında Avustralya benzer yasaları yürürlüğe almıştır. Bu yıllarda aynı zamanda özel yaşamın korunması ilkesi doğrultusunda da birtakım yasalar oluşturulmuş ve yürürlüğe alınmıştır. Mahremiyet ihlalinin engellenmesine yönelik kanunların ilki 1978 yılında Fransa, Danimarka, Batı Almanya ve Kanada’da, 1984 yılında ise İngiltere’de kabul edilmiştir (Dolgun, 2004: 17).

Hazırlanan bu yasalara ve mahremiyet ihlaline karşı bir engel oluşturma amacına rağmen terör olayları ya da kapital sisteme dönüşle birlikte ortaya çıkan veri biriktirme işlemleri vb. sonucunda bu kanunların yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu kanunlar böylelikle yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. Bu durum sonucunda koyulan kanunlar, kişisel verilerin paylaşımı noktasında bilgi teknolojileri ve toplumsal dönüşümle giderek işlevsiz bir hale gelmiştir. Hızla değişen teknolojiler ve buna ayak uydurmak durumunda bırakılan toplumlarda bireylerin gündelik hayatları kayıt altına alınmaya başlamış ve gözetim toplumunun temelleri sağlam bir biçimde böylelikle atılmıştır (Dolgun, 2004: 18).

Toplum içinde teknolojik ve sosyal ağların yaygın hale gelmesi sonucunda bireylerde mahremiyetin korunmasına değil, bireyin görünür olma çabası ortaya çıkmaya başlamıştır. Haz ve eğlence arayışı, popüler kültür içinde giderek ön plana çıkmaya

başlamıştır. Her alanda teknolojinin yaygın biçimde kullanımı, hayatın her alanında kullanılması, her ne kadar mahremiyet ihlali konusunun gündeme gelmesine neden olmuşsa da, bireyi metalaştıran kültür içinde arzu ve istekli şekilde mahremiyetin ihlal edilmesi de mevcut hale gelmiştir. Örneğin sosyal ağlardan günün her anını paylaşmaktan çekinmeyen bireyler, buna bir örnektir. Modernizmde denetim maksatlı gözetim söz konusu iken gelinen noktada postmodernist bakış açısıyla “eğlence” temelli bir gözetim pratiği ortaya çıkmıştır (Okmeydan, 2017: 64-65). Bu nokta, toplumsal açıdan olduğu kadar bireysel açıdan da gözetimin evrimleşmesini gözler önüne sermesi bakımından da düşündürücüdür.

Gözetim mahremiyete müdahale ederken temel amaç, genel olarak kamu yararadır, en azından bu şekilde yansıtılmaktadır. Kamu yararı, gözetim toplumları için en önemli noktalardan biridir ve adeta bir tabu haline gelmiş durumdadır. Etzioni, kamu yararı ve mahremiyet arasında makul bir denge oluşturulmasını ifade etmiş ve bu denge için gerekli olan kriterleri sıralamıştır (Etzioni, 2000: 14-15; Yüksel, 2009: 292):

“Özgür bir toplum, kamu yararını, kamu sağlığını ve güvenliğini ciddi şekilde tehdit eden iyi belgelenmiş makro düzeydeki bir tehlikeyle yüz yüze geldiğinde mahremiyeti sınırlandırmalıdır. Ancak, sadece farazi bir tehlikeye atfen bunu yapmamalıdır.

Kamu yararının bulunduğuna karar verildikten sonra, söz konusu amaca mahremiyeti sınırlandırmaksızın varılıp varılamayacağı tartışılmalıdır. Örneğin sağlık kuruluşlarındaki tıbbi kayıtlara ihtiyaç duyulması halinde, isim, adres ve sosyal güvenlik numarası gibi kişiyi tanımlayan bilgiler verilmeksizin mevcut veriler araştırmacılara sunulabilir.

Mahremiyete yönelik sınırlamalar, mümkün olduğunca minimum düzeyde kalmalıdır. Örneğin uyuşturucu testleri ve benzeri uygulamalar, sadece başkalarının yaşamından sorumlu olanlara (okul servis sürücülere ve pilotlar gibi) uygulanmalıdır.

Mahremiyeti zorunlu olarak sınırlandıran önlemlerin istenmeyen yan etkilerini önlemeye yönelik tedbirler alınması, bu etkileri görmezlikten gelmeye tercih edilmelidir. Bu tür tedbirler, hem insanları gereksiz müdahalelerden korumak için hem de ihtiyaç duyulan politikalara kamu

desteğini sürdürmek bakımından gereklidir. Böyle bir yaklaşımla örneğin, bir yandan tıbbî kayıtların güvenliği sağlanırken, diğer taraftan AIDS hastalığını teşhis etmek için uygulanan HIV testleri, kamu sağlığının gerektirdiği ölçüler içinde yapılabilir.”

Bireysel haklar dikkate alındığında, bilişim teknolojileriyle toplanan verilerin kim tarafından toplanması gerektiği, nasıl muhafaza edileceği, kimin hangi şartlarla yetkili olacağı, analiz gerekli olduğunda hangi yöntem ve tekniklerin kullanılacağı, analiz sonuçlarının hangi kanunlara göre değerlendirilmesi gerektiği gibi birçok detay tartışmaya açıktır. Bu alanda toplumsal bilincin sağlanması ve gerekli görülen düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Öte yandan, bireysel mahremiyete yönelik ihlaller ya da tecavüzler için bir yaptırım yahut net bir bilinç mevcut değildir. Artık verilerin toplanması, saklanması, dağıtılması ya da bir şekilde kullanılması olağan bir hal almıştır. Kısacası günümüzde birey, hem özel alanda hem de kamusal alanda rahatlıkla gözetlenebilir durumdadır. Bu durum sonucunda tüm bireyler potansiyel suçlu kabul edilmektedir yahut masum bireylerin mahremiyeti yok sayılmaktadır.

Bu duruma rağmen, gözetim araçlarının artış hızı oldukça yüksektir. Gözetime direnme neredeyse hiç yoktur ve bu da direnişin olmama nedenlerini gündeme getirmektedir (Lyon, 2006: 22). Mahremiyete yapılan saldırı dozunun gittikçe artması, kamusal alan ve özel alan sınırlarında bir belirsizliğe yol açmaktadır. Bu iki alan arasında net bir ayırım uzun yıllardır koyulamamış olmasına rağmen gözetimin yaygınlaşması sonucunda kamusal alan genişlemiş ve özel alan olabildiğince daralmıştır (Bozkurt, 2000: 6).

Mahremiyet sorunsalı gün geçtikçe önemsiz hale gelmektedir. Gözetim toplumunda özel alanın ihlal edilmesi giderek normal bir hal almakta, sorun olarak değerlendirilmekten uzaklaşmaktadır. Bunun temel nedeni de gözetimin artık hayatın her alanına yayılmış olması ve kanıksanmasıdır.

Bireyler, kurum ve kuruluşlar, iktidarlar her çeşit veriye ulaşabilmekte, bunları bireylerin izni haricinde depolamakta ve gerekli gördüğünde yine bireyden habersiz kullanabilmektedir. Bu tür verileri ellerinde tutan kişi, kurum ya da iktidarlar, bireyin kendisinden daha fazla bilgi sahibi olabilmektedir. Bu faaliyetler yürütülürken savunulan görüş, güvenliğin verilerin fazlalığı ile sağlanmasıdır. Bireysel bilgilere erişimin fazla

olması, güvenlik için gerekli temel şart olarak aksettirilmektedir. Bu durum sonucunda bireysel alan, özel yaşam ve mahremiyet olguları bu verileri ellerinde tutan kişilere bağlı hale gelmiş, toplumsal yapıda bir bağımlılık durumu ortaya çıkmıştır. Geline nokta bireysel hak ve özgürlükler, devletin özel hayata müdahalesi oranında mümkün olabilmektedir.

3.1.3. Veri Güvenliği Tehlikesi

24.3.2016 tarih ve 6698 sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu¹ tanımında kişisel veri “*kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi*” olarak açıklanmıştır. Kişisel verilerin gizliliğinin en üst seviyede korunması hem devletler, hem bireyler için son derece önemlidir. Mahrem alanların başında gelen kişisel veriler, bütüncül bir yapıda yer almakta ve mahremiyet sınırlarını çizmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 41).

İnternetim ve bilgi teknolojilerinin gün geçtikçe gelişmesi, internetin bireylere ve topluma sunduğu olanakların gittikçe artması, günümüzde çevrimiçi olmak üzere birçok bilgi akışının gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu akışı gözetim pratikleri açısından değerlendirmek isteyen iktidarlar, reklam şirketleri ya da bilgisayar korsanları, hem güvenlik hem de gizlilik ihlali yaratmaktadır (Aslanyürek, 2016: 102).

Başlangıçta güvenlik vaadi ile başlayan gözetim süreci, devlet söylemlerinde ve ekonomik iktidarların durumu doğrultusunda evrimleşmiştir. Daha önce de değinildiği gibi, gözetimin şartlara göre zaman içinde değişmesi, güvenliğin sağlanması ile sınırlı kalmaması, ortaya çıkan tehditlerden kişisel veri ihlaline uzanan bir yolda bilgi teknoloji sürecinin de büyük katkısı ile gözetimi, dijital boyutlara ulaşmış ve oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Günümüzde dijital olarak sürdürülen gözetim faaliyetleri, kitle gözetimi yahut toplu gözetim olarak ifade edilmekte olup, toplumun tüm bireylerinin potansiyel bir tehdit olduğunu da ifade eder hale gelmiştir (Çakır, 2015: 317).

İnternet ortamında gerçekleştirilen faaliyetler, yapılan aramalar, beğeniler, ziyaretler üzerinden “çerez” olarak nitelendirilen araçlarla gözetim yürütülmektedir.

---

¹ Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. Kanun Numarası: 6698 Kabul Tarihi: 24.3.2016 Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 7/4/2016 Sayı: 29677 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 57.

Çerez (*cookies*) politikası, gözetim için kullanılan çok sayıdaki veri elde etme aracından yalnızca biridir. Çerez kullanımı bireysel taleple ya da rızayla olması gerekirken, birçok web sitesi bunu zorunlu tutmakta ve kullanıcının site erişimini buna bağlamaktadır. Çerez kullanım şartları kabul edildiğinde, kişisel veri kullanım sınırı da belirsiz kalmaktadır. Her iki nedenle de birey iradesine doğrudan bir müdahale ortaya çıkmaktadır (Taşkaya ve Talay, 2019: 358).

Buna ek olarak “Derin Veri Analizi” ya da “Büyük Veri” olarak ifade edilen bir kavram da bulunmaktadır. Bu kavram, internet ağı kullanıcılarının “ağ izleme” yöntemiyle takip altına alınmasıdır. Bu yöntemle kaçakçılık, çocuk pornografisi gibi kapsamlı suçların takibi de devlet tarafından sağlanabilmektedir. Bu veri analiz yöntemi aynı zamanda büyük şirketlerin tüketici gözetimini de sağlayacak imkânlar sunmaktadır. Yine çerez politikası buna örnek verilebilir. Kullanıcılara gönderilen reklamların hedef kitleye ulaşabilmesi için gereken veriler çerezler aracılığıyla toplanmaktadır. Aynı yöntem aracılığıyla tüketicilerin –kullanıcıların ilgi alanları da belirlenebilmektedir. Her ne kadar kullanıcı çerez politikasını reddetse de, karmaşık yapıdaki sistemlerin kayıt sürecine devam ettiği bilinmektedir (Kırlıdoğ ve Fidaner, 2012: 1017).

Büyük veri, aynı zamanda GSM operatörleri, sosyal ağlar aracılığıyla yapılan ağ konumu paylaşımı, fotoğraf gönderimi, arama kayıtları gibi paylaşımların sonucunda sağlanan verilerin işlenebilir hale dönüştürülmesi ve kullanılmasını ifade etmektedir (Eyüpoğlu vd, 2017: 177).

Büyük veri teknolojisi ile kişisel verilerin sınıflandırılması, muhafazası, işlenmesi ve hizmete sunulması oldukça kolaylaşmış, ilgili kişi ya da kişilerin bilgisi dâhilinde olmadan ya da bir açıklama gereği duyulmadan söz konusu verilerin paylaşımı mümkün olmuştur. Çeşitli işlemlerden geçirilen veriler günümüzde sosyal ve ekonomik bakımdan bir katma değer aracı haline getirilmiştir. Bu durum sonucunda gündeme gelen en önemli nokta, hukuk ve yasalar çerçevesinde bu verilerin kullanımı olmuştur. Çünkü büyük veri teknolojisi, mahremiyetin ihlaline yol açmakta ve kişisel veri güvenliğini de riske atmaktadır. Özel yaşamın gizliliği, hukuk devletlerinde temel ilkelere biridir. Günümüzdeki birçok hukuk devletinde bireyler her yönüyle kabul edilmekte ve özel hayat da bu bütünlüğe dâhil edilmektedir. Özel yaşamın hukuki alanda işlenen konular arasında yer alması, bireysel gelişime önem verilmesi, mahrem alanların

oluşturulabilmesi, bireysel ve özerk bir alanın sağlanmasıdır. Bireysel yaşam için son derece önemli olan özel alanın korunması, onurun ve mahremiyetin sağlanması, güvende olması anlamı taşımaktadır (Özbudun, 1997: 265).

Genel olarak belli kitleler üzerinde davranışların kontrol edilmesi maksadıyla veri elde etme ve bu verileri kullanma süreci olarak ifade edilen (Çakır, 2015: 248) gözetim sürecinin farklı türleri bulunmaktadır. Bunlar Alan Westin tarafından temel olarak “fiziksel, psikolojik ve veri gözetimi” olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre fiziksel gözetim, bireyin hal ve hareketlerinin, bulunduğu ortamın, yazışma ve konuşmalarının, bireyin rızayla ya da rızası dışında gözetlenmesidir. Psikolojik gözetim, sözlü ve yazılı araçlar kullanılarak kişinin vermeye razı olmadığı bilgi ve verilerin açığa çıkarılmasıdır.

Veri gözetimi ise veri araçları kullanılarak bireysel ya da toplum içinde sahip olunan bilgilerin toplanması, saklanması, kullanılmasıdır. Gözetim amacıyla gerçekleştirilen veri toplama faaliyeti, bugüne dek birçok defa veri güvenliğinin tehlikeye girmesine neden olmuştur. Bunun için internet ağlarının denetiminin sağlanması için çalışmalar yapılmaktadır. Fakat bu durumun kötüye kullanımının sonucunda gün geçtikçe sansür girişimi, içerik baskısı ve kontrolü ya da güvenlik amaçlı olmayan dijital gözetim gibi gelişmeler yaşanma riski de artmaktadır (Taşkaya ve Talay, 2019: 360).

Güvenlik sağlamak amacıyla yapılan gözetimle iktidarlar ve devletler, potansiyel suçların tehditlerinin ortadan kaldırılması, ulusal güvenliğin sağlanması gibi amaçlara hizmet ettiklerini iddia etmektedirler. Güvenlik dışında gözetim yapılmasının temelinde ise devletin ya da iktidarın her şeyi görünür kılma arzusu yer almaktadır. Bu sayede herhangi bir alandaki risk faktörleri ortadan kaldırılabilir (Arslantaş vd, 2012: 25).

Bireyler, genel olarak barış sürecinde en mahrem alanları olan evlerinde, kendilerini güvende hissetmekte ve gözetimden uzak kaldığını düşünmektedir (Lyon, 2006: 37). Ancak bu durum gerçeği pek fazla yansıtmaz, çünkü muhtemel gözetleme faaliyetleri elektronik cihazlar aracılığıyla oluşmakta olup evin içinden dışına ve dışından içine habersizce ve rıza hakkı gözetilmeksizin veri gönderilmesi nedeniyle bireysel veri güvenlik sınırı yıkılmış durumdadır (Karakehya, 2009: 334).

Veri güvenliği ile ilgili ihlallerin ortadan kaldırılması ya da bu alandaki belirsizliklerin netleştirilebilmesi için hukuk sistemlerine bu konu dâhil edilmiştir. Mahremiyetin korunması ve veri güvenliği, birçok ülkede temel hukuksal konulardan biri

haline gelmiştir. Özel yaşamın gizliliği ile ilgili Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülkede anayasal düzenlemeler söz konusudur. Mahremiyet ve özel alan konuları bölgesel ve kitlesel olarak değişken yapıya sahip bir sistem olduğu için, mevcut çevreye göre şartlar ve kurallar değişebilmektedir. Bu bakımdan insan hakları yelpazesi içinde net bir tanımlama yapılması zor olan konuların da başında gelmektedir (Kılınç, 2012: 1104). Büyük veri aracılığıyla dijital gözetim yapılması, verilerin saklanması ve kullanılması rahatça gerçekleşirken, bireysel kişilik haklarının korunması ve güvenceye alınması konusu gittikçe daha da oldukça elzem hale gelmektedir.

Bu çerçevede, 24/3/2016 tarih ve 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu çerçevesinde;

“Herkes, veri sorumlusuna başvurarak kendisiyle ilgili; a) kişisel veri işlenip işlenmediğini öğrenme, kişisel verileri işlenmişse buna ilişkin bilgi talep etme, kişisel verilerin işlenme amacını ve bunların amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını öğrenme, yurt içinde veya yurt dışında kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişileri bilme, kişisel verilerin eksik veya yanlış işlenmiş olması hâlinde bunların düzeltilmesini isteme, 12305 7. maddede öngörülen şartlar çerçevesinde kişisel verilerin silinmesini veya yok edilmesini isteme, yapılan işlemlerin kişisel verilerin aktarıldığı üçüncü kişilere bildirilmesini isteme, işlenen verilerin münhasıran otomatik sistemler vasıtasıyla analiz edilmesi suretiyle kişinin kendisi aleyhine bir sonucun ortaya çıkmasına itiraz etme, kişisel verilerin kanuna aykırı olarak işlenmesi sebebiyle zarara uğraması hâlinde zararın giderilmesini talep etme, haklarına sahiptir” ifadesi kullanılmaktadır.

Söz konusu kanuni düzenleme 7.04.2016 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe alınmıştır. Kanun, kişisel verilerin koruma altına alınmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede kişisel verilerin işlenme koşulları, bu işleme esnasında kişi hak ve özgürlüklerinin korunması, gerçek ve tüzel kişilerin veri işleme işlemleri esnasında uyması gereken kurallar kanuna bağlanmıştır.

Türkiye’de ve çeşitli ülkelerde kişisel verilerin güvenliği konusunda çeşitli düzenlemeler yapılmış olsa da halen verilere yasadışı yollardan ulaşılması, veri toplama faaliyetlerinin etik olmayan biçimde yürütülmesi yönünde şikâyetler söz konusudur.

Bireylerin dijital gözetlenmesi ve bu sayede elde edilen verilerin kullanılması, özel hayatın gizliliği ilkesi ve mahremiyetin-özel yaşamın korunması hakkının gasp edilmesine yol açmaktadır.

Günümüzde gözetimde veri güvenlik ihlallerinin ortadan kaldırılması için hazırlanan ve kullanıma açılan yazılımların bile gözetime hizmet ettiği bilinmektedir. Söz konusu sistemlerin, istendiği takdirde şirketlerin ve iktidarın amaçları doğrultusunda veri toplama amacıyla kullanılabileceği olasılığı gündemdedir (Talay, 2018: 53). Bu noktada çalışmalar yapılması, potansiyel veri toplama faaliyetlerinin engellenebilmesi; veri güvenliğinin sağlanması ve özel yaşamın ihlalinin engellenmesi bakımında son derece önemlidir.

3.1.4. Etik Boyutu

“Ethikos” kökünden gelen etik kelimesi, ahlaki bakımdan doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün bulunmasına hizmet etmektir. Bu çerçevede etik, toplumda ahlaki olarak değerlendirilen kavramların davranışsal seviyede belirlenmesi ve uygulanması olarak ifade edilebilir. Bireylerin karar verme sürecinde etik daima önemlidir (Pehlivan, 1998: 78). Kişisel ve kişiler arası ilişkilerde ahlaki yöne odaklanan etik, “ahlak felsefesi” olarak da isimlendirilmektedir. Temelde etik, ahlaki açıdan insan davranışlarının değerli ve değersiz oluşu ile ilgilenmektedir.

Mahremiyet konusunda evrensel etik kurallarının belirlenmesi son derece zordur. Çünkü dünya üzerinde farklı toplumsal yapılara göre etik algısı da değişiklik göstermektedir. Toplumsal değişkenler göz önüne alınarak ve yerel değerler de buna dâhil edilerek farklı etik kuralları belirlenmesi mümkündür. Aynı şekilde bireylerin kişisel alanlarıyla ilgili bilgi ve verileri başka bireylerle paylaşıp paylaşmaması da farklı kültürlerle göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda mahremiyete yönelik etik ilkelerin belirlenmesinde bireyin izni ve bilgisi dâhilinde denetleme, verilerin yasal biçimlerde paylaşılması gibi açılardan destek sağlanabilmektedir (Büyük ve Keskin, 2012: 69).

Bilgi toplumu olmaya yönelik adımlar dünya genelinde ve Türkiye’de 1990’lı yıllarda atılmaya başlamıştır. Bu süreçte mahremiyet olgusu ve etik değerlerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmaması durumunda ihlaller ve etiğe uymayan durumlar oluşabilmesi potansiyeli de her zaman mevcuttur (Büyük ve Keskin, 2012: 56).

Gözetim alanındaki tanınmış isimlerden biri olan G. T. Marx, 1998 yılında ilk kez “yeni gözetim” kavramının etik kurallara ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir. Marx’a göre teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler, köklü sonuçlara yol açmakta ve güncellemeler gerektirmektedir. Ayrıca yine ona göre gözetimin yaygın hale gelmesinde düzenleyici bir hukuki müdahale için öncülük edilmelidir. Marx aynı zamanda toplumun tamamını kapsayan “kategorik şüphe” potansiyel suç karmaşası sonucunda güvenlik güçlerinin sınırlandırılması gerektiğini ve gözetimle ilgili yazılımların etiğe aykırı durumlara yol açtığını da belirtmektedir. Kategorik şüphe, günümüz bütünleşik sisteminde yeni teknolojilerin bireylere ait tüm verileri birleştirmesi, terör olayları nedeniyle bütün toplumun potansiyel suçlu olarak izlenmesinin altyapısını oluşturan bir kavramdır. Yaygın hale gelen ve yayıldıkça meşrulaşan gözetim uygulamaları sonucunda demokrasi, bağımsızlık, özgürlük, mahremiyet, kişilik hakları, kişisel veri gizliliği gibi haklara yönelik etik ve hukuksal sorunlar oluşmaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 131-132).

Bauman ve Lyon’a göre etik problemlerin ortaya çıkması, gözetimin gündelik hayata hızla yayılmasından kaynaklanmaktadır. Gözetim pratikleri bu bağlamda kontrol biçimlerinin kullanılmasıyla birlikte değerlendirilmelidir (Bauman ve Lyon, 2016: 131).

Gözetim yöntemlerinin gerekli olması halinde, bireye fiziksel ya da psikolojik olarak zarar verip vermeyeceği dikkat gerektiren ve sorgulanması gereken bir noktadır. Örneğin bireyin kan, saç veya parmak izi gibi kişisel verilerinin toplanması alışık olunan bir durum değildir ancak bazı teknolojilerde kullanıcının tanınması amacıyla bu gibi teknolojilerin (retina taraması, parmak izi vb.) kullanımı yaygınlaştıkça, bedensel bütün veriler de günlük kullanıma açık hale gelmektedir. Bu nedenle bu gibi verilerin kullanımında bireysel zarar yol açıp açmadığı ve etik ihlali olup olmadığı netleştirilmelidir (Marx, 1998: 177).

Toplanan verilerin bireysel zararı dikkate alınarak hareket edildiğinde, veri toplama yöntemlerinin etik ihlali olup olmadığının incelenmesi aşaması gündeme gelir. Bireylerin kişisel verilerinin kimlerin elinde olduğu, neden bu verilere gerek duyulduğu gibi konularda veri sahibi bireylerin fikir edinebilmeleri ve aynı şekilde bu duruma razı olmaları gerekmektedir. Ancak görünen durumda iktidar veya şirketler, bireysel inisiyatif dikkate almaksızın ve empatiden yoksun bir tavırla daha fazla veri toplama

yoluna gitmektedir (Marx, 1998: 177). Bu noktada etik ihlali ve kişisel alanın ihlali yeniden gündeme gelmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması ve bunları kullanan-kullanmayan herkesi kapsayacak bir boyuta ulaşması, gözetim alanının da artmasına neden olmaktadır. Bu noktada gözetim pratiklerini uygulayan iktidarların, devletlerin yahut şirketlerin, mutlak surette belli başlı etik kurallara uyma zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır (Pehlivan, 1998: 5). Bireysel, mesleki ya da kamusal yaşamda etik değerler mutlaka dikkate alınması gereken kurallardır.

Günümüz gözetim pratiklerinde bireyler “beden veri”leştirilerek bedensel bütünlüğe zarar verilmektedir. Fiiller, teknik metotlarla etik değerlendirmelerden uzaklaştırılmakta, bireyler ise bu durum karşısında gittikçe çok daha kayıtsız bir hale gelmeye başlamaktadır (Bauman ve Lyon, 2016: 148,149).

Kişisel verilerin izinsiz olarak depolanması, izlenmesi, değiştirilmesi ve satılması gibi uygulamalar, etiğe aykırıdır. Ancak gerekli olduğu durumlarda şeffaf gözetim ilkeleri doğrultusunda yasal olarak belirlenen kurallara uygun hareket edilmesi, etik ihlalinin önlenmesini sağlayacaktır. Kişisel alana yönelik ihlaller, bireylere ait temel hak ve özgürlükler bakımından da ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

Etik ihlalinin engellenebilmesi için gözetim sınırlarının gözetlenen kişilere açıklanması gerekmektedir. Bu sınırlar içinde ne gibi amaçlarla, ne gibi gözetimler gerçekleştirildiği, bireylerden bu durumda ne gibi davranışlar beklendiği, ne gibi tavırlardan uzak durmaları gerektiği gibi konular net olarak açıklanmalı ve belirlenmelidir. Gündelik yaşamda yahut iş yaşamında bir bireyin takip edilmesi gerekliyse, bu ancak uygunsuz veya şüpheli bir durum nedeniyle olmalıdır. Bireylerle etik açıdan paylaşılması gereken önemli bir nokta da, gözetim pratiklerinin uygulandığı zaman dilimidir (Büyük ve Keskin, 2012: 72). Böylece bireyler mahremiyetlerini koruyabilecek, etik ihlali ile karşı karşıya kalmayacak ve bedensel-bireysel bütünlüğünü koruyabilecektir.

Bilgi teknolojileri ve gözetim uygulamaları sonucunda günümüzde kişisel veriler çok kolay işlemlerin ardından veri tabanlarına eklenip buralarda saklanabilmektedir. Bu süreç de etik açıdan değerlendirilmelidir. Öyle ki, veri toplama aşamaları kişi müdahalelerine açık durumda ise bu kişilerin bilgileri değiştirme, farklı yorumlama ya da

değerlendirme olasılığı da dikkate alınmalıdır. Etik, günümüz gözetim pratikleri içinde yer edinmesi gereken ve dikkate alınması önemli olan bir konudur. Ne var ki gözetim teknolojilerinin uygulamasında genel olarak etik bağlamda bir değerlendirme yapılmamakta, bireyin rızası olmaksızın veriler toplanmakta ve değerlendirilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmayla, gözetim toplumunun tehlikeli yapısının ortaya konması, güvenlik gerekçesi ile başlayan gözetim pratiklerinin tehlikeli ve ihlallere açık biçimde yayılmasının ve toplumun yaşanan gelişmelerden ne yönde etkilendiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışmada gözetim toplumunun oluşum aşamaları sürecinde toplumun geçirdiği değişimler, sanayi toplumlarından bilgi toplumlarına, bilgi toplumlarından gözetim toplumlarına geçişim evreleri açıklanmıştır. Yine çalışma kapsamında gözetimin özellikleri, fonksiyonları ve değişimi sınıflandırılmıştır. Çalışmada bilgi ve gözetimin temel özellikleri, somut örneklerle pekiştirilmiş ve incelenmiştir. Görsel, işitsel, biyolojik gözetim pratiklerinin ne gibi amaçlarla kullanıldığı ve bu kullanımların günümüzde hangi boyutlara ulaştığı incelenmiş, bu gelişmelerin toplumsal etkileri de ele alınmıştır. Hızlı bir biçimde gelişme gösteren gözetim teknolojilerinin başlangıçta güvenliği sağlamak amacıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu bağlamda güvenliğin sağlanması ve kontrol mekanizmasının gelişmesinde toplumun da gözetime olumlu bir bakış açısı sergilediği ifade edilebilir.

Günümüzde, toplumsal göstergeler dâhilinde gözetim pratiklerinin gittikçe geliştiği ve hızlandığı söylenebilir. Buna yol açan temel noktalardan biri, 11 Eylül'de gerçekleştirilen terör eylemleri olmuştur. Bu terör saldırıları sonucunda toplumda bir korku ve endişe ortaya çıkmış, tehlike küresel boyutlara ulaşmış ve ilk ciddi gözetim faaliyetleri potansiyel teröristlerin tespitinde kullanılmıştır. Gözetim pratiklerinin riskleri en aza indireceği inancı bu tarihten itibaren topluma yerleşmiştir. Bu terör saldırılarından sonraki süreçte, “kategorik şüphe” tanımlamasının literatüre girişi ve vatandaşlar arasında potansiyel suçlu bireylerin tespit edilmesinde yine gözetim uygulamaları ön plana çıkmıştır. Bu durum, gözetimin bir “baskı” olarak görülmesini engellemiş ve hatta güvenliğin, özgürlüğün ancak bu yolla kazanılabileceği algısı toplumlara yerleşmiş, yerleştirilmiştir.

Günümüzde görünürlüğü gittikçe azalan ve gittikçe gizli bir hale gelen gözetim pratikleri, bu algının daha da güçlenmesine neden olmuştur. Meşru hale gelen gözetim olgusunun getirisi bağımsızlık, özgürlük gibi kavramların bu yolla sağlanabileceğine yönelik bir inanç oluşturmuş, ancak bu süreçte aynı zamanda kişisel alanın ve özel yaşamın ihlali konusu da gündeme gelmiştir.

Gözetimin meşru ve olağan bir yapı olarak algılanmasında, devletlerde gerçekleşen ve gelişme gösteren dijital adımlar etkili olmuştur. Özellikle toplumda bireyler e-devlet türü uygulamalarda birer “veri” haline getirilerek veritabanlarında depolanmaya başlamıştır. Bunlara ek olarak kapitalist sistemin gittikçe yaygınlaşması, bununla beraber bilgisayar ve internet kullanımının hızla insanlığa yayılması, e-ticaret, e-alışveriş türü uygulamaların yaşamı kolaylaştırıcı bir katkı sağlaması, hizmet politikaları ve kişiye özel hizmet politikalarının gittikçe güçlenmesi de gözetimin olağanlaştırılması sürecine önemli ölçüde destek sağlamıştır.

Gün geçtikçe yaygınlaşan elektronik işlemler karşısında şirketler, kişiye özel veriler sağlayabilmek ve hizmetleri bu yönde geliştirebilmek için kişisel verileri rıza ya da izin gözetmeksizin veri tabanlarında depolamaya ve bunlar üzerinden vatandaşlara hizmet sunmaya başlamışlardır. Bilgi teknolojilerindeki gelişimin etkisiyle iktidarlar, bilginin güç getirdiğinin farkına varmış ve bireylerin sürekli olarak ve kalıcı biçimde yönetilebilmesi için kişisel verilere ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda özel yaşam ve kamusal alan arasında zaten belirsiz olan sınır neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Gözetim pratiklerinde kullanılan araçların yaygınlaşması da bu doğrultuda iktidarların işine yaramıştır. Zamanla bireyler, teknolojik ürünlerle evlerinden, mahrem alanlarından bile takip ve kontrol edilebilir hale gelmiştir.

Ortaya çıkan tabloda, bireylerin hemen hemen bütün işlemlerini bilgi ve iletişim teknolojileri ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda bireysel rızayı da beraberinde getirmiştir. Büyük bir kolaylık sağlayan e-fatura, e-alışveriş gibi alanlar ve sosyal ağların yoğun biçimde kullanımı sonucunda bireyler evlerinde iyi vakit geçirmekte iken bir yandan da gözetime açık hale gelmişlerdir. Öyle ki bilgi teknolojileri günümüzde artık bir gereklilik, ihtiyaç olarak algılanmaktadır. Bireysel olarak kişisel verilerle giriş yapılan sosyal ağlar, günümüzde yaşamın her alanına sızmış durumdadır. Özellikle bireylerin sürekli olarak paylaşım yapabildiği bir alan olan sosyal ağlar üzerinden kontrol de böylece kolaylaşmıştır. Sosyal ağlardan yapılan yer bildirimleri, ziyaret edilen web sitelerinde kullanıcının bilgisayarına gönderilen “çerezler” buna örnek olarak gösterilebilir.

Günümüzde bilgi paylaşımını sağlayan, temelde internet ve bilgisayar teknolojileridir. İnternet ve bilgisayar teknolojiler gözetim faaliyetlerini çok daha güçlü

hale getirirken, aynı zamanda toplumsal değişikliklere de yol açmıştır. Başlangıçta kamera kayıtlarını yadırgayan toplum, günümüzde kendi verilerini söz konusu teknolojiler ile paylaşımaya açar hale gelmiş, getirilmiştir. Üstelik bu süreç, toplum ya da bireyler tarafından sorgulanmaz olmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ile gözetim yapılırken, bireylerin özel yaşam alanlarına ve mahremiyetlerine dikkat edilmemektedir. Bu konu ile ilgili birçok ülkede yasalarla önlem alınmaya çalışılmış ise de, yeterli olamamıştır. Ayrıca yalnızca mahremiyetin ihlali değil, temel hak ve özgürlükler için de bir tehdit olarak algılanması gereken gözetim teknolojileri, yaşamımıza gittikçe daha fazla sızmakta ve daha büyük bir tehlike haline gelmektedir.

Sonuç olarak, gözetim teknolojileri ve bilginin, bireyi bir veri haline getirmesi, bireyleri tek tipleştirilmesi ve mahremiyet algısını değiştirilmesi, oldukça sakıncalıdır. Özel alanlardaki tüm paylaşımlar, günümüzde tek tıkla kamusal alana taşınır hale gelmiştir. Bu durum hem mahremiyet ihlali hem de etik kuralların ihlalidir. Bireyin izni olmaksızın ya da rızası alınmaksızın gerçekleştirilen tüm gözetim faaliyetleri, etik kural ihlali olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar etik kurallar toplumdan topluma değişiklik gösterse de, bu noktaya son derece dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi halde *Orwell* tarafından kaleme alınan *1984* adlı eserdeki distopyanın gerçekleşmemesi için bir neden kalmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, G. (2015). “Gözetim Toplumu” Teorilerinin Tarihsel ve Teorik Bir İncelemesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi SBE.
- Aktan, C. C. ve M. Tunç (1998). “Bilgi Toplumu ve Türkiye”. Yeni Türkiye Dergisi, Cilt 4, Sayı 19, 118-134.
- Aktas, M. (2019). “Küreselleşme Süreci ve Bilgi Toplumu”. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Science*. Vol.5, No.21,1240-1256.
- Aktaş, M. (2019a). “Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yapay Zeka ve Demokrasi”. *Ankara International Confress on Scientific Researches Social Sciences and Humanities*. Tam Metinler Kitabı, 4-6 Ekim 2019 Ankara, 527-536.
- Aktaş, M. (2012), “Internet, and Control Society After 9/11”, *International Journal of Information Technology and Business Management*, Vol. 5 No.1, 68-80.
- Aktaş, M. (2012a), “Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet ve Demokrasi”. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 16, Sayı 53, 223-234.
- Alakuş, M. (1991). *Bilgi Toplumu*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alkan, N. (2003). “Terör Örgütlerinin İnternet Ortamında Yürüttüğü Faaliyetler”. Polis Bilişim Sempozyumu, Bildiriler, 21- 22.10.2003.
- Andersen, A. (2001). *Yönetim ve İnsan Kaynakları Danışmanlığı Ltd. Şti. değişim.tr: İnternette Gelişimde Türkiye*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Arklan, Ü. ve E. Taşdemir (2008). “Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve İnternet”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, 67-80.
- Arslantaş S., Binark, M., vd. (2012). *Türkiye’de Dijital Gözetim: TC Kimlik Kartlarından E Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Aslan, Ö. (2005). “Enformasyon Ve İletişim Teknolojileri (ICT) Gerçekten Verimli Mi? Verimlilik Paradoksu Üzerine Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 41-55.

- Aslanyürek, M. (2016). "İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcılarının İnternet Güvenliği ve Çevrimiçi Gizlilik ile İlgili Kanaatleri ve Farkındalıkları", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 80-106.
- Atasoy, F. (2007). "Kültürler Üzerinde Bilişim Devriminin Etkileri". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 163-178.
- Avcı, Ö. (2015). "Dijital Yaşamın Dijital Özne(l)leri: Herkes ya da Hiç Kimse". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, 248-266.
- Avrupa Konseyi (2019). Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Sisteminin Desteklenmesi Ortak Projesi, Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi.
- Babacan, M. E. (2016). "Yeni Medya ve Toplumsal İktidar Bağlamında Özne". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 519-542.
- Balkanlı, A. O. (2002). "Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 13-26.
- Ball, K. ve F Webster (ed.), (2003). The Intensification of Surveillance", *The Intensification of Surveillance*. London: Pluto Press.
- Bashkow, (2004). "A Neo-Boasian Conception of Cultural Boundaries". *American Anthropologist*, Vol 106, Issue: 3, 443-458.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim*. E. Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bennett, C. J. (2001). "Cookies, Web Bugs, Webcams and Cue Cats: Patterns of Surveillance on the World Wide Web". *Ethics and Informaion Technology*, Vol 3, Issue: 3, 197 - 205.
- Bensghir Kaya, T. (1996). *Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Berberoğlu, B. (2010). "Bilgi Toplumu Ve Bilgi Ekonomisi Oluşturma Yolunda Türkiye ve Avrupa Birliği". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 29, 111-131.

- Bostan, E, G. Kocaman ve B. Altınok (2017). “Gözetim Toplumu Bağlamında Sosyal Medya ve Instagram Anneleri”. *Route Educational and Social Science Journal*, Cilt 4, Sayı 7, 313-321.
- Bozkurt, V. (1997). *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*. Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Bozkurt, V. (2000). “Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?”. *Birikim Dergisi*, Sayı 136, 1-9.
- Bozoğlu, T. (2018). “Teknoloji, Yönetim ve Mekân: Gözetim, Denetim, Mahremiyet ve Mekânsal Yapılandırmayla Pratiklerinin Kurumsallaşması”. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 259-288.
- Büyük, K. ve U. Keskin (2012). “Panoptikon’un Elektronik Dirilişİ: Etik Bir Sorun Olarak İşyeri İzleme”. *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 55-88.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Ebru Kılıç (çev.). Cilt 1, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Clastres, P. (2016). *Devlete Karşı Toplum*, Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, S. (2017). “Görsel-İşitsel Yayıncılığın Denetlenmesi Bağlamında ABD, Japonya ve Rusya’daki Son Düzenlemeler”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 471-502.
- Çakır, M. (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim. Eleştirel Bir Okuma*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çakır, M. (ed.) (2014). *Yeni Medyaya İlişkin Eleştirel Yaklaşımları ve Tespitleri İle Christian Fuchs*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çaycı A. E. ve B. Çaycı (2017). “Dijital İletişim Çağında Teknolojinin Açığa Çıkardıkları: Gözetim ve Mahremiyet”. *TOJDAC*, Cilt 7, Sayı 1, 36-46.
- Çaycı, A. E., ve B. Çaycı (2016). “İletişimin Dijitalleşmesi: Dijital Gözetim ve Mahremiyet”. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 157-169.
- Çaycı, B. ve A. E. Karagülle (2016). “İletişimin Dijitalleşmesi ve Kültürel Melezleşme”. *Global Media Journal TR Edition*, Cilt 6, Sayı 12, 570-586.

- Çelik, A. (1998). “Bilgi Toplumu Üzerine Bazı Notlar”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 53-59.
- Çelik, R. (2014). *Gözetim Toplumu ve İnternet: Yeni İletişim Ortamlarında Gözetimin Dönüşümü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Çetin, M. ve Ş. Asıl (2017). “Günümüz Toplumunda Gözetim Olgusu”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, Cilt 52, Sayı 1, 180-205.
- Demir, Ö. (2003). *Küresel Rekabette Etkin Devlet*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demircan, G. (2019). “Gözetim ve Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine Bir İnceleme” *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş Tezcan’a Armağan*, Özel Sayı/21, 2033-2062.
- Demirel, D. (2006). “E-Devlet ve Dünya Örnekleri”. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 61, 83-118.
- Dolgun, U. (2004). “Gözetim Toplununun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumu”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1-21.
- Dolgun, U. (2005 b). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumu*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dolgun, U. (2005). *İşte Büyük Birader*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dura C. ve H. Atik (2002). *Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Duran, M. (2009). “Büyük Gözaltı, Gözetleyen Devlet”. *NTV Bilim*, Sayı: 2, 24-39.
- Engels, F. (2017). *Ailenin Özel Mülkiyeti ve Devletin Kökeni*, Kenan Somer (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Erkan, H. (1994). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Erkan, H. (2000). *Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Erol, M. (2001). “Üretim Kapasitesini Artıran Toplumsal Mekanizma Olarak Modernleşme”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 25-47.

- Etzioni, A. (2000). "The Right to Privacy vs. the Common Good", *USA Today Magazine*, 129/2664.
- Eyüpoğlu, C., M. A. Aydın vd. (2017). "Büyük Veride Kişi Mahremiyetinin Korunması". *International Journal Of Informatics Technologies*, Cilt 10, Sayı 2, 177-184.
- Fındıkçı, İ. (1996). *Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme*. İstanbul: Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus, Devlet ve Şiddet*. Cumhur Atay (çev.). İstanbul: Kaldeon Yayınları.
- Göktürk, M. (2007). "Sosyo-Psikolojik Sorunlar Çerçevesinde Bilgi Teknolojileri Ve Yeni Çalışma Biçimleri", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 12, 207-220.
- Gupta, A. ve J. Ferguson (1992). "Beyond Culture: Space, Identity, and The Politics of Difference". *Cultural Anthropology*, Issue:7, 6-23.
- Gücüyener, M. (2011). *Panoptikonik Gözetimden Synoptisizme Gözetim Toplumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE.
- Gültekin, B. (2007). *Türkiye'de E- Devlet Uygulamaları ve Toplumsal Açılımları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi SBE.
- Günaydın, Ö. (2014). *Türkiye'de Emniyet Teşkilatı'nda Teknolojik Yeniden Yapılanma: Denetim ve Gözetimin Değişen Doğası*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi SBE.
- Gürdal, O. (2004). "Bilgi Ekonomisi Ve/Veya Yeni Ekonomi'nin Reddettikleri". *Bilgi Dünyası*, Cilt 5, Sayı 1, 48-73.
- Güven, S. (2007). *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE.
- Harvey, D. (1992). *The Condition Of Postmodernity*. Cambridge-Oxfors Blackwell.
- İnan, Ş. (2003). "Bilgi Toplumu ve Fikri Mülkiyet Hakları: Bir Paradoks Mu?", 2. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İzmit.

- İsmayılov, E.K. ve Sunal, G. (2012). “Gözetlenen ve Gözetleyen Bir Toplumda, Beden ve Mahremiyet İlişkisi: Facebook Örneği”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 18, 21-41.
- İşevi, S. ve B. Çelme (2005). “Bilgi Çağında Yeni Hazine: Entelektüel Sermaye İle Rekabeti Yakalamak”. *Bilgi Dünyası Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 251-267.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2002). “Doğu-Batı Çatışması Açısından Globalleşme”. *Eğitim Araştırmaları*, Sayı 6, 44-55.
- Kara, S. (2017). “Teknoloji ve Toplumsal Değişim İlişkisinin Sosyal İnşa Kuramı Bağlamında İncelenmesi”. *Dört Öge*, Cilt 6, Sayı 12, 117-131.
- Karakehya, H. (2009). “Gözetim ve Suçla Mücadele: Gözetimin Tarihsel Gelişimi İle Yakın Dönemde Gerçekleştirilen Hukuki Düzenleme ve Uygulamalar Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 58, Sayı 2, 319-357.
- Karşlıoğlu, F. (2014). *Siber Gözetim: Toplumsal Denetim Aracı Olarak İnternetin Dönüşümü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE.
- Kesici, İ. (1993). “Bilgi Toplumunun Özellikleri”, *Bilişim*, Mayıs Sayısı, 62-67.
- Kılıncı, D. (2012). “Anayasal Bir Hak Olarak Kişisel Verilerin Korunması”. *AÜHFĐ*, Cilt 61, Sayı 3, 1089-1169.
- Kırankabeş, M. C. (2006). “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri İle Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 231-253.
- Kırçova, İ. (2003). *E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 27-33.
- Kırlıdoğ, M ve I. B. Fidaner (2012). “Derin Veri Analizi: İnternet'teki Temel Gözetim Aracı”. *XIV. Akademik Bilişim Konferansı, 1-3 Şubat 2012, Uşak*, 1015-1018.
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. Kanun Numarası: 6698 Kabul Tarihi: 24.3.2016 Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 7/4/2016 Sayı: 29677 Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt 57.

- Kocacık, F. (2003). “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1, 1-10.
- Kocacık, F. (2003). “Bilgi Toplumu ve Türkiye”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:1, 1-10.
- Küçükkalay, M. (1997). “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 51-68.
- Lyon, D. (1997). “Surveillance Systems Towards an Electronic Panoptical Society?”, <https://www.sscqueens.org/publications/surveillance-systems-towards-an-electronic-panoptical-society> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz (Gözetim Toplumunun Yükselişi)*, İstanbul: Sarman Yayınları.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum*. G. Soykan (Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları: Genel Bir Bakış*. A. Toprak (Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Lyon, D. (ed.) (2005). “Surveillance as Social Sorting: Computer Codes and Mobile Bodies”, *Surveillance as Social Sorting*. Taylor and Francis e-Library, New York.
- Martin, B. (1998). *Information Liberation Challenging the Corruptions of Information Power*. London: Freedom Pres.
- Marx, G. T. (1998). “An Ethics For the New Surveillance”; *The Information Society*, Vol: 14, Issue: 3, 171-185.
- Marx, K. ve Engels, F. (2014). *Komünist Manifesto*. H.İlhan (çev.). İstanbul: Alter Yayıncılık.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi*. Onur Gayretli ve Su Elif Karacan (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Nursal, N. ve S. Ataç (2006). *Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- OECD, “The E-Government Imperative - Internet”, *Flagship Report* (2003). <http://www1.oecd.org/publications/e-book/4203071e.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.03.2020).

- Okmeydan, S. (2017). "Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a". *Online Academic Journal of Information Technology*, Özel Sayı, Cilt 8, Sayı 30, 45-69.
- Öğüt, A. (2001). *Bilgi Çağında Yönetim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özbudun, E. (1997). *Anayasa Hukuku Bakımından Özel Haberleşmenin Gizliliği*. (Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı), Ankara: Sevinç Matbaası.
- Özdel, G. (2012). "Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği Ve 'Panoptikon' İle 'İktidarın Gözü' Göstergeleri". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Cilt 2, Sayı 1, 22-29.
- Özger, Ö. (2016). "Gözetim Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Elektronik Gözetim". *Cyberpolitik Journal*, Vol: 1, Issue: 1, 5-31.
- Öztürk, N. (2001). *Türkiye'de Bölgesel Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa, Uludağ Üniversitesi SBE.
- Pehlivan, İ. (1998). *Yönetsel Mesleki ve Örgütsel Etik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Petersen, J. K. (2007). *Understanding Surveillance Technologies*. Taylor and Francis Group CRC Press, New York.
- Pirrenne, H. (2008). *Ortaçağ Kentleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Savcı, İ. (2002). "İşyerlerinde Elektronik Denetim Ve Gözetim. A. A. Dikmen (Der.), Küreselleşme". *7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Ankara: TSBD-İmaj Yayıncılık.
- Saylı, M. (2001). "Dünyada Gelişen Teknolojik Yenilikler ve Türk Polis Teşkilatına Adaptasyonu", *21. Yüzyılda Polisin Eğitimi Sempozyumu*, Ankara, EGM Yayınları.
- Stalder, F. (2002). "Opinion. Privacy Is Not The Antidote to Surveillance". *Surveillance and Society*, Vol: 1, Issue: 1, 120-124.
- Staples, W. G. (1997). *The Culture of Surveillance: Discipline and Social Control in the United States*. New York: St Martin's Press.
- Süreyya, Y. (2004). "Bilgi Ekonomisi Ve Bilgi Ekonomisinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 12, 105-124.

- Şener, G. ve O. Kuş (2015). *Büyük Birader'den Büyük Veriye Gözetim Toplumu, İletişimde Sosyal Medya, Sosyal Medyada Etkileşim*. Özlem Oğuzhan (ed). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Şentürk, M. (2008). "Modern Kontrol: Tüketim". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 32, No:2, 221-239.
- Şentürk, Ü. (2002). "Bilgi Toplumu Parametreleriyle Türkiye'nin Sorgulanışı", *1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri Kitabı*, Hereke Kocaeli İİBF Yayınları.
- Tahirov, A. (2009). "Bilgisayar Destekli Bilgi Sistemleri". *Journal Of Qafqaz University*, Issue: 27, 123-133.
- Talay, Ö. (2018) *Mobil Ortam Reklamlarında Dijital Gözetim Algısı: Dijital Göçmenler ve Dijital Yerlilerin Karşılaştırmalı Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi SBE.
- Tanyeri Mazıcı, E. (2018). "Tüketim Toplumunda Gözetim Uygulamaları ve Tüketici Bakış Açısından Bir Değerlendirme". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 149-171.
- Tarcan, E. (2000). "Esnek İstihdamdaki Trend ve İşletmelerle Çalışanlar Üzerine Etkileri", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 3, 1-18.
- Taşkaya, M. ve Ö. Talay (2019). "Dijital Gözetimin Pazarlama Amaçlı Aracıları: "Çerezler" ve Çerez Kullanımında "Açık Rıza". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 31, 356-376.
- Tataroğlu, M. ve B. Coşkun (2008). "E-Devlette Bilgi İletişim Teknolojilerinden Kaynaklanan Etik Sorunlar". *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 520, 61-69.
- Tezcan, M. (1996). "Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu". *Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi (23-26 Ekim)*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 187-195.
- Timisi, N. (2005). "Sanallığın Gerçekliği: İnternetin Toplum ve Kimlik Alanlarına Girişi" Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay (drl.). *İnternet, Toplum, Kültür*, 89-105.

- Toker, E. (2016). "Gözetim Toplumu Üzerine". *TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Bülteni*, Ağustos, 61-64.
- Tokgöz, C. (2011). *Bilişim Çağında Toplumsal Denetim Aracı Olarak Gözetim Olgusu ve Yeni İletişim Ortamlarında Bireyin Gözetim Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Tokgöz, C. (2015). "Gözetimle Saydamlaşan Özneler ve Özgürlük Arayışları". *Proceedings of Ege University 14th International Cultural Studies Symposium*, 8-10 May 2013, Philadelphia,
- Toulmin, S. (1999). "The Ambiguities Of Globalization". *Futures*, Vol: 31, Issue: 9-10, 905-912.
- Tümürtürkan, M. (2010). "Gündelik Hayatın Gözetimi: "Panoptikon Toplumu". *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Cilt 3, Sayı 2, 1-19.
- TÜSİAD, (2001), *Avrupa Birliği Yolunda Bilgi Toplumu ve E Türkiye*, İstanbul.
- Uçkan, Ö. (2006). "Bilgi Politikası Ve Bilgi Ekonomisi: Verimlilik, İstihdam, Büyüme ve Kalkınma". *Bilgi Dünyası*, Cilt 7, Sayı 1, 23-48.
- Uzgören, E. (1999). "Bilgi Toplumunda Uluslararası Rekabetedebilirlik Avantajının Yaratılmasına Yönelik Stratejik Yaklaşım: Devingen Yaratıcılık". *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, 165-177.
- Victorian, A. (2001). *Beyin Kontrolü*. Mustafa Mencütekin (çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Vural, S. (2000). *İktisadın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Wood, D. M. (2006). *A Report on the Surveillance Society*, Surveillance Studies Network, September.
- Wood, D. M., E. Konvitz ve, K. Ball (2003). "The Constant State of Emergency: Surveillance After 9/11". *The Intensification of Surveillance: Crime, Terrorism and Warfare in the Information Age*, 137-150.
- www.elektrotekno.com/about25604.html, (Erişim Tarihi: 12.03.2020).
- Yang, C. (2015). *From Surveys to Surveillance Strategies: A Case Study of Life Satisfaction*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The University of Iowa, Iowa.

- Yanık, A. (2017). “Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 784-800.
- Yazıcı, T. ve İ. Karlı (2016). *Bilgi Toplumunda Teknoloji, Medya ve Siyaset*. İstanbul: Volga Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, Y. (1997). *Bilgisayar Suçları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yıldırım, H., V. Kaplan, vd. (2006). *E-Devlet Başa*. Ankara: Macar Yayıncılık.
- Yılmaz, K. ve B. Horzum (2005). “Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite”. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, 103- 121.
- Yurdabakan, İ. (2002). “Küreselleşme Konusundaki Yaklaşımlar ve Eğitim”. *Eğitim Araştırmaları*, Sayı: 6, 61-64.
- Yücel, İ. H. (1997). “Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu” *DPT*, Ankara.
- Yüksel, M. (2009). “Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 64 – 1.

ÖZGEÇMİŞ

Maruf NAS, 1992 yılında Siirt'in Kurtalan ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kurtalan'da tamamladı. 2011 yılında başladığı Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 2015 yılında mezun oldu.

2017 yılında Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Halen ilgili programda yüksek lisans öğrenimini sürdürmektedir.